

Rudolf Rasch

Duizend brieven over muziek van, aan en rond
Constantijn Huygens

1639

Verwijzingen naar deze tekst graag op de volgende manier:

Rudolf Rasch, Duizend brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens: 1639

<https://huygens-muziekbrieven.sites.uu.nl/>

Voor opmerkingen, suggesties, aanvullingen en correcties: r.a.rasch@uu.nl

© Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2018

1 augustus 2018

MAARTEN SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG (LONDEN)

AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]

19/29 JANUARI 1639

2035

Samenvatting: Snouckaert schrijft dat hij op 12 december 1638 weer uit de Republiek is vertrokken. Terug in Londen heeft hij, mede op aanraden van Nicholas Lanier, de gamba's gekocht voor £ 27½ en een grijze Hollandse hoed. De instrumenten zijn naar Middelburg verscheept en zullen vandaar naar Den Haag worden gestuurd.

Bijlage: Gole aan Huygens (verloren).

Over een antwoord door Huygens is niets bekend.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 21x33cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 2035, p. 430: samenvatting.

Namen: John Gibbons; Robert Gole; George Goring; Nicholas Lanier; Maria de' Medici; Laurens Soeteling; Mary Woodhouse; Catharina Zuerius.

Plaatsen: Den Briel; Harwich; Holland; Middelburg; Zeeland.

Glossarium: accord (set van muziekinstrumenten); casse (kist voor muziekinstrumenten); instrument (muziekinstrument); viole (viola da gamba).

Transcriptie

Monsieur mon cousin,

Ayant eu le bonheur après mon départ de La Haye de rencontrer encore le Colonel Goring, nous nous embarguâmes ensemble à La Brie le 12me du passé. Le maître de nostre vaisseau, n'ayant eu le courage (à mon grand regret) de faire voile le jour de devant, à cause du grand vent, dont il se repentit bientôt, le voyant changé peu d'heures après que nous fûmes party, de sorte que, frustré de l'espérance qu'avions déjà fermement conçue d'un fort favorable et court passage, nous fûmes trois jours entiers voguant à la merci des ondes, et n'arrivâmes qu'à grand'peine et non sans danger le 15me au port de Harwich, où ceste malheureuse Reyne, mère de tant de monarches, avoit aussi mis pied à terre, dont nous avons suivy, ce me semble, les traces ennuyeuses.

Madame de Stafford, à qui j'ay rendu vostre lettre, après quelques delays, m'a dit enfin que le Sieur Lanier et autres de la Musique du Roy jugent que l'accord de violes, que j'avois trouvé, est très-excellent et rare, et vault bien le prix de trente livres *sterling*, duquel ils n'avoient rien peu faire rabattre; dont je fu bien estonné, ayant espéré de l'avoir à meilleur marché par son adresse, mais je croy plustost que l'enquête trop curieuse de plusieurs qu'elle y a employée n'a fait que le renchérir. Quoy qu'il en soit, après avoir marchandé extrêmement moy-mesme, je l'ay acheté à la fin (de peur d'estre prévenu par un autre) pour vingt-et-sept livres et demye *sterling*, pardessus un chapeau gris d'Hollande, que vous enverrez, s'il vous plaist, et que les instruments vous agréent bien, quand quelque messenger ou autre s'en viendra icy. J'ay fait embarquer lesdits six violes (enfermez et bien accomodez dans une casse ou bahu) en un bateau de Middelbourg, dont le maître, qui s'appelle Laurens Soeteling, m'a promis d'en avoir grand soing, et de l'envoyer seulement par la barque ordinaire de ladite ville tout droit à La Haye. J'ay payé huit shillings *sterling* pour tous les fraiz de l'embarquement et transport jusques en Zelande, et attendray icy le remboursement de l'argent à vostre commodité, n'en ayant pas à faire en Hollande, d'où il faut que j'en tire moy-mesme par lettres de change.

J'ay parlé au marchand Robert Gole de vostre affaire, qui se plaint fort des mauvaises procédures de Gibbons, et ne trouve pas bon que vous touchiez les deniers qu'il a payé en partie, afin qu'il ne puisse obtenir la possession d'aucune terre devant qu'il aye fait entière satisfaction, comme vous entendrez plus particulièrement par sa response-mesme, cy-jointe; je luy ay promis mon assistance quand il en aura besoing, et ne manqueray pas d'y contribuer tout ce qui sera en mon pouvoir, pour tesmoigner en cecy et en toute autre occasion que je suis sans réserve,

Monsieur mon cousin,

votre bien-humble et affectionné cousin et serviteur
M. Snouckaert de Schauburg.

De Londres, ce 19/29me Janvier, 1639.

Vous ferez mes recommandations, s'il vous plaist, à mes cousins et cousines vos frères et soeurs, et à nostre cousine Zuerius, etc.

Vertaling

Waarde neef,

Nadat ik zo gelukkig was geweest kolonel ¹Goring na mijn vertrek uit Den Haag nog te ontmoeten, scheepten wij beiden ons op 12 december jl. te Den Briel in. Aangezien de kapitein van ons schip, tot mijn grote spijt, niet de moed had gehad de dag tevoren al het zeil te hijsen, vanwege de krachtige wind, [een besluit] waarvan hij al spoedig spijt kreeg toen hij zag dat de [wind] weinige uren na ons vertrek gedraaid was, en wel zodanig dat de hoop op een korte en gunstig verlopende overtocht, waarop wij al volledig hadden gerekend, de bodem werd ingeslagen, waren wij drie volle dagen overgeleverd aan de genade van de golven, en arriveerden wij met grote moeite en onder gevaarlijke omstandigheden pas de 15de in de haven van Harwich, waar die ongelukkige ²koningin, ³moeder van zovele koningen, ook voet aan wal had gezet, met wie wij gemeen hadden, zo lijkt het mij wel, dat wij dezelfde moeizame weg moesten gaan.

⁴Mevrouw Stafford, aan wie ik, met enige vertraging, uw ⁵brief heb overhandigd, vertelde mij ook nog dat de heer [Nicholas] Lanier alsook andere musici die aan het hof werkzaam zijn van oordeel zijn dat de set van gamba's die ik had gevonden van uitstekende kwaliteit is en zeer bijzonder, en de prijs van dertig pond sterling zeker waard, waarvan zij niets hadden kunnen afhalen. Daarover was ik zeer verrast, aangezien ik de hoop koesterde door zijn voorspraak ze voor een lagere prijs te kunnen kopen, maar ik geloof dat de al te nieuwsgierige vragen van verschillende mensen die zijn ingeschakeld het alleen maar duurder hebben gemaakt. Hoe het ook zij, na zelf uitgebreid te hebben onderhandeld, heb ik uiteindelijk de koop gesloten (uit angst dat iemand anders mij voor zou zijn) voor het bedrag van ⁶27½ pond ⁷sterling,⁸ en daarbij nog een grijze Hollandse hoed, die u, als u accoord gaat, en de instrumenten u bevallen, moet opsturen, wanneer de een of andere bode hierheen zal komen. Ik heb de genoemde zes gamba's (stevig ingepakt en beschermd in een soort hutkist) laten inschepen in een boot die Middelburg als thuishaven heeft, en waarvan de kapitein, die Laurens Soeteling heet, mij heeft beloofd ze met de grootste voorzichtigheid te behandelen en ze veilig met de beurtschipper rechtstreeks van die ⁹stad naar Den Haag te laten doorsturen. Ik heb ⁸acht shilling sterling betaald voor alle kosten aan boord en het verdere transport tot in Zeeland, en zal hier wachten op het terugbetalen van dat geld wanneer u dat schikt, aangezien ik in Holland niets te doen heb, reden waarom ikzelf het via wisselbrieven moet ontvangen.

Ik heb over uw ⁹zaak gesproken met de koopman Robert Gole, die zich nogal beklagt over de oneerlijke handelwijzen van [John] Gibbons, en er niet mee instemt dat u het geld ontvangt dat hij gedeeltelijk heeft

1. Lord George Goring (1608-1657) was kolonel in het Staatse leger, gewond bij het beleg van Breda (1637). Hij keerde naar Engeland terug om op 8 januari 1639 gouverneur van Portsmouth te worden.

2. Maria de' Medici (1573-1642), koningin-moeder van Frankrijk, weduwe van Hendrik IV.

3. Maria de' Medici was de moeder van Lodewijk XIII van Frankrijk en de schoonmoeder van Karel I van Engeland en Philips IV van Spanje.

4. Mary Woodhouse.

5. Huygens aan Mary Woodhouse, 11/21 november 1637 (=1638) (Worp 2, nr. 1765, pp. 333-334).

6. £ 27½ = f 275.

7. Middelburg.

8. 8s = f 4.

9. Het gaat hier om investeringen in droogleggingen in Lincolnshire in Engeland. Zie hierover Hofman 1983, pp. 217-

betaald, met als gevolg dat hij geen enkel stuk land in eigendom kan verkrijgen, voordat hij voor volledige betaling heeft gezorgd, zoals in meer bijzonderheden blijkt uit zijn eigen bijgesloten ¹⁰antwoord. Ik heb hem mijn steun toegezegd voor het geval hij die nodig zal hebben, en ik zal niet aarzelen om alles wat in mijn macht ligt ervoor te doen, om te tonen in deze en in iedere andere aangelegenheid te zijn zonder terughoudendheid,

waarde neef,

uw nederige en toegewijde neef en dienaar
Maarten Snouckaert van Schauburg.

Londen, 19/29 januari 1639.

Brengt u mijn groeten over aan mijn neven en nichten, uw broers en zusters, en aan onze nicht [Catharina] Zuerius, enzovoorts.

JOHAN BROSTERHUISEN (HEUSDEN)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
3 FEBRUARI 1639
2036

Samenvatting: Brosterhuisen schrijft dat hij zijn vrije tijd te Heusden vult met klavecimbelspel, lezen en tekenen.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, ab | d; autograaf).

Vroegere uitgaven: Vloten 1858, pp. 88-89: onvolledig (<Mijn siecte slijt ... 3^{en} Februarii 1639>).

— Worp 2, nr. 2036, pp. 430-431: volledig.

Namen: Jacob van Campen; Frederik Hendrik; Jan van Gorkum; Thomas van Stakenbroeck; Jacob van Wassenaer Obdam.

Plaatsen: Brabant; Herentals.

Glossarium: clavycimbel (klavecimbel); tambour (tamboer).

Transcriptie

Aen Mijnheer

Mijnheer Huijgens, Ridder, Heer van Zuijlichem, Raedt ende Secretaris van Sijn Hoogheijdt.

's-Gravenhaeghe.

Port.

Mijnheer,

Die van Herentals Jan van Gorcum ghevanghen hebbende, wilden hem niet laeten rantsonneren, waerop Mijnheer de Gouverneur een tambour derwaerts sondt met een brief aen de Gouverneur aldaer, die, omtrent de stadt comende, verstondt dat hij al gehanghen was.

Voorleden nacht ten twee uijren omtrent, den 3^{en} Februarii, ontfingh d'Heer Gouverneur een brief van de Heer Staectenbroeck, waerop Sijn Ed. huijden al de ruijterij nae booven ghesonden heeft; doch door siecke belet sijnde, is selfs niet mede ghegaen, verhopende dat het Sijn Hoogheijdt niet qualick con nemen.

Mijn siecte slijt. Altemet blijft hij 2 of 3 weecken achter, en dan comt hij eens weer met een cleijn vermaeningkje. Dat doet mij hoopen dat hij teghen de lenten als een winterbloem sal uijtgaen. Ondertusschen verdrijf ick dat verdrietje met altemet wat te mijmeren op een fraeije clavicymbel, die ick in mijn voorcaemer heb, of in een vermaecklick boeck te leesen, ijedt te teijckenen, en dat in mijn warme sevenhoeckighe-onghelijcksijdighe cabinetje waervan ick aen Sieur van Campen de beschrijvinghe met de grondteijckeningh ghesonden heb om se te voeghen bij de ghedenckwaardighe ghebouwen die Sijn E. in print | b | meent te laeten uijtgaen. Want ik weet dat gheen van de oude of nieuwe timmerbaesen dierghelijcke bedacht heeft.

Een soet overdencken onderhoudt mij ook machtigh, te weten dat men mij hier wijsmaect, dat ick lichtelick aen vrijheijdt of neutraliteijt soude conen gheraecken. Hoe soud ick dan gaen dwaelen door dat soete Brabandt! Alle fraeije ghesichten van landsdouwe waeren mijn. Oft'er op aen quaem, ick ben verseeckerdt dat de gunst van Uw' Ed. mij hier in dapper soude conen helpen, welck ick altijdt te mijwaert soo hartigh gheneijght ghevonden heb, insonderheijdt nu, mij soo wel plaetsende bij een heer, wiens onghemene dueghden maecken dat ick mij gheluckigh acht Sijn Ed. dienaer te weesen. En ick moet immer blijven, dat heeft ghedaen U goedtheijdt,

Mijn Heer,

Uw. Ed. ootmoedighe en gantsch verplichtenden dienaar
J. Brosterhuisen.

Huesden, den 3^{en} Febr. 1639.

Vertaling

Aan de heer Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van Zijne Hoogheid.

Den Haag.

Mijnheer,

De magistraat van Herentals die Jan van Gorkum gevangen had genomen, wilde hem niet op losgeld vrijlaten, hetgeen voor de ¹gouverneur reden was een tamboer daarheen te sturen met een brief, die gericht was aan de plaatselijke gouverneur, maar de tamboer kreeg, toen hij bij de stad aangekomen was, te horen dat ze hem reeds hadden opgehangen.

Gisteren, 's nachts om ongeveer twee uur, 3 februari, ontving de gouverneur een brief van de heer [Thomas van] Stakenbroeck, waarop hij alle ruitery naar het noorden heeft gestuurd, maar door ziekte verhinderd was hij niet in staat zelf mee te gaan, in de hoop dat Zijne ²Hoogheid hem dat niet kwalijk zou nemen.

Mijn ziekte wordt langzaam minder. Soms is hij twee of drie weken afwezig, dan komt hij weer terug met een kleine vermaning. Dat geeft mij de hoop dat hij bij het komen van de lente zal vergaan als een winterbloem. Ondertussen troost ik mij door te mijmeren op een fraai klavecimbel, dat in mijn voorkamer staat, een onderhoudend boek te lezen, iets te tekenen, en dat alles in mijn warme zevenhoekige, ongelijkzijdige kabinetje waarvan ik aan de heer [Jacob] Van Campen de beschrijving met de bouwtekening heb gestuurd, zodat hij ze kan toevoegen aan zijn verzameling curieuze gebouwen waarvan hij de beschrijvingen wil uitgeven. Want ik weet zeker dat geen oude of jonge timmerman ooit iets dergelijks heeft bedacht.

Ook een zoete gedachte houdt mij overeind: namelijk dat men mij hier wijsmaakt dat ik makkelijk vrij of neutraal zou kunnen zijn. Hoe zou ik dan gaan dwalen door dat zoete Brabant! Alle fraaie gezichten van landouwen zouden voor mij zijn. Zou het erop aan komen, dan weet ik mij verzekerd van het feit dat uw gunst mij hierin goed zou kunnen helpen; de gunst die ik altijd als hartelijk jegens mij heb mogen ondervinden, speciaal nu, door mij zo goed onder te brengen bij een heer, wiens bijzondere deugden maken dat ik mij gelukkig acht zijn dienaar te zijn. Zodat ik altijd moet blijven, wat ik door uw daden geworden ben,

mijnheer,

uw ootmoedige en verplichte dienaar
Johan Brosterhuisen.

Heusden, 3 februari 1639.

1. Jacob van Wassenae Obdam.
2. Prins Frederik Hendrik.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN GIOVANNI BATTISTA DONI [ROME]
1 MAART 1639
2051A

Bans eerste brief aan Doni.

Samenvatting: Ban schrijft dat hij via Mersenne Doni's naam en diens *Compendio del trattato de' generi e de' modi della musica* (1635) heeft leren kennen. Hij betuigt zijn liefde voor de muziek en zijn wens deze een zielroerende gestalte te geven. De modi zijn daartoe overigens ongeschikt. Hij zal een en ander in zijn 'Disquisitionum musicarum libri V' uiteenzetten. Tevens zal hij een apart geschrift over de kerkmuziek richten tot paus Urbanus VIII.

Bijlagen (vermoedelijk): een aantal composities (Ban; vermoedelijk de vijftien liederen, die, met de 'korte methode', worden genoemd in Bans brief aan Huygens van 4 oktober 1639 [2256]); 'Ritus legendi aut pronunciandi musicam' (Ban 1638).

Door Jacques de la Torre aan Doni gebracht, waarbij De la Torre vermoedelijk onderweg Bans brieven aan Mersenne van 12 en 17 april 1639 (2079A en 2080A) bezorgde. Dat betekent dat de brief Haarlem niet verliet vóór 17 april 1639.

Doni's antwoord is verloren gegaan; Ban schreef opnieuw op 1 juli 1639 (2148A).

Primaire bronnen: Florence, Bibl. Marucelliana, Papieren Doni, Cod. B III, 66, fol. 157: brief (dubbelvel, 17x27cm, ab | -; apograaf).

— *Commercium litterarium* (Doni/Gori 1754), nr. 80, kk. 128-130: volledig.

Vroegere uitgave: Waard 7, nr. 727, pp. 341-343: volledig. De Waard voegde aan deze brief de korte, Italiaanse versie van Bans 'Ritus legendi aut pronunciandi musicam' ('Avvertimento alli cantori') van 1 januari als bijlage toe. Er is echter geen reden om te veronderstellen dat Ban deze versie reeds meezond.

Namen: Beda Venerabilis; Marin Mersenne; Jacques de la Torre; Urbanus VIII.

Titels: 'Disquisitiones musicarum libri V' (Ban 1638); *Musica* (Beda Venerabilis); *Compendio del trattato* (Doni 1635).

Glossarium: cantus (gezing); circulus harmonicus (toonsoort); concentus (samenklank); consonantia (consonantie); consonantia simplex (enkelvoudige consonant); διαπασῶν (oktaaf); διαπέντε (kwint); διατεσσάρων (kwart); flexanimus (zielroerend); genus (toongeslacht); harmonia (harmonie); intervallum (interval); modus (toonsoort); musica (muziek); numerus (ritme); tempus (maatsoort); vox (stem).

Transcriptie

¹Perillustris Domine, vir doctissime,

Tui notitiam memoriamque Pater Marinus Mersennus ante aliquot menses mihi suggessit, commendans librum *Il compendio de' generi et modi della musica*, all' Eminentissimo Signor Cardinale Barberino. Quem

²cum legissem, inveni profectò omnimodâ eruditione refertissimum, ac jucundum omnino fuit intelligere præstantissimos viros ad divinam musicæ scientiam artemque plurimis defectibus obnoxiam restaurandam manum admovisse. Ego, qui musicæ studio ³successivis horis, dum à seriis occupationibus nonnihil licet deflectere, planè ⁴addictus sum, plurimum laboravi ut eam flexanimam (qualem nunquam vidi, sed tantum temerariè laudatam legi) redderem. Res illa tota demonstrationibus expedienda, quibus insudavi, ut opiniones

1. Florence: Later in de bovenmarge toegevoegd (wellicht door Gori): 'Primo Marzo 1639' en/and 'Perillustri Domino viro doctissimo Jo. Baptistæ Donio Joannes Albertus Bannius.'

In de ondermarge van fol. 157r in Bans hand: 'Perillustrissimo viro Domino Jo. Baptistæ Doni.'

Commercium: <Perillustri Domino viro doctissimo Joanni Baptistæ Donio Joannes Albertus Bannius.>.

2. *Commercium*: <quum>.

3. *Commercium*: <subsecivis>.

4. Florence: <abdictus>; *Commercium*: <adductus>.

hominum, quæ hactenus eam falsâ larvâ adornatam in publicum protruserunt, severè castigarem et verissimè confutarem ac fortissimè exploderem.

Absit jactantia verbo sincerè dicto. Ea enim mihi mens est, ut in finem ultimum temporalem harmoniam æternæ beatissimæque ⁵[musicæ] subsequam, seu exemplarem, totis viribus dirigam. Et animavit me in hâc palestrâ Venerabilis Beda, qui in suâ *Musicâ* sic pronunciavit: ‘Musica inter alias humanas disciplinas sola limen Ecclesiæ subire ausa est.’ Cui si liceat aliquid piè audendo addere, dico, et doleo, musicam tam importunè, ⁶an magis ineptè?, tractari in Ecclesiis, ut potius murmur consonum quam articulata vox, potius chaos quoddam colloquentium vocum quam pietatem inculcans oratio audiatur.

Quid autem ad hunc finem valeant modi, sæpissimè me Mersennus consuluit. Cui multoties respondi modos et genera tantum penè conferre quantum corpus exanime ad actionem vitalem. Mersennus siquidem copiam mihi fecit tecum liberius loquendi, ideoque magis audeo.

Modos, quos ego circulos harmonicos voco, nil amplius quam corpus sine animâ æstimo. Genera verò musica à Græcis potius somnio commenta esse quam à naturâ distinctè prodita non solum arbitror, verum etiam scio; habeoque demonstrationes solidissimas, quibus unum tantum genus musicæ assero. Ideoque jamdudum mihi imaginor te potius musicam Græcam imperfectissimam emendaturum, quam collapsam restitutum. Nam licet intervalla Græcorum, naturæ minimè conformia, in consonantiam seu | 157v | concentum redigere coneris, profectò Æthiopem lavas. Græci præter διαπασῶν, διαπέντε et διατεσσάρων nullas simplices consonantias agnoverunt. Et quomodo tam uber variusque concentus ex eorum musicâ nasci potest? Ita Musa in elephantem, non mutata naturâ, evaderet.

Scripsi eâ de re ‘Quinque libros disquisitionum musicarum,’ propediem edendos, quibus rem demonstrando rationibus, quasi manibus palpabilem reddo. Poterit istud Mersennus suo tempore magis aperire, cui ferè tantundem de tuo instituto laudatissimo insinuavi. Verum singulari libro ad ⁷Suam Divinam Nominationem Urbanum Papam VIII specialiter directo, brevi ⁸demonstrabo cantum omnem hâctenus in Ecclesiis usurpatum, quâ ratione intervallorum, quâ ratione numeri temporisque intervalla metientis, inertem ineptissimumque esse ad pietatem sacris verbis exprimendam, nedum mentibus ingerendam. Totum quod conor divinæ gloriæ promovendæ consecraturus. Operæ pretium neutiquam arbitror aliquem fucum humani coloris addere, sed rem nudam veramque Sanctæ Romanæ Ecclesiæ iudicio submittere.

Tu vero, vir perillustis ac eruditissime, animi mei candorem respice. Si quid aliud mihi persuadere placuerit, paratissimum agnosce. Et mysteria musices apud te recondita Christianæ Reipublicæ deinceps non denega. Vale. Harlemi, Kalendis Martiis MDCXXXIX.

Perillustri Dominationi Tuæ servus
⁹Joannes Albertus Bannius, 1639.

Vertaling

Edele en geleerde heer,

Pater Marin Mersenne heeft mij enige maanden geleden uw naam ¹⁰genoemd, toen hij mij uw ¹¹boek *Compendio [del trattato] de’ generi e de’ modi della musica* zond. Toen ik het las, vond ik het vol van allerlei muzikaal denkwerk, en het was mij aangenaam te bemerken dat verstandige mensen zich hadden gezet tot het herstellen van de goddelijke kunst en kunde van de muziek, die door verschillende gebreken is

5. Er lijkt hier een zelfstandig naamwoord te ontbreken; <musicæ> lijkt de meest aannemelijke aanvulling.

6. *Commercium*: <an magis ineptè> tussen haakjes.

7. <S.D.N.>.

8. *Commercium*: <demonstrando>.

9. Florence: ondertekening autograaf.

10. Vermoedelijk een verloren gegane brief van Mersenne aan Ban, najaar 1638, als antwoord op Ban’s brief aan Mersenne van 20 september 1638 (1958A).

11. Giovanni Battista Doni, *Compendio del trattato de’ generi e de’ modi della musica* (Rome:, 1635).

misvormd. Ik, die duidelijk verslaafd ben aan de studie van de muziek gedurende de uren dat mijn werk mij niet in beslag neemt, heb er al heel wat aan gedaan om ervoor te zorgen dat de muziek zielroerend wordt (wat ik nog nooit heb gezien, maar wel pretentievool op papier heb zien beweren). Deze zaak is geheel afhankelijk van experimenten, waarmee ik heb bereikt dat ik de meningen van hen die de muziek onder valse vlag naar voren brengen, duchtig heb afgestraft, terechtgewezen en weggevaagd.

Dit is oprecht en zonder grootspraak. Mijn geest is zodanig dat ik als uiterste tijdelijk doel de harmonie van de eeuwige en gezegende [muziek] nastreef en dat met al mijn krachten. In dit opzicht heeft Beda mij zeer geïnspireerd, die in zijn *Musica* zegt: ‘De muziek is de enige van de menselijke disciplines die de drempel van de Kerk heeft durven overschrijden.’ Als het mij is vergund hier nog iets aan toe te voegen, zou ik willen zeggen dat tot mijn spijt de muziek in de kerk zo ongeschikt (of eerder onkundig) wordt beoefend dat er eerder sprake is van een onverstaanbaar gemurmel dan van een gearticuleerde uitspraak, eerder van een chaos van door elkaar sprekende stemmen dan van een betoog dat vroomheid oproept.

Dat de modi hierin een belangrijke rol spelen, heeft Mersenne mij meer dan eens meegedeeld, aan wie ik even vaak heb geantwoord dat de modi en de genera daar even weinig toe bijdragen als een ontzield lichaam aan de vitale functies. Toch geeft Mersenne mij nu de gelegenheid om vrijuit tegen u te spreken en durf ik die ook te nemen.

De modi, die ik harmonische cirkels noem, beschouw ik als niets meer dan een lichaam zonder ziel. Dat de muzikale genera door de Grieken eerder uit hun duim gezogen zijn dan aan de natuur ontleend, is iets wat ik niet alleen maar denk, maar ook zeker weet. Ik beschik over de vaste bewijzen dat er slechts één muzikaal genus bestaat. Daarom heb ik steeds gedacht dat u eerder de onvolmaakte Griekse muziek verbetert dan een puinhoop opnieuw opbouwt. Want als u zou proberen de intervallen van de Grieken, die niet volgens de natuur zijn, in te richten in consonantie en samenklank, dan bent u bezig een neger wit te wassen. De Grieken hebben behalve ‘het octaaf,’ ‘de kwint’ en ‘de kwart’ geen enkelvoudige consonanten erkend. En hoe kan een rijke en gevarieerde samenklank ontstaan uit zo’n muziekleer? Zo is de muze, niet volgens de natuur gevormd, tot een olifant verworden.

Ik heb over deze zaak een geschrift getiteld ‘Disquisitionum musicarum libri V’ geschreven, dat ik eerstdaags zal uitgeven, met redeneringen die de zaak bijna tastbaar voor de handen maken. Mersenne zal daar te zijner tijd meer over kunnen zeggen, aan wie ik bijna even zeer uw lofwaardig werk heb aanbevolen. Ik zal echter in een speciaal boek, gericht aan Zijne Heiligheid paus Urbanus VIII, laten zien dat het gezang dat tot nu toe in de kerk wordt gebruikt, traag is en ongeschikt, zowel wat betreft de intervallen als wat betreft maat en ritme, om de vroomheid van de heilige woorden uit te drukken, laat staan tot de geesten door te dringen. Al mijn pogingen zijn erop gericht de glorie Gods te verheffen. Naar mijn mening is het absoluut niet de moeite waard daaraan enige smuk van menselijke kleur toe te voegen, maar ik wil de naakte waarheid aan het oordeel van de Heilige Katholieke Kerk onderwerpen.

U echter, edele en geleerde heer, zult begrip hebben voor de oprechtheid van mijn visie. Als u mij van iets anders zou willen overtuigen, weet dat ik open sta. En onthoudt voortaan niet aan de Christelijke gemeenschap de muzikale geheimenissen die u op het spoor bent gekomen. Gegroet.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

Haarlem, 1 maart 1639.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]

12 APRIL 1639

2079A

Samenvatting: Ban gaat opnieuw op enige door Mersenne naar voren gebrachte kwesties in. Hij heeft Mersenne via Huygens muziek gezonden, alsmede zijn brief van 31 oktober 1638 (1992A). Hij vindt de zetting van «Est Deus pastor» in Mersennes *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* onbevredigend, en heeft zelf een zetting gemaakt. Het heeft geen zin dat Doni de Griekse muziek in ere herstelt; hij kan haar slechts uitbreiden en verbeteren. De modi op zichzelf zijn van geen belang voor de zielroerende muziek, slechts de grootte van de intervallen (stappen) waaruit zij zijn opgebouwd. Hiervoor kan het 18-tonige systeem, door Mersenne beschreven en door Descartes aanbevolen, goede diensten bewijzen. Mersenne mag de bijlage bij Bans brief van 31 oktober 1638 aan Doni doorgeven. Hij stuurt ook een zetting van «Blessé d'une playe inhumaine» ter illustratie van zijn compositiemethodes, alsmede een anatomie van Mersennes composities. Tenslotte vraagt hij Mersenne om een aantal zaken: Aristides Quintilianus in het Italiaans of Latijn, Porphyrius' commentaar op Ptolemæus, enz. In het postscriptum vraagt Ban nog iets aan Doni door te zenden.

Bijlagen worden wel aangekondigd, maar zijn vermoedelijk niet bijgesloten.

Vermoedelijk is de onderhavige brief pas met die van 17 april 1638 (2080B) verzonden, aangezien de erin genoemde bijlagen (Bans twee zettingen van «Est Deus pastor», zijn 'Anatomia exactior' en zijn «Blessé d'une playe inhumaine» à 4) in de brief van 17 april opnieuw worden genoemd. De stukken die in deze brief als al via Huygens verzonden worden genoemd, worden daar eveneens als bijlage genoemd. Beide brieven werden vermoedelijk bezorgd door Jacques de la Torre, die met Bans brief aan Doni van 1 maart 1639 (2051A) op weg was naar Rome.

Datering: Aangezien de datering aanvankelijk luidde <... Martias MDCXXXIX>, moet de brief moet al in maart 1639 zijn geschreven, wellicht al kort na Bans brief aan Doni van 1 maart 1639 (2051A), waarnaar hij verwijst. Vervolgens is de brief blijven liggen en werd de datering veranderd in 12 april 1639. Daarna is de brief wéér blijven liggen en vermoedelijk met die aan Mersenne van 17 april 1639 (2080B) verzonden.

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6206, fols. 57-58 (pp. 103-105): brief (dubbelvel, 19x31cm, abc | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 7, nr. 733, pp. 374-378: volledig.

Namen: Aristides Quintilianus; Aristoxenus; René Descartes; Giovanni Battista Doni; Porphyrius; Ptolemæus.

Plaatsen: Rome.

Titels: *Blessé d'une playe inhumaine* (Ban; à 4); 'Commentarii in Ptolemæi Librum I Harmonicæ' (Porphyrius); *Compendio del trattato* (Doni 1635); *Cor micat* (in *Quæstiones* Mersenne 1623); 'De musica' (Aristides Quintilianus); *Est Deus pastor* (Mauduit 1623); *Est Deus pastor* (Ban); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Harmonicarum libri XII* (Mersenne 1636); *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* (Mersenne 1623).

Glossarium: accentus (accent); canere (zingen); cantilena (lied); cantio (lied); circulus (modus); componere (componeren); compositio (compositie); consonantia (consonant); consonantia (consonantie); diesis harmonica (diëze); genus (toongeslacht); gradus (schrede); harmonia (harmonie); intervallum (interval); modulamentum (melodie); modus (modus); musica (muziek); musica flexanima (zielroerende muziek); musicus (musicus); musicus (muzikaal); octava (octaaf); φιλόμουσος (muziek liefhebber); practicus (musicus); semitonium (halve toon); semitonium minimum (diëze); systema (toonsysteem); tonus (grote secunde); versiculus (versregel); vox (stem [partij]); vox acuta (sopraanpartij); vox gravis (baspartij); versus (versregel).

Transcriptie

¹Reverende Pater, vir eruditissime,

Literis tuis ad me hactenus missis satis exactè, ut credo, respondi, et tuis petitionibus omninò satisfeci, prout ex fasciculo musico per Dominum de Zulicom transmissio (quem, si nondum acceperis, brevi tamen accipies) ad oculum cernes et vel manu palpabis.

Cum tamen postremas tuas nuper relegerem penitius, adverti te magnum momentum in versibus musicis *Est Deus pastor*, *Cor micat*, etc., quos in Cap. 4 Genesis, vers. 21, pag. 1634, refers, collocare credisque eos mihi omninò placituros. Postulas ut de iis meum iudicium sine fuco adscribam et ut eosdem versiculos *Est Deus pastor* 4 vocibus musicè reddam à me compositos, quos ad B. Donium velis transmittere, et à musicis regiis tres istas compositiones certatim facies cani, ut excellentior laudetur. Sed vereris me nunquam posse probare quod intervallum huic vel illi dictioni et syllabæ magis quadret, quemadmodum neque tu probare possis num intervalla vocis acutæ vel gravis in tuâ cantilenâ *Est Deus pastor* excellent. Hoc ergo à me postulans, concludis his verbis: ‘Quod si feceris, scito te omnes musicos tibi devinctissimos habiturum.’

Ego, qui veritatis patrocinium semper humanæ affectioni et propriæ laudi præposui, paratus sum alterum calculum adjicere prioribus meis exactissimis instructionibus, quas anno elapso pridie Kalendas Novembres in tui gratiam conscripsi et nuper Dominuo de Zulicom transmittendas dedi. Et quoniam omnis illa musica res mihi demonstrabilis est, oportet me confidentissimè de illâ loqui, præcipuè ut ignorantiae tenebras ab humanis φιλομουνσῶν mentibus veritatis lucidissimo radio dispellam. Audi igitur.

Versus illos musicos, quos in *Genesi* refers, ego nullius momenti æstimo, eosque nihil habere quod flexanimam musicam sapiat. | b | Statim hoc ipse judicare poteris, dum ‘Instructionem’ meam transmissam perlegeris, unde et intervallorum ²potestatem et accentuum rationem perfectissimè intelliges.

Baptista Donus multa in suo tractatu *dei generi et modi* promittit, quæ, dum benè perpendo, sicut in Græcâ musicâ non fuerunt olim, item nec jam possibilia sunt. Eo quod Græcorum toni et semitonia in tot consonantias non possent copulari, quemadmodum nostri gradus, qui junctim imperfectas consonantias satis gratas generant. Ille ergo Græcorum musicam quasi collapsam non restituet, sed tanquam imperfectam nostris intervallis corrigit et perficiet.

Deinde soli modi nil faciunt ad flexanimam musicam, sed intervalla per modos ingeniosè ducta. Nam modus (*circulus*, ego volo) veluti corpus est; modulamentum intervallis sonoris ³istius anima est, movendi virtute pollens. Ego demonstro exactissimè tantum dari unum genus musicæ à naturâ proditum, cujus gradus sunt tonus uterque et utrumque semitonium, 16:15 et 25:24; item diesis harmonica vel semitonium minimum 128:125 et comma 81:80, ex quibus omnes consonantiæ propagantur, seu, ut verius dicam, in quæ velut elementa consonantiæ resolvuntur, sicut octava 18 intervalla habeat; quale systema etiam tu habes in libris Latino, Gallico et in *Genesim*; et hâc in re mihi consentit Dominus des Cartes. Atque ista intervalla gradusve Græcis erant ignota.

Sed alias tibi clarius hoc edisseram, eâ conditione ut res ista inter nos maneat. Interim vir excellentissimus Donus animetur ad suos conatus. Ea verò quæ tibi transmisi (receptis literis pridie Kalendas Novembres 1638 datis, ubi mysteria musicæ habes quæ tibi solummodo volo esse nota), poteris et Dono communicare, eique significare me demonstrationes musicæ flexanimæ habere exactissimas.

Profectò, vir amicissime (si liceat mihi tecum loqui), ad majorem Dei gloriam et veritatis lucem et Ecclesiæ Catholicæ, dico omnes quotquot hactenus de re musicâ prodierunt libros rem musicam ejusque verum scopum seu ideam non tangere, cum de intervallorum magnitudine disputatum est. Res acta videtur. | c | Sed res ista tanti mihi non est, ut cuiquam adversarier velim qui veritati et gloriæ divinæ ac Ecclesiæ splendori non studet. Veritates tamen amantem etiam ad abdita scientiæ mysteria libens manu duco. Ego ante aliquot annos omnes in patriâ nostrâ et Belgio habebam contradictores, nunc plurimos consentientes fautores, amatores, qui musicam meam tanto in pretio habent ut ei nullas delicias anteponan.

1. Onderaan de bladzijde: ‘Reverendo Patri Marino Mersenne.’

2. Waard: <potestatum>.

3. Waard: <consonus>.

Habes unam cantionem *Blessé d'une playe*, etc., à 4, in quo mirabiles harmoniæ virtutes latent, quâ tuos practicos instruere possis. Præstiti jam hoc omnibus linguis, Latinâ, Græcâ, Italicâ, Gallicâ, Hispanicâ, Belgicâ, Germanicâ, Anglicâ, et quidem felicissimè. Tu verò, ut clarius tuorum versuum videas 'Anatomiam,' ecce eam in adjunctâ schedâ.

Authores quos antehac obtulisti videndos, ex occasione trans mitte, si forte quid habeant quod ego nunquam cogitavi: Duo Libri Aristidis Quintiliani è manuscripto regio versi[one] Italicè vel Latinè. Item alia quædam de rythmico ex manuscriptis regiis. Item Porphyrii 'Commentarium in Ptolemæi Librum I Harmonicæ.' Item Aristoxeni cantus si à Dono sit editus. Item 'Tragicomædia ad syllabas musicas pronunciata Romæ,' et, si quæ habes, alia rara, quæ nondum potui nancisci. Sed hæc omnia velim citra tuam incommoditatem esse.

Ego verò, pro liberali tuo affectu ea quæ hactenus transmisi, putavi reponenda esse amicitiae nostræ, paratus ad alia quævis. Deus Reverentiam Tuam diu nobis servet incolumen, cujus precibus me calidè commito.

Reverentiæ Tuæ servus
Joan. Albertus Bannius.

Harlemi, ⁴pridie Idus Apriles MDCXXXIX.

Desidero scire quis titulus J.B. Dono inscribendus sit, casu quo ad eum scribem. Scripsi nunc titulum: 'Perillustri Domino doctissimoque viro Domino Jo. Bab. Doni,' eique misi 10 cantiones quales et ad te per Dominum Zulicom misi. Placebit inclusas Romam quam primum destinare.

Vertaling

Eerwaarde pater, geleerde heer,

Ik meen de brieven die u mij tot nu toe hebt gezonden voldoende nauwkeurig te hebben beantwoord en aan uw verzoeken voldoende te zijn tegemoetgekomen, zoals u met het oog zult zien en met de hand zult voelen door het muziekboek u via de ⁵heer van Zuilichem, toegezonden. (Als u het nog niet hebt ontvangen, zult u het binnenkort ontvangen.)

Toen ik echter onlangs uw laatste ⁶brief nog eens nauwkeuriger overlas, bemerkte ik dat u veel waarde hecht aan de muzikale verzen *Est Deus pastor*, *Cor micat*, enz., die u in uw ⁷[commentaar op] Genesis 4:21, p. [1633-]1634 [en verder] weergeeft, en dat u meent dat die mij volledig bevredigen. U vraagt dat ik u zonder opsmuk mijn oordeel daarover geef en dat ik dezelfde verzen *Est Deus pastor* toestuur, vierstemmig door mij op muziek gezet, die u wel aan [de heer Giovanni] Battista Doni wilt doorsturen, en dat deze ⁸drie composities door de koninklijke musici in een competitie worden gezongen, zodat blijkt welke de beste is. Maar u vraagt zich af of ik ooit kan bewijzen welk interval het beste bij dit of dat woord of bij deze of die lettergreep past, zoals u niet kunt aantonen waarom de intervallen van de hoogste of de laagste stem in uw lied *Est Deus pastor* zo goed zijn. Nadat u dat aan mij hebt gevraagd, besluit u met de woorden: 'Als u dat kunt, weet dan dat u dan alle musici ten zeerste aan u zult hebben verplicht.'

Ik, die de waarheid altijd boven menselijk gevoelen en eigenliefde heb geplaatst, ben bereid om een nieuwe uiteenzetting toe te voegen aan mijn eerdere instructies, die ik 31 oktober jongstleden [1638] voor u

4. Het lijkt alsof de datering eerst luidde <... Martias>, zonder ingevuld dagnummer. Daarna is <Martias> veranderd in <Apriles>, in de open ruimte is <prid.> geschreven en boven de regel met een invoegteken <Idus>.

5. Constantijn Huygens.

6. Vermoedelijk een brief van Mersenne aan Ban, najaar 1638, waarmee Mersenne Doni's *Compendio* meestuurde, als antwoord op Bans brief aan Mersenne van 20 september 1638 (**1958A**).

7. Marin Mersenne, *Quæstiones celeberrimæ in Genesim*. Parijs 1623.

8. Uit de Anatomia (Bijlage V bij de brief van Ban aan Mersenne van 17 april 1638 [**2080B**]) blijkt dat Ban twee zettingen van «Est Deus pastor» maakte: één met behoud van Mersennes tenor, en één geheel nieuw componeerde.

heb neergeschreven en onlangs aan de heer van Zuilichem heb gegeven om aan u door te sturen. En aangezien ik elk muzikaal detail kan verklaren, past het mij daarover met zekerheid te spreken, vooral om door het heldere licht van de waarheid de duisternis der onwetendheid te verdrijven uit de geesten van de kunstminnaars. Luister dus.

Aan uw muzikale verzen waarnaar u in [uw commentaar op] Genesis verwijst hecht ik weinig waarde en zij hebben niets wat naar de zielroerende muziek smaakt. U zult dat terstond zelf constateren, wanneer u de door mij gezonden ‘Instructio et ritus’ doorneemt, waaruit de werking van de intervallen en het juiste begrip van de accenten u volkomen duidelijk zullen worden.

[Giovanni] Battista Doni brengt veel in zijn [*Compendio*] *del trattato de' generi e de' modi* naar voren wat, als ik dat nauwkeurig afweeg, in de hedendaagse muziek even weinig mogelijk is als vroeger in de Griekse muziek, en wel daarom omdat de hele en de halve tonen van de Grieken niet kunnen worden samengevoegd tot zoveel consonanten als onze toonstappen, die in verbinding de tamelijk lieflijke onvolkomen consonanten kunnen opwekken. Daarom zal hij niet de zogenaamde teloorgegane muziek van de Grieken in ere herstellen, maar slechts deze onvolkomen muziek verbeteren en vervolmaken met onze intervallen.

Vervolgens dragen de modi alléén niets bij aan de zielroerende muziek, maar slechts de intervallen als ze in de modi verstandig zijn gebruikt. Want een modus (tooncirkel zeg ik graag) is als een lichaam; de melodie is door de klinkende intervallen de ziel daarvan, met het vermogen te beroeren. Ik kan precies aantonen dat er van nature slechts één toonaard bestaat, met als stappen de twee soorten hele tonen [8:9 en 9:10] en de twee soorten halve tonen (15:16 en 24:25), met verder de harmonische diëze of kleinste halve toon (125:128) en het [syntonisch] comma (80:81), waaruit alle consonanten kunnen worden opgebouwd, of beter, waarin alle consonanten als in elementen kunnen worden ontleed, als het octaaf in achttien delen is verdeeld, welk systeem beschreven wordt in uw Latijnse ⁹boek, uw Franse ¹⁰boek en uw ¹¹Genesis, en in welk opzicht de heer [René] Descartes het met mij eens is. En deze intervallen en stappen waren de Grieken onbekend.

Maar dit zal ik bij andere gelegenheid nog eens aan u uiteenzetten, op voorwaarde dat het onder ons blijft. Moge intussen de voortreffelijke Doni aan het werk blijven. Datgene wat ik aan u heb gezonden (ingesloten bij de brief van 31 oktober 1638, waarin u muzikale geheimen krijgt voorgeschoteld, die ik alleen aan u bekend heb willen maken) kunt u ook aan Doni doorsturen, en hem duidelijk maken dat ik beschik over onweerlegbare bewijsgronden met betrekking tot de zielroerende muziek.

Natuurlijk, beste vriend (als ik u zo mag toespreken), voor de meerdere glorie Gods en voor het licht der waarheid en van de katholieke kerk zeg ik dat alles wat tot nu toe in de boeken over muziek staat het werkelijke doel en idee van de muziek niet raakt, wanneer er over de grootte van de intervallen wordt gesproken. Deze zaak lijkt gedaan.

Maar zoveel is de zaak mij niet waard dat ik met iemand in discussie wil gaan die de waarheid en de goddelijke glorie en de luister van de kerk niet ter harte gaat. Maar ik leg graag de waarheid voor aan hem die op zoek is naar de verloren gegane geheimenissen van de kunst. Ikzelf kende enige jaren geleden in mijn eigen land slechts tegensprekers, nu verschillende begunstigers die het met mij eens zijn, liefhebbers die mijn muziek zo hoog achten dat zij die boven alle andere genoegens vinden gaan.

U vindt hier het lied *Blessé d'une playe [inhumaine]*, vierstemmig, waarin wonderbaarlijke harmonieën schuilgaan, waarmee u uw musici kunt onderwijzen. Ik heb dit al in alle talen gedaan, zoals het Latijn, Grieks, Italiaans, Frans, Spaans, Nederlands, Duits en Engels, en dat zeker met succes. U, opdat u de ontleding van uw verzen beter begrijpt, kunt dat zien in de bijgevoegde ‘Anatomia.’

Zendt u mij bij gelegenheid de werken die u eerder hebt genoemd als noodzakelijk om te bestuderen, als ze iets vermelden waaraan ik nog niet heb gedacht: de twee boeken van Aristides Quintilianus in het handschrift van de koning, overgezet in het Italiaans of Latijn; verder iets over de ritmiek uit de handschriften van de koning. Eveneens Porphyrius' commentaar op het eerste boek van Ptolemæus' *Harmonica*; idem het lied van Aristoxenus zoals het door Doni is uitgegeven; idem de tragicomedie te Rome

9. Marin Mersenne, *Harmonicorum libri XII*. Parijs 1636.

10. Marin Mersenne, *Harmonie universelle*. Parijs 1636.

11. Marin Mersenne, *Quæstiones celeberrimæ in Genesim*. Parijs 1623.

op muzikale lettergrepen uitgesproken; en nog andere bijzondere zaken, die ik nog niet te pakken heb kunnen krijgen. Maar ik zou niet willen dat dit alles u teveel moeite is.

Ik meen vanwege u echter dat alles wat ik u heb gestuurd een passend antwoord is voor onze vriendschap, en ben bereid tot wat dan ook. Moge God u in goede gezondheid behouden, waartoe al mijn gebeden uitgaan.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

Haarlem, 12 april 1638.

Ik zou graag weten hoe ik mij tot Giovanni Battista Doni moet richten, als ik hem schrijf. Ik heb nu ¹²geschreven met de volgende titulatuur: ‘Aan de edele en geleerde heer Giovanni Baptista Doni,’ en heb hem tien gezangen gestuurd die ik ook aan u via de heer van Zuilichem heb gezonden. U zult wel zo goed willen zijn het ¹³ingeslotene per eerste gelegenheid naar Rome door te sturen.

12. Ban aan Doni, 1 maart 1639 (**2051A**).

13. Vermoedelijk Bans zetting(en) van *Est Deus pastor*.

JEAN-LOUIS CALANDRINI (GENÈVE)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG | KRUISPOLDER)]
16 APRIL | 11 SEPTEMBER 1639
2080A

Samenvatting: Calandrini haalt herinneringen op aan de tijd dat hij de vriendschap van Christiaan Huygens sr. genoot (1602-1612). Hij roemt de uitgebreide culturele opvoeding, waarin de muziek ook een plaats had, die Huygens en zijn broer Maurits kregen van hun vader. Hij stuurt nu zijn eigen zoon François naar Huygens.

Bijlage: ‘Doctissimo ... viro J.L. Calandrino’ (Huygens 1613; gedicht).

De oorspronkelijke brief van 16 april 1639 ging verloren toen François Calandrini, die de brief uit Genève voor Huygens bij zich had, door Duinkerkers werd gevangengenomen. Calandrini vervaardigde op 11 september 1639 een afschrift met een nieuw postscriptum, dat een en ander uitlegt. Dit afschrift stuurde hij kennelijk aan zijn zoon François, nu in de Republiek. Gezien de datum van Huygens’ antwoord overhandigde François de brief waarschijnlijk pas in maart 1640. Door Huygens beantwoord op 1 april 1640 (Worp 3, nr. 2336, pp. 18-19).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: afschrift 11 september 1639 (dubbelvel, 22x35cm, abc | d; autograaf)

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 2227, pp. 492-493: volledig.

Namen: François Calandrini; Michel Calandrini; Philippe Calandrini; Christiaan Huygens sr.; Maurits Huygens.

Plaatsen: Amsterdam; Venetië.

Glossarium: musique (muziek).

Transcriptie

À Monsieur

Monsieur Huygens, Chevalier, Seigneur de Solecom, Conseiller et Secrétaire des Commandemens de Monsieugneur le Prince d’Orange,

à La Haye.

Monsieur,

Je prens la hardiesse de vous faire la présente, à l’occasion du porteur d’icelle, mon filz François (lequel j’envoye s’exercer en Amsterdam en nostre vocation) pour vous présenter nos très-humbles baysemaings et services.

Et ce sur l’assurance, que m’a donné naguères Monsieur Filippe, mon frère, de la favorable souvenance, qu’il vous plaist de garder de nous; ce qui me comble le singulier playsir, que j’ay en me remémorant de l’honneur, qu’il a pleu à feu Monsieur vostre père, très-excellent personnage, de me tesmoigner de son intime et cordiale amitié, durant mon séjour par-delà dès l’an 1602 jusques l’an 1612, voire, selon sa grande douceur, familiarisant jusques là à me faire voir à mon arrivée, et communiquer de temps en temps le très-bel ordre qu’il tenoit, avec une tendreur paternelle, à la diligente culture et soigneux eslèvement des belles et très-nobles plantes de Monsieur vostre frère Maurice et de vous, en vos jeunes aages, adressant, avec facilité merveilleuse, vos relévés esprits, tant à la musique qu’aux bonnes lettres, qu’aux langues, qu’aux autres excercices d’honneur, et enfin en toutes vertus.

C'est à quoy, après le travail qu'il employa très dignement aux affaires ¹publiques, il bandoit uniquement sa pensée et prenoit tout son playsir; aussi en a ²il veu, avec la bénédiction de Dieu, le fruit désiré d'une perfection accomplie de tout ce qu'on sçauroit souhaiter en vos personnes, et particulièrement en la vostre. Celui a esté une joye indicible. J'en ay esté tesmoin oculaire et domestique infinies fois, par sa courtoisie durant lesdittes années.

Mesmes après mon départ il lui a pleu de sa grace m'honorer d'un rare tesmoignage de vos faveurs l'an 1613, à sçavoir de vos excellens poèmes, surtout le vostre sur le sujet peu considérable de ma personne, voyage et mariage avec des louanges hyperboliques et expressions de vos affections plus que je ne mérite, mais avec les termes si poétiques et si relévés, qu'ils ne cèdent en rien à la veine Maronienne. Je l'ay souvent remanié avec plaisir et le désire garder précieusement, comme un digne gage de vostre bienveillance. Néanmoins, pour ce que quelquefois nous repassons la vue avec joye sur les enthousiasmes poétiques et mouvemens Castaliens de nostre jeunesse, j'en ay voulu munir mon filz, comme d'une pierre précieuse, pour encor vous le faire voir, quand vostre bon loysir vous le permettra. | b |

J'ay eu très-grand désir et quelque espoir que dans vos premiers voyages vous eussiez au moins passé une fois par-deçà, pour vous y réconfermer le tesmoignage de mes devoirs. Mais j'en ay quitté l'attente, aussitost que j'ay sçeu, que vos pourmenades estoyent converties au service du public, avec les ambassades, et qu'à vostre voyage de Vénise vous fistes, quoyque jeune, si excellemment paroistre dans cest auguste Senat (avec admiration et louange nompareille) l'eschantillon des sublimes qualités, dont Dieu vous a si largement doué pour le bien de la patrie.

Et puisque sa divine bonté a comblé de plus en plus en vous ses dons et graces, et suivant vos mérites, vous a eslévé à des hautes et relévées charges, je m'en resjouis avec vous de tout mon cœur, et le prie continuer, bénir et accroistre vostre grandeur et prospérité à vostre plein souhait et contentement.

Excusés, Monsieur, que je m'ingère peut-estre trop outre. L'obligation et affection, que je vous ay de tout temps, m'y transporte, voire me donne encores confiance de vous recommander ce porteur, et vous prier, qu'il vous plaise faire continuer l'amitié des pères sur les enfans, et qu'il puisse avoir part à vos bonnes graces, et à la faveur de vos très-sages advis et conseils. Quoyqu'il ne soit à présent capable, à mon regret, à vous rendre service, comme je le souhaiteroye, il le pourra peut-estre devenir quelque jour pour vous ou les vostres. Ainsi Dieu lui en face la grace. Il a eu quelque entrée aux lettres, et [je] désire fort qu'il entretienne ce qu'il en sçait. Je luy [y] avoye ci-devant destiné, mais Dieu m'ayant osté il y a 3 ans son frère aîné, il m'a falu changer de dessein. Je veux encor, avec vostre permission, dire ce mot et vous supplier, si la commodité de Messieurs vos enfans permet cy-après à faire des voyages, qu'il vous plaise vous souvenir que vous avés ici un serviteur et une maison, qui leur est acquise pour leur service, et que ce me sera beaucoup d'honneur de les y pouvoir recevoir et servir, comme je le feray de très-entière affection. De quoy en pouvés estre très-assuré. Je vous bayse très-humblement les mains, comme aussi je vous prie par vostre faveur que mon filz le puisse faire, s'il vous plaist, de ma part à Monsieur vostre frère, avec l'offre de mes services, et je demeure à tousjours,

[etc.]

Genève, le 16 Avril 1639. | c |

Monsieur,

Le malheur ayant talonné ce porteur mon filz d'avoir esté pris par les Dunkerkois et detenu prisonnier deux mois et plus, dont j'espère à présent libéré, lui a aussi fait perdre tous ses papiers et lettres, et la mienne pour vous, avec les vers escrits de vostre digne main; dont j'ay un très-grand regret. J'envoye néanmoins ce

1. Worp: <affaires publiques>. Het woord <publiques> (vermoedelijk als abbreviatie genoteerd) is niet meer zichtbaar aan de rand van het vel.

2. Worp: <il a>. Het woord <il> is niet meer zichtbaar aan de rand van het vel.

double de la mienne et aussi des vers, afin qu'il ne perde pour cela l'honneur de vous bayser les mains et vous offrir nos très-humbles services et les siens, et je demeure à tousjours,

Monsieur,

vostre très-humble et très-obligé serviteur
Jean-Louys Calandrini.

De Genève, ce 11 Septembre 1639.

Vertaling

Aan de heer Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van de Domeinen van mijnheer de prins van Oranje,

te Den Haag.

Mijnheer,

Ik neem de vrijheid u deze brief te doen toekomen, bij gelegenheid van de brenger ervan, mijn zoon François [Calandrini] (die ik naar Amsterdam stuur om zich in ons vak te bekwamen), om u onze nederige groet en dienst over te brengen.

Dit alles op grond van de verzekering die de heer Philippe [Calandrini], mijn broer, mij onlangs heeft gegeven van de goede herinnering die u aan ons hebt, hetgeen bij mij het bijzondere genoegen heeft versterkt van de herinnering aan de eer die wijlen uw ³vader, een voortreffelijk iemand, mij heeft willen bewijzen door zijn persoonlijke en hartelijke vriendschap tijdens mijn verblijf ⁴daar van 1602 tot 1612, ja zelfs door in overeenstemming met zijn grote vriendelijkheid zo ver te gaan in het sluiten van vriendschap met mij dat hij mij direct bij mijn aankomst, en daarna van tijd tot tijd, verslag uitbracht van de goede methode die hij aanhield, met een vaderlijke genegenheid, bij de vlijtige ontwikkeling en de verzorgde opvoeding van zulke fraaie en verheven knoppen als de heer Maurits, uw broer, en u, tijdens uw jeugd, waarin hij, met een ongelooflijk gemak, uw voorname geesten wist te richten op zowel de muziek als de schone letteren, als op de talen, alsook op andere eervolle zaken, et tenslotte op alle deugden.

Slechts daaraan wijdde hij, wanneer hij klaar was met zijn werk dat hij zeer waardig uitvoerde voor het openbaar nut, zijn gedachten en beleefde hij genoegen; daarom heeft hij er, met Gods zegen, de gewenste vrucht van gezien, met volmaakte perfectie van alles wat men zich zou kunnen wensen voor u beiden, en vooral voor u. Dit is voor hem een onuitsprekelijke vreugde geweest. Ik ben daarvan ontelbare malen oog- en huisgetuige geweest als gevolg van zijn voorkomendheid gedurende de genoemde jaren.

En zelfs na mijn vertrek heeft hij mij willen eren met een uitzonderlijk getuigenis van uw gunsten, in 1613, namelijk uw voortreffelijke gedichten, vooral ⁵dat over het onaanzienlijke thema van mijn persoon, mijn reis en huwelijk, met hoogdravende lofprijzingen en uitdrukkingen van uw toewijding, veel meer dan ik verdien, maar in zulke poëtische en voorname bewoordingen dat zij nergens onderdoen voor de inspiratie van Vergilius. Ik heb het dikwijls met genoegen ter hand genomen en wens het als een schat te behouden, als een waardig pand van uw welwillendheid. Desalniettemin, omdat we soms met genoegen opnieuw de poëtische bevoegdheden en de ⁶Castalische manoeuvres van onze jeugd bezien, heb ik het aan mijn zoon toevertrouwd, als ware het een edelsteen, zodat u het nog eens kunt zien, wanneer uw waardevolle vrije tijd u dat zal toelaten.

3. Christiaan Huygens sr.

4. In de Republiek.

5. Huygens, 'Doctissimo ... viro Joan. Ludo. Calandrino,' 1613 (Gedichten 1, pp. 49-51).

6. Castalia is een heilige bron bij Delphi, bij de Parnassus, aan Apollo en de muzen gewijd.

Ik heb zeer verlangd en ook enige hoop gekoesterd dat u op uw eerste reizen minstens éénmaal hier langs zou zijn gekomen, om u andermaal mijn verplichtheid te verzekeren. Maar ik heb opgegeven daarop te wachten zodra ik vernam dat uw rondreizen was veranderd in de dienstverlening aan de publieke zaak, met de gezantschapsreizen, en dat u op uw reis naar Venetië, ondanks uw jeugdige leeftijd, op zo'n voortreffelijke manier in die verheven Senaat (met bewondering en onvergelykelijke lofprijzing) een staalkaart van uw sublieme eigenschappen liet blijken, waarmee God u omwille van het vaderland zo rijkelijk heeft bedeeld.

En aangezien Zijn goedheid meer en meer zijn gaven en gunsten op u heeft geladen, en u in overeenstemming met uw verdiensten heeft verheven tot belangrijke en voorname opdrachten, verheug ik mij met u daarover met heel mijn hart, en bid Hem dit te blijven doen, u te zegenen en uw grootheid en voorspoed te laten groeien tot uw volledige wens en tevredenheid.

Neemt u het mij niet kwalijk, mijnheer, wanneer ik mij wat te veel met uw zaken bemoei. De verplichting en de toewijding die ik altijd jegens u heb, brengt mij ertoe, ja geeft mij nogmaals het vertrouwen brenger dezès bij u aan te bevelen, en u te verzoeken de vriendschap der vaderen onder de kinderen voort te zetten, en dat hij [mijn zoon] deel zal mogen hebben in uw goede gunsten, en het voordeel van uw wijze mening en raad. Hoewel hij op dit moment, tot mijn spijt, niet in staat is u van dienst te zijn zo als ik het zou wensen, kan hij dat eens wel worden voor u of de uwen. Moge God hem zo begenadigen. Hij heeft enige scholing in de letteren gehad, en het is mijn nadrukkelijke wens dat hij dat bijhoudt. Ik had hem daarvoor aanvankelijk voorbestemd, maar nadat de goede God drie jaar geleden zijn oudste ⁷broer van mij heeft ⁸weggenomen, heb ik van plan moeten veranderen. Ik wil u dit nog zeggen, als u mij toestaat, en u vragen, dat, wanneer de situatie van uw zoons later zal toestaan dat zij reizen gaan maken, dat u zich dan zult willen herinneren dat u hier een dienaar heeft en een onderkomen, dat hun dienst is toegewijd, en dat het mij een grote eer zal zijn hen er te kunnen ontvangen en hen van dienst te zijn, hetgeen ik met volledige toewijding zal doen. En waarvan u verzekerd kunt zijn. Ik kus u nederig de hand, zoals ik u ook vraag om uw gunst, mijn zoon te willen toestaan, alstublieft, namens mij uw broer [Maurits], mijn diensten aan te bieden, en ik blijf voor altijd,

[etc.]

Genève, 16 april 1639.

Mijnheer,

Het ongeluk dat brenger dezès, mijn ⁹zoon, heeft achtervolgd, namelijk dat hij door de Duinkerkers gevangen is genomen en twee à drie maanden is ¹⁰vastgehouden als gevangene, waaruit hij nu, naar ik hoop, is vrijgelaten, heeft hem eveneens al zijn papieren en brieven doen verliezen, ook de mijne aan u, met het gedicht, door uw waardige hand geschreven; hetgeen mij zeer verdriet. Ik stuur desalniettemin deze kopie van mijn brief en eveneens van het gedicht, zodat hij niet om die reden de eer kwijt zal zijn u de hand te kussen en u onze en zijn nederige diensten aan te bieden, en ik blijf voor altijd,

mijnheer,

uw nederige en verplichte dienaar
Jean-Louis Calandrini.

Genève, 11 september 1639.

7. Michel Calandrini.

8. Michel Calandrini is op 6 juni 1636 overleden.

9. François Calandrini.

10. François is van 10 juni tot 25 augustus 1639 gevangene van de Duinkerkers geweest.

JOAN ALBERT BAN [HAARLEM]
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]

17 APRIL 1639

2080B

Vervolg op Bans brief van 12 april 1639 (**2079A**).

Samenvatting: Ban zendt, onder embargo en in goed vertrouwen, Mersenne een groot aantal zaken toe: (1) zijn brief aan hem van 31 oktober 1638 (**1992A**); (2) een aantal composities; (3) zijn *Dissertatio epistolica* (Ban 1637); (4) ontledingen van muziekstukken van Fransen en van hemzelf; (5) Bans ‘Instructio et ritus cantandi ... musicam’ van 1 januari; (6) een synopsis van de ‘Disquisitionum musicarum libri V.’

Bijlagen (1) Ban aan, 31 oktober 1638 (**1992A**; aangekondigd, maar waarschijnlijk toch niet meegezonden); (2) *Ego dormio* (Ban; à 2); *O Domine Jesu Christe* (Ban; à 3); *Jesu dulcedo* (Ban; à 4); *Hodie apparuerunt* (Ban; à 5) *O Crux ave* (Ban; à 4; twee zettingen); *Blessé d’une playe inhumaine* (Ban; à 4); *Libera Domine* (Ban; à 7). (3); *Dissertatio epistolica de musicæ naturâ* (Ban 1637). (4); (4A) ‘Anatomia quarundam cantionum musicarum Parisiensium’ (Ban); (4B) ‘Anatomia musicæ’ (Ban); met: *O sapientia* (Ban; Gregoriaans); *O Adonai* (Ban; Gregoriaans); *Dulce et decorum est* (Ban); (4C) ‘Anatomia exactior versuum *Est Deus pastor*.’ (Ban); met: *Est Deus pastor* (Ban; tweemaal). (5); ‘Ritus legendi aut pronuntiandi musicam’ (Ban; 1 januari 1639); [(5bis) ‘Avvertimento alli cantori’ (Ban; 1 januari 1639)]. (6); ‘Periocha Disquisitionum musicarum’ (Ban).

Samenvatting Bijlagen 4-5: Bijlage 4A. ‘Anatomia quarundam cantionum musicarum Parisiensium.’ Ban bespreekt een drietal hem door Mersenne toegezonden en/of gesignaleerde composities: *O crux ave* (Fleury; à 4), *Est Deus pastor* (Mauduit; à 4), *Odi profanum vulgus* (Du Chemin; à 2). Al deze composities worden door hem gehegeld omdat ze niet voldoen aan de voorwaarden van de zielroerende muziek, zoals het inachtnemen van het woordaccent in ritme en melodie, het uitdrukken van tekstelementen en de goede verstaanbaarheid door gelijke tekst in alle stemmen. Op de woorden van *O crux ave* heeft Ban twee zettingen gemaakt, in verschillende stijl.

Bijlage 4B. ‘Anatomia musicæ.’ Ban bespreekt de zielroerende kracht van een tweetal door hem gecomponeerde Gregoriaanse O-antifonen *O sapientia* en *O adonai*, alsmede een zetting van drie strofen van Horatius’ carmen *Dulce et decorum est*. Hij noemt andere van zijn composities die zijn denkbeelden illustreren.

Bijlage 4C. ‘Anatomia exactior versuum *Est Deus pastor*.’ Ban gaat nog eens apart in op Mauduits *Est Deus pastor*. Zelf heeft hij twee zettingen op deze tekst gemaakt, één met behoud van Mauduits tenor, één geheel nieuwe.

Bijlage 5. ‘Ritus legendi aut pronuntiandi musicam.’ Ban onderscheidt vocale, instrumentale en gemengd vocaal-instrumentale muziek. De melodie is de ziel van de zielroerende muziek, waarvan de werking wordt bepaald door de precieze grootte van de intervallen. Een meerstemmige zetting mag de werking van de melodie en de verstaanbaarheid van de tekst niet in het gedrang brengen. Dan volgt een soort beknopte muzikleer. Ban beschrijft de opbouw van twee- en driedelige maatsoorten, schrijft een behoedzaam gebruik van diminuties, instrumentale partijen en basso continuo voor. Zonder dit alles is de zielroerende kracht van de muziek niet te begrijpen en te ervaren. Van deze bijlage is ook een wat ingekorte Italiaanse vertaling voorhanden, onder de titel ‘Avvertimento alli cantori.’

Bijlage 6. ‘Periocha Disquisitionum musicarum.’ Synopsis van een werk over muziek, waaraan Ban werkt. Het bestaat uit vijf boeken. Boek I is voornamelijk historisch, Boek II handelt over de hindernissen die een juist inzicht in de muziek in de weg hebben gestaan, Boek III over de zielroerende muziek. Boek IV bevat een zangmethode, Boek V wijst de weg naar de toekomst.

Vermoedelijk is met deze brief ook die van 12 april 1639 (**2079A**) verzonden.

Primaire bronnen: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6206, fol. 174 (p. 338): brief (enkelvel, 19x31cm, a | -; autograaf).

— Chartres, Bibl. Mun., Ms. 609, fols. 231r-232v: bijlage 5; fol. 233rv: bijlage 5bis; fol. 235r-236v: bijlage 6; fol. 237r-242r: bijlage 4 (alles apograaf).

— *Commercium literarium* (Doni/Gori 1754), nr. 87, kk. 136-141: bijlage 5 onvolledig (<Musicam nostram ... musicæ flexanimæ aperitur. Vale.>).

Vroegere uitgaven: Waard 7, nr. 671, pp. 205-209: bijlage 4B.

— Waard 8, nr. 716, pp. 256-262: bijlage 5.

— Waard 8, nr. 727, pp. 343-346: bijlage 5bis.

— Waard 8, nr. 735, pp. 384-386: brief volledig; aanh. 2, pp. 386-393: bijlage 4A; aanh. 3, pp. 393-396: bijlage 4C; aanh. 4, pp. 397-401: bijlage 6.

Namen brief: René Descartes; Horatius.

Namen Bijlage 4ABC: Fleury; Horatius; Marin Mersenne.

Namen Bijlage 6: Guido van Arezzo; Giovanni Maria Artusi; Beda Venerabilis; Boëthius; Salomon de Caus; Euclides; Faber Stapulensis; Lodovico Fogliano; Vincenzo Galilei; Franchinus Gaffurius; Carlo Gesualdo (prins van Venosa); Henricus Glareanus; Joannes de Muris; Christophorus Mondoreus; Thomas Morley; Pomponio Nenna; Pythagoras; Franciscus Salinas; Joannes Tinctoris; Gioseffo Zarlino.

Titels brief: *Blessé d'une playe inhumaine* (Ban; à 4); 'Disquisitionum musicarum libri V' (Ban); *Dissertatio epistolica* (Ban 1637); *Ego dormio* (Ban; à 2); *Hodie apparuerunt* (Ban; à 5); (Ban); *Jesu dulcedo* (Ban; à 2); *Libera Domine* (Ban; à 7); *O Crux ave spes unica* (Ban, tweemaal); *O Domine Jesu Christe* (Ban; à 3); *O sapientia* (Ban; Gregoriaans); 'Ritus legendi aut pronunciandi musicam' (Ban);

Titels Bijlagen 4ABC: 'Anatomia exactior versuum *Est Deus pastor*' (Ban 1639); 'Anatomia musicæ' (Ban 1639); 'Anatomia quarundam cantionum musicarum Parisiensium' (Ban 1639); *Blessé d'une playe inhumaine* (Ban 1639; à 4); *Dissertatio epistolica* (Ban 1637); 'Disquisitionem musicarum libri V' (Ban 1638); *Est Deus pastor* (Ban; tweemaal); *Est Deus pastor* (Mauduit 1623); *Jesu dulcedo* (Ban; à 4); *Libera Domine* (Ban 1639; à 7); *O Adonai* (Ban 1639, gregoriaans); *O crux ave* (Fleury; à 4); *O crux ave* (Ban 1639; twee versies); *O Domine Jesu Christe* (Ban 1639; à 3); *O sapientia* (Ban 1639; gregoriaans); *Odi profanum vulgus* (Du Chemin 1636); *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* (Mersenne 1623);

Titel Bijlage 6: *Tu m'uccidi* (Gesualdo 1611);

Glossarium brief: cantio (lied); cantus choralis (Gregoriaans gezang); musica (muziek); musica flexanima (zielroerende muziek); musicus (muzikaal).

Glossarium Bijlage 4ABC: accentus (accent); accentus acutus (acutus-accent); accentus circumflexus (circumflexus-accent); accentus gravis (gravis-accent); æquisonus (unisono); air (lied); altus (altpartij); antiphona (antifoon); basis (bas-[partij]); cantare (zingen); canticum (lied); cantilena (lied); cantio (lied); cantor (zanger); cantus (sopraan-[partij]); cantus choralis (Gregoriaans gezang); chorda (toonhoogte); circulus (harmonicus) (toonsoort); circulus authenticus (authentieke toonsoort); concentus (samenklank); consequentia (imitatie); consonus (consonant adj.); cytharædus (citherspeler); diminutio (versiering); diphthongus (tweeklank [dubbelklinker]); disillabus (tweelettergreep); distole (distole [verlenging]); ditonus (grote tert); fuga (imitatie); fusa (achtste noot); harmonia (harmonie); intervallum (interval); λύρα (lier); mensura (maatslag); minima (halve noot); modulamentum (melodie); modulatio (muziekstuk); musica (muziek); musica flexanima (zielroerende muziek); musicus (musicus); musurgus (muziektheoreticus); notare (noteren); notula (noot); numerus (ritme); pausa (rust); philomysis (muziek liefhebber); proportio sesquialtera (3/2-maat); punctatus (gepuncteerd); quadrisillabus (vierlettergreep); quarta (kwart); quinta (kwint); semibrevis (hele noot); semiditonus (kleine tert); semifusa (zestiende noot); semiminima (kwartnoot); semitonium (halve toon); sexta (sext); sexta major (grote sext); sexta minor (kleine sext); sistole (sistole [verkorting]); sonitus (toon); suspirium (kwartrust); tempus (maatsoort); tonus (hele toon); trisillabus (drielettergreep); tropicus (toonsoort); tropus (toonsoort); vox (stem); vox acuta (sopraan-[partij]); vox superacuta (sopraan-[partij]);

Glossarium Bijlage 5: arcus (strijkstok); basis continua (basso continuo); cadentia (cadens); canere (zingen); canor (gezag); cantilena (liede); cantio (lied); cantor (zanger); cantus (gezag); chromaticus (chromatisch); circulus (harmonicus) (toonsoort); concentus (samenklank); concordantia (samenklank); diminutio (versiering); duratio (duur); fusa (achtste noot); harmonia (harmonie); ἁρμονία (harmonie); instrumentum (muziekinstrument); instrumentum flatile (blaasinstrument); instrumentum pulsatile (slaginstrument); intervallum (interval); melodia (melodie); mensura (maat); minima (halve noot); modulamentum (melodie); modus (toonsoort); modus (modus [mensurale notatie]); motus (beweging);

musica (muziek); musica flexanima (zielroerende muziek); nota (noot); notula (noot); numerus (ritme); organædus (organist); partitura (partituur); passus musicus (passage); philomusus (muziekliefhebber); prolatio (prolatio); proportio hemiola (3/4-maat); proportio sesquialtera (3/2-maat); proportio tripla (3/1-maat); scala (notenbalk); semibrevis (hele noot); semifusa (zestiende noot); semiminima (kwartnoot); semitonium (halve toon); sonitus (toon); sonus (toon); symphonia (samenklank); systema (notenbalk); tactus (tactus); tempus (maatsoort); tempus æquale (tweedelige maatsoort); tempus inæquale (driedelige maatsoort); tonus (toonsoort); tropicus (toonsoort); vox (stem);

Glossarium Bijlage 5bis: acuto (hoog [van noten]); battuta (maat); cadenza (cadens); cantore (zanger); chroma (achtste noot); coloratura (versieringsnoot); concento (samenklank); diminutione (versieringsnoot); dissonanza (dissonant); grave (lage [van tonen]); instromento (muziekinstrument); intervallo (interval); modulamento (melodie); modulatione (muziekstuk); nota (noot); nota semibrevis (hele noot); numero (ritme); passo musico (passage); organista (organist); semitono (halve toon); symphonia (samenspel); tempo (maatsoort); tempo inugale (driedelige maatsoort); tempo uguale (tweedelige maatsoort); tremoletto (tremoletto); toccare (spelen); vocale (betreffende de stem); voce (melodie, stem).

Glossarium Bijlage 6: accentus (accent); basis continua (becijferde bas); cantare (zingen); cantio (lied); cantus choralis (gregoriaans); cantus ecclesiasticus (kerkmuziek); chorda (toonhoogte); chorus musicus (koor); circulus harmonicus (toonsoort); compositio (muziekstuk); concentus (samenklank); consequentia (imitatie); consequentia quintarum (parallelle kwinten); consonantia (consonant); contrapunctus (contrapunt); diesis (kleinste halve toon); dissonantia (dissonant); fuga (imitatie); genus (toongeslacht); intervallum (interval); melopoeia (melodieleer); modulatio (muziekstuk); modus (toonsoort); motus (beweging); musica (muziek); musica bellica (militaire muziek); musica flatilis (muziek voor blaasinstrumenten); musica flexanima (zielroerende muziek); musica instrumentalis (instrumentale muziek); musica organica (orgelmuziek); musica poëtica (vocale muziek); musica practica (muziek); musica pulsatis (muziek voor slaginstrumenten); musica trusatis (muziek voor strijkinstrumenten); musica violinica (muziek voor strijkinstrumenten); musicus (muzikaal); musurgia (muziekleer); numerus (ritme); quinta (kwint); relatio harmonica (dwarsstand); saltatio (dansmuziek); semidiapente (verminderde kwint); semitonium (halve toon); systema maximum (groot systeem); tempus (maat); tetrachordon (tetrachord); tonus (hele toon); tritonus (overmatige kwart); vox (stem).

Transcriptie

Reverendo Patri Marino Mersenne Jo. Alb. Bannius salutem plurimam dicit.

Ecce in hoc fasciculo reserata tibi musicæ flexanimæ mysteria, quæ penes te manere et divulgari nolim, nisi specialiter istud significavero. Quâ in re te fidelem fore, fidejubente specialiter Domino des Cartes, nullus dubito. Longiorem ideo traxi moram, ut abundè omnia amico fidelissimo præstarem et crederem, ex quo censuras hominum sincere audirem et variis Philomusis per eandem musicam meam proponendam tutius crederem.

Habes ergo hic omnia ea quæ desiderare possis, et, si plura velis, non negabo. Sunt in hoc fasciculo: [1] Literæ totam rem musicam breviter enarrantes, scriptæ pridie Kal. Novemb. 1638. Deinde [2] fasciculus musicæ habens has cantiones: *Ego dormio* à 2, *O Domine Jesu Christe* à 3, *Jesu dulcedo* à 4, *Hodie apparuerunt* à 5, item *O Crux ave* à 4, bis diverso stylo, *Blessé* à 4, *Libera Domine* à 7. Additus est [3] libellus *Dissertationis musicæ*, item [4] *Anatomia musicæ tuæ transmissæ et meæ*, cum cantu choralis *O Sapientia* et odis Horatianis. Item [5] instructio et ritus cantandi ac pronunciandi meam musicam. Denique [6] indicium ‘Quinque librorum disquisitionis musicæ.’

Spero quod abundè compensem, quod diuturniori morâ delatum est. Plura non addo eo, quod ante quindenam Reverendæ Paternitati Tuæ fusius scripserim. Salutem habe à Domino Cartes et me impensissimè precatam. Vale et me ama.

Reverendæ Paternitati Tuæ servus
Joan. Albertus Bannius.

XXVII Aprilis.

[BIJLAGE 4A]

ANATOMIA
QUARUNDAM CANTIONUM MUSICARUM PARISIENSIIUM,
CITRA INVIDIAM AUT φιλαυτίαν POSITA.

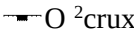
Cantiones illæ *Est Deus pastor*, item *Odi profanum vulgus*, item *O crux ave, spes unica*, nec numero nec tempore nec accentu nec intervallo justo constant; insuper et verborum sillabarumque confusione ingratae sunt.

A sacris ordiamur. Verba illa in cantione Fleurii à 4 *O crux ave* nec vocem optantis aut amantis nec adorantis habent, quæ tamen ibi requiritur. Item nec passionis modus ullus expressus est. Nil quoque ad justitiæ augmentum facit concentus, multò minus supplicatio veniæ expressa est. Et hoc subjecti seu totius orationis momentum est.

Insignis insuper verborum ac sillabarum confusio continua est in singulis vocibus, improprie et turbulente loquentibus protracta. Idem semper numerus manet, ex semibrevis, minimis semiminimisque constans, etc.

¹... nunquid Cytharædus
Ridetur, chordâ qui semper oberrat eadem?
Ridetur, numero qui semper oberrat eodem?

Fugæ seu consequentiæ quæ ad decorum orationis ordinari deberent, potius turbant illius intelligentiam. Nihil in ista cantione præter bombum (axum glomerantium murmur) auditur. Ad ravim cantabunt cantores, antequam ejusmodi modulamento vel concentu ad pietatem auditores moveant. Chaos quoddam consoni murmuris est, dum una vox pronunciat hæc verba “O crux ave”, altera eodem momento dicit “Spes unica”. Tertia itidem intermissitat unum ex dictis verbis. Ecce rem ad oculum. Voces hoc modo et ordine loquuntur:

Cantus		O crux	ave, o crux	ave, spes u	nica,	etc.
Altus		ave, o crux	ave, spes u-	- nica,		
Tenor	O crux	a — — ve,	o crux a-	— ve,	spes	
Bais	O crux a-	ve,	 o crux	ave, spes	—	

| 237v | Insuper pronuntiantur sillabæ contra accentum oratorium. Gravis fit acuta vel circumflexa. Hæc denuo gravis vel acuta. Item hæc circumflexa vel gravis. Distinguamus sillabas et inscribamus eis proprios accentus etc.

O crux ave, spes unica. Accentus acutus debet attolli vel intervallo, vel longiori numero et contra gravis debet alterutro deprimi. Melius quidem singula intervallo fiunt, sed si concentus id non permittat, saltem numero hoc præstandum est. Circumflexus debet stare medio, inter utrumque scilicet acutum et gravem, loco, vel persistere suo, quo erat, loco. Quæ omnia operosè et clarè explico in meis libris. Peccat in his super-acuta vox post nonam mensuram in sillabis “O crux” (A), ubi “crux” circumflexum accentum habens,

1. Horatius, *Epistolæ*, II, 3 (*De arte poetica*), 354-357: ‘Ut scriptor si peccat idem librarius usque, | Quamvis est monitus, venia caret, et *citharædus* | *Ridetur, chordâ qui semper oberrat eadem*, | Sic mihi, qui multum cessat, fit Chærilus ille.’
2. Chartres: <crux> staat in de volgende kolom.

deprimitur velut si gravis esset. Et verbis sequentibus “Ave” (B), ubi secunda gravis sillaba, attollitur contra naturam, etc. Cœteras voces philomuso examinandas relinquo. Ecce diagramma Domini Fleury, à 4:

The musical score is written for four voices (Soprano, Alto, Tenor, Bass) in a four-part setting. The first system, labeled 'A', shows the beginning of the piece with the lyrics 'O crux a - ve, o crux a - ve, spes u - - -'. The second system, labeled 'B', continues the piece with the lyrics 'ni - ca, spes u - ni - ca, spes u - ni - ca.' The notation includes various musical symbols such as clefs, time signatures, and note values, along with the Latin lyrics written below the staves.

| 238r |

In hac cantilenâ omnia fere contra naturam veræ musicæ sunt constituta. Nam oratio pronuncianda auribusque ac mentibus auditorum imprimenda, quasi mancipium inutile subicitur vocum confusio, cum musica modulatio concentusque reginæ orationi, verbisque pronunciandis servire deberet.

Potuisset modulamentum rectius hoc modo constitui ac formari:

This musical score is a revised version of the one above, showing a different arrangement of the same text. It is also in four parts (Soprano, Alto, Tenor, Bass) and consists of two systems. The first system, labeled 'A', shows the beginning of the piece with the lyrics 'O crux a - ve spes u - ni-ca, a - - - ve,'. The second system, labeled 'B', continues the piece with the lyrics 'spes u - - - ni - ca, spes u - - - ni - ca.' The notation includes various musical symbols such as clefs, time signatures, and note values, along with the Latin lyrics written below the staves.

Duabus cantionibus ego in gratiam tui eadem verba explicui. Primo, ut ostenderem quid intervallis eorumque tempore ac numero præstari posset, quod observari potest in cantione primâ; deinde, ut quomodo fugæ ad verborum enunciationem adhibendæ sint demonstrarem, quod videri potest in secunda. Quas prudens musurgus et cantor, si bene perpenderit, rem clarissimè expressam inveniet. Sed nunc ad alia transeamus.

De versibus Sapphicis Est Deus pastor. Ut censura de versibus musicè recitandis bene intelligatur, oportet ante omnia dispicere quomodo pronuntiatio sit instituenda. Respondeo breviter accentu oratorio, non

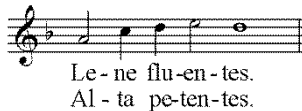
poëtico, pronuncianda esse quaecunque carmina. Accentus enim oratorius (qui triplex est: acutus, gravis et circumflexus) naturaliter ab hominum usu inductus est. | 238v | Natura præscribit accentus, acutum, gravem et circumflexum. Nam dum legimus et pronunciamus verba dissillaba vel trisillaba vel quadrisillaba, necesse est spiritum e pulmonibus ductum et cæteris oris instrumentis formatum, ad certos sonitus distinguendos, ferri in aliquam sillabarum, cum in duas sillabas idem spiritus ferri simul nequeat. Hinc naturaliter aliqua sillabarum attollenda et aliqua deprimenda. Si attollatur prior, deprimetur sequens; si posterior acuitur, gravis erit prior. Si medio stat spiritus, circumflectetur, quasi dicamus: flectetur illa sillaba circum elationem et depressionem, de utrâque participans. Verbi gratia in hâc voce: «Legêntes». Vis distinctionem duarum aliarum, accipe voces has: ‘Férimus,’ ‘à féro’ et ‘ferîmus,’ ‘à fério.’ Ipsa significatio ostendit variationem accentus. Accentus poëticus ab arte ex mero hominum instituto dimanavit. Nam præter positionem duarum consonantium aut duplicium literarum potestatem, vel diphtongorum specialem sonum, autoritas hominum varietatem quantitatis brevis vel longæ induxit. Eademque autoritas etiam usurpatas quantitates revocavit, ut docet hæc regula de sistole et diastole:

Sistole si breviat longam, atque diastole contra.

Jam vero prout certissimum est artem non superare naturam, sed eidem esse subjectam, ita naturalis pronuntiatio artificiali priorem et præstantiorem esse dignoscitur. Hinc ista poësis *grammatica* à me vocatur quaecunque hactenus tam apud Græcos quam Latinos viguit. Musica poësis omnes hactenus latuit, de quâ latissimè dissero ³‘Libris V Disquisitionarum musicarum,’ pridem à me edendarum, cujus mentionem feci in *Dissertatione epistolica*, ante annum à me tipis vulgatâ, cujus exemplar præsentibus addidi et transmissi.

Omnes itaque versus cujuscunque generis, licet poëticas habeant quantitates, oratorio tamen ac naturali accentu pronunciandi sunt, sin aliter fiat hiulca et inconcinna erit pronuntiatio, porcorum urinam concise reddentium more (salvâ reverentiâ dico) instituta. Hinc etiam Græci suis | 239r | versibus accentus naturales adscribunt, quibus eos citra poeticam quantitatem pronunciandos indicant.

His præmissis de tuis versibus dicamus. Quod si recte examinaveris, invenies quoad pronuntiationem, musicam esse planè inconcinnos. Sed nec intervalla vera suis verbis quadrant; motus etiam sæpe

significationi contrarius est. Solum finem allego «Lene fluentes»: Harmonia fluida

non est, sed vi quâdam contra naturam impulsâ. Rectius quadrant ista verba «Alta petentes». Deinde nusquam orationis cæsura, interpunctionibus legenda, pausa vocis distinguitur. Quam parum est ut harmonia respondeat interrogationi, admirationi, quæ vulgaribus commatis non constat, sed planè alio modo sunt exprimendæ, ut alias dicam. Si meam musicam tuis versibus aptatam rectè trutinaveris, rem musicam invenies.

4De versibus Horatianis [Odi profanum vulgus]. Dicebas istum virum Palladium decus ut credo, æstimare se rectam poësis cantandæ invenisse rationem. Risi musicam cum vidi, non quod contemnerem, sed quia expectationi non responderet. Ipse siquidem non ut musicus, sed ut grammaticus poeta versus Horatii numerosissimi tractavit. Nam præter obvios passim errores, quos in præfatione tetigi, verba illa «Carmina non prius», ubi nullum comma est silentio distinxit à sequentibus necessario adjunctis. Denique intervalla sonitusque singuli plane sunt verbis sillabisque contrarii. Addo versus lyricos omnes non æquè aptos esse musicæ, quia periodorum inæqualitas obstat communi modulamento, quod vos *air* vocatis. Sed de his alias.

Ex animi candore hæc profecta, accipe ut te ad amicam veritatem quasi manu ducerem. Alios quosdam Horatii versus à me cantatos his adjunxi, imo quendam cantum choralem, vota Patrum Christum desiderantium | 239v | explicantem. Vide, lege et apprehende veram musicæ flexanimæ idæam, quam tibi nunquam gravabor communicare.

3. <Libro>.

4. De compositie staat in Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs 1636), Livre sixiesme de l’art de bien chanter, p. 395. Zie de bijlage aan het einde van de brief.

[BIJLAGE 4B]

ANATOMIA MUSICÆ.

JOANNIS ALBERTI BANNII AD REVERENDUM PATREM MARINUM MERSENNUM.

Reverende Pater, Idibus Majis 1638 transmissis quibusdam cantionibus tuis stupebas quomodo hoc vel illud intervallum possit movere animum? Imo ad passiones excitare? Breviter respondebo quod una caussa phisica sit, altera mathematica. De quibus alias. Nunc dico: Quisquis intervallorum propriam potestatem à me descriptam non intelligit ex proportionem, ille delirat; qui non distincte eas auribus percipit dum pronunciantur ad verba, ille surdus est musicus, καὶ ὄνος πρὸς λύραν.

In Antiphonis majoribus O, quæ vota Patrum continent, exclamationes sensu nota sunt, vota ex modulatione satis clara. ⁵[O sapientia]. Verba illa «attingens à fine» periodum tropumque complent; ⁶tactus exprimitur per quintam acutam Lii «fortiter» ditono, hoc est duobus tonis, «suaviter»que semitoniis, supplicatio lii «veni» semiditono constant. Hæc intervalla necessaria sunt. Tropus (*circulum* ego dico) his verbis propriissimus est.

⁷**O Adonai.** Circulus hic bellicosus ac victoriosus est, ut ipsum indicat initium, etc. lii «veni» sexta minori supplicat, lii «in brachio» quinta acuta, lii «extento», quartæ acutæ intervallo, vigorem fortitudinis demonstrant. Intervalla ista aptissima sunt; et quis audet promittere aptiora? Sic de cæteris antiphonis judicandum est. Iterum dico: si quis musicus ista non percipit, ὄνος πρὸς λύραν ἐστί.

In hâc modulatione sola intervalla accentusque ex iis observati tantum valent. Quod si hæc tempore, numeroque |240r| variegatis animarentur omnem moverent lapidem. Non credis, Philomuse? Ecce vel ex ungue leonem in hâc ode Horatianâ:

⁸**Horatii Libri III Carminum Ode II: Dulce et decorum est [pro patriâ mori].** Dulcedo [«Dulce»] in semitono est; decor [«decorum»] in saltu quintæ acutæ. «Mors» remittendo vocem interjectis semitoniis exprimitur, ut tristia appareat. «Fugacitas» [«fugacem»] intervallo quintæ ascendentis et numero semiminimæ punctatæ ac sequentis fusæ apparet etc. Imbellis juvenus [«imbellis juventæ»] semitoniis indicatur, «timido»que «tergo» remissio vocis gradatim ascendentis tribuitur.

⁹**Strophe II: Virtus, repulsæ nescia sordidæ.** Hæc verba propriis accentibus procedunt. «Intaminatis fulget»: Fulgor [«fulget»] numero semifusarum in quintam acutam raptarum usque ad F, et inde descendendo in ditonum C honorificè exprimitur. At tempus proportionis sesquialteræ rectè exprimit verba ista «Nec sumit aut ponit secures». «Popularis auræ» remissione vocis in quartam gravem, et ab eâdem gradatim ascendentis tanquam exigui momenti sit, notatur.

¹⁰**Strophe III: Virtus recludens [immericitis mori].** Interjecto suspirio seu pausâ semiminimæ comma ponitur, distinguens utramque vocem. Lii «Mori» chordis gravibus ponitur; «cælum» vero saltu ¹¹sextæ majoris acutæ tanquam ¹²res placidissima notatur. Iterum comma pausam semiminimæ habet. Lii «negatâ tentat iter viâ», tam propriis numeris quam intervallis ostenditur. «Cætusque vulgares» remissione vocis,

5. De antiphona major (O-antifoon; antiphona ad Magnificat in de vespers) 17 december: 'O sapientia, quæ ex ore Altissimi, attingens à fine usque ad finem, fortiter suaviter disponensque omnia: veni ad docendum nos viam prudentiæ.'

6. Bij Waard is <tactus> weergegeven of het een woord uit de aangehaalde antifoon betrof; in Chartres is het woord onderstreept, maar niet groter geschreven zoals de woorden die uit de antifoon worden aangehaald.

7. De antiphona major (O-antifoon; antiphona ad Magnificat in de vespers) van 18 december: 'O Adonai, et Dux domus Israel, qui Moysi in igne flammæ rubi apparuisti, et ei in Sina legem dedisti: veni ad redimentum nos in brachio extento.'

8. Horatius, *Carmina*, III, 2, 13-16: 'Dulce et decorum est pro patriâ mori. | Mors et fugacem persequitur virum | Nec parcat imbellis juventæ | Poplitibus timide tergo.'

9. Horatius, *Carmina*, III, 2, 17-20: 'Virtus, repulsæ nescia sordidæ, | Intaminatis fulget honoribus | Nec sumit aut ponit secures | Arbitrio popularis auræ.'

10. Horatius, *Carmina*, III, 2, 21-24: 'Virtus, recludens inmeritis mori | Cælum, negata temptat iter via | Cætusque vulgaris et udam | Spernit humum fugiente pinna.' Ban gaat uit van een lezing van het laatste woord als *penna*, wat nagenoeg dezelfde betekenis heeft (*pinna* = slagpen; *penna* = vleugel).

11. Chartres: <sexta>.

12. Chartres: <rei>.

sicuti et terra, exprimitur. Tandem exsurgens vox ad sextam acutam «Spernit humum», et semifusis festinans velocitatem «pennæ» indicat.

Hæc omnia in solitariâ voce verissima sunt. Quod si basim adjectam concentumque bene perpenderis, invenies intervallis consonis, continuâ varietate alteratis, admirabiles proprietates | 240v | (quarum quædam arithmetice characteribus expressæ sunt) quas motum animorum suâ virtute necessario causare oportet.

Præter alias cantiones Latinas, unam Gallicam adjeci: *Blessé* à 4, in quibus si tu energiam affectuum non sentias, aut vestri music[i] non assequantur, frustra ego tempus meum trivero. *O Domine Christe* à 3 et *Jesu dulcedo* à 4 duo cimmelia sunt. *Libera Domine* à 7 magnum opus continet variis affectibus. Hæc igitur cum præmonuerim studiosè investiganda sunt Philomusis.

Sed heus!, festina lentè in hoc misterio cognoscendo, ne præcor ingenium tibi impedimento sit. Itaque quemadmodum una hirundo non facit ver, nec una potio sanat, nec unico actu acquiritur habitus, ita nec unicâ vice, vel unico intuitu virtutem hanc imbibes. Sed

¹³Gutta cavat lapidem non vi, sed sæpe cadendo.

Tu quoque, Philomuse, sæpius canendo experire rem: donec acceptâ à sensibus specie, et intellectui impressâ, componendo distinguendoque nostram musicam cum vulgari verbum mentis et veritatis acquiras, quod ego tui studiosissimus voveo! | 241r |

[BIJLAGE 4C]

ANATOMIA EXACTIOR VERSUUM *EST DEUS PASTOR*.
IN GRATIAM REVERENDI PATRIS MARINI MERSENNI.

Versus isti canticum lætitiæ verbis gravibus et sententionis constans exhibent. Convenit itaque circulus authenticus ex D vel F vel A, sed rectius ex D, per chordas F et A in D circulus usurpandus. In quo per semiditonus D-F suavitas, per ditonus F-A robor ac majestas, per quintam D-A gravitona robusta vel magnifica ac gravis exprimitur. Nec debent circuli musici transponi per quintam gravem vel quartam acutam, alias enim perdunt suam proprietatem naturalem et degeneres inertesque quâdam confusione redduntur.

Rectissimè Bannius circulum harmonicum his versibus assignavit, qui etiam propria intervalla tempore numeroque aptissimis variegata observavit. Secus est in cantilenâ Pariensi, quod exhibet Pater Mersennus in *Genesim*, pag. 1634.

Quærit Mersennus in quâ voce, acutâ vel gravi, intervalla aptiora sint. Respondeo non esse manifestum in utrâ voce modulamentum à musurgo positum sit, sed conjectando rem, videtur in acuta voce constitutum esse. Hinc concluditur basim debere famulari voci acutæ. At quia modulamentum vocis acutæ est inconcinnum ad verba de basi subsequa, nihil melius judicari potest. Tota modulatio veluti:

¹⁴Pauperis est tuguri congestum cespite culmen.

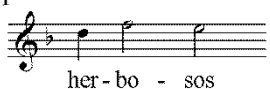
De vocis acutæ modulamento. Lii ¹⁵“Deus” peccat accentu. Lii “pastor” peccatur etiam in accentu:

| 241v |

Lii “non egebo”, quia vox letitiæ est saltu quintæ vel saltem ditoni

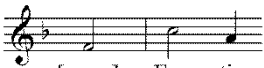
necessario pronuncianda est, in quo peccatur. Lii “herbosos” rectius semiditoni saltu et semitono dictum

fuisse ad exprimendam placiditatem: Lii “Fontis” saltu quintæ acutæ in semiditonus

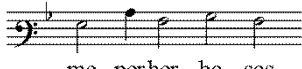
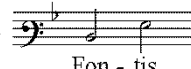
13. Latijns spreekwoord.

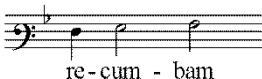
14. Vergilius, *Eclogæ*, 1, 68: ‘*Pauperis et tuguri congestum cæspite culmen.*’

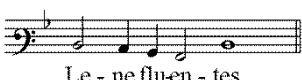
15. Chartres: <Basis>.

descendentis exprimenda, ut lætitia placiditati respondeat: . Lii «rivos» notularum
[-pos,] Fon - tis

diminutionem requirit. Lii ¹⁶«Lene fluentes» gradatim deberet descendere et in tuâ cantione contra naturam ascendendo torquetur modulamentum.

De modulatione vocis gravis. Basis tua est quidem basis, sed non justa, nec tantæ moli superpositæ æquivalens. Lii “me per herbosos” rectius si dixisses, nam saltus quartæ rem jucundam semiditonios et semitonia complacentiam explicant: . Lii «fontes» contra accentum

male dicis; tolerabilior erat iste error in voce acutâ per gradum ascendentem. Lii «recumbam» horrende torquetur ascendendo, cum deberet sonitus vel loco suo consistere vel

descendendo cadere seu cubare, quod tu facis surgere. |242r| Lii ¹⁷«Lene fluentes» : Rem acu tetigit musurgus licet casu, ignarus misterii. Rectissime inquam, tum

quia cantus descendit et quidem gradatim et quidem semitonio interposito. Aptissimè levitatem semitonio, fluxum verò descensu explicuit. O, quam bellè acutam vocem per semiditonos descendentem accommodasset! Sed seductus fuit per regulam de motu contrario, quam ego exsibilo.

Corollarium. Peccatur etiam in ordinatione concentus qui non satis variegatus est. Incipit enim ex chordis D-d-a et dd, ubi ter æquisonantia est. Sed quid hic tam prolixè? Videatur exemplar quod ego emendavi, ubi videbis insuper varietatem numeri, quo corrigitur ineptia cantus Parisiensis, qui ex puris minimis ac semiminimis sine ullâ varietate constat, adeò ut sonitus porcorum more concisè urinam reddentium (sit venia verbo) continuò proferendus auscultari cum nausèa debeat.

Singula hæc à me notata ad oculum videbis in utroque diagrammate hîc adjunctis, Pariensi et meo, quæ servato fere illius tenore emendavi. At perfectissimam modulationem in altero meo, quod singulariter in tui gratiam composui, invenies. Nunquid igitur, Reverende Pater et vir eruditissime, uti dixeras, omnes musicos habebo mihi devinctissimos? Sanè ego illis potius qui veritati fortissimè se subjugatos agnoscunt, ero devinctissimus.

Vale, mi Mersenne, et veritati patrocinare et Bannium tuum uti soles, semper ama.

Harlemi.

[BIJLAGE 5]¹⁸

¹⁹JOANNES ALBERTUS BANNIUS PHILOMUSO SALUTEM.

Musicam nostram eo modo construximus, Philomuse, ut flexanima foret efficax nimirum, oratorio more ad docendum, delectandum et movendum, eamque triplici ratione distinguimus:

I. Nam vel solibus vocibus fit et ab ipsa ²⁰canoris energia ‘melodiam’ appellamus.

II. Vel solis instru- | 137 | mentis editur suis, sive flatilibus, sive pulsatilibus, manu scilicet, aut arcu aliove modo; et hanc harmoniam appellamus. In hâc enim concinnitas sola (quæ Græcis ἀρμονία dicitur) sola, inquam, sonituum seu vocum concinnitas res est præcipua.

16. Chartres: <Bene>.

17. Chartres, Waard: <Bene>.

18 Een Nederlandse vertaling en parafrase van Bijlage 5 is te vinden in Joan Albert Ban, *Zangh-bloemzel* (Amsterdam 1642), fols. **3v-***1v. Mersenne name het grootste gedeelte van deze Bijlage (<Musicum nostram ... musicæ eloquentiæ serviat.>), vaak geparafraseerd, op in zijn *Harmonicorum libri XII* (Parijs 1648), pp. 153-154.

19. Doni: met voetnoot: ‘Est, ut videtur, Synopsis Musicæ operis MS. ad Donium transmissa, ut iudicium suum ferret, quam nolui prætermittere.’ (Het is, zoals blijkt, een overzicht van de muziekleer in handschrift aan Doni gezonden, opdat deze zijn oordeel zou geven, dat ik niet heb willen weglaten.)

20. Waard (Chartres?): <cantoris>.

III. Quæ verò partim vocibus partimque instrumentis constat, ‘symphoniam’ proprio vocabulo dicimus, eo quod sonus naturalis et artificialis in unum corpus coiens omnem musicæ majestatem absolvat.

Musicæ nostræ virtus modulamento et concentu constat.

Modulamentum anima est musicæ flexanimæ, eoque solo omnis eloquentia musica exigitur. Corpus illius circulus quilibet harmonicus est, qui aliis tropicus seu modus, vulgo tonus (vocabulo ex usu cantus ecclesiastici simplicis mutuato) appellatur. Modulamentum intervallorum propriâ naturâ gignitur. ²¹Intervalla autem singula habent specialem movendi efficaciam ac proprietatem, quæ motu, tempore ac numero determinatur. Hujus exactissima ratio in quâlibet voce requiritur, sine quo musica flexanima esse non potest; quemadmodum et corpus sine animâ aut vegetum aut vigenz esse nequit. Motus intervallorum acumen et gravitatem variat. Tempus durationem motus æstimat. Numerus verò, utpote pars temporis, cujusque intervalli ac motus illius durationem notularum varietate definit. Ex numero ac tempore mensura (seu tactus) constat, quam lentiores planè musica nostra requirit.

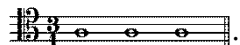
Concentus plurimum vocum ²²concordantiam, vario ac proprio cujusque vocis modulamento annexam, complectitur; musicumque agmen, non secus ac aciem numerosus miles instruit. In quo hoc imprimis observandum est ne voces, aptissimo numero verba recitantes, et citra mutuam perturbationem distincte satis orationem pronunciantes, nimîa temporis seu mensuræ velocitate in chaos quoddam confusum præcipitentur. Cautelam itaque cantoribus adscribam: | 138 |

RITUS LEGENDI AUT PRONUNTIANDI MUSICAM.

²³1. Mensura temporis vel æqualis aut inæqualis est. Ordinaria æqualis temporis mensura (ad quam musica nostra concinnata est) constat notâ semibrevis: . Et ex ejus resolutione veniunt duæ minimæ: , quatuor semiminimæ: ; octo fusæ: ac sexdecim semifusæ: . Quarum notularum una medietas in positione, altera verò in elevatione manus recitanda est. Cæteræ veterum musicorum nugæ, scilicet modus, prolatio, tempus, etc., à musicâ nostrâ (tanquam res confusa et misera) exsunt.

2. Lenta admodum constituenda est temporis æqualis mensura, ad eam nimirum tarditatem producta, ut quatuor fusæ singulis syllabis aptatæ, nullo negotio, hoc est clarè et distinctè, faciliterque sine confusione pronuciari et | 231v | intelligibiter audiri queant. Nulla unquam in totâ cantilenâ fiat mensura mutatio, nisi ea propriis signis et characteribus prænotata. Semicirculus, sine transversâ virgulâ, systematis seu scalæ quinque linearum inscriptus hoc modo lentam semper mensuram designat; at si semicirculus virgulâ transversâ secetur sic: | 139 | duplo propemodum velocior mensura exigitur; poscente nimirum verborum contextu, ut impetu quodam feratur oratio musica. Alia signa priscorum à musica nostra exsunt.

De mensurâ inæqualis temporis. 3. Mensura temporis inæqualis variam durationem habet ex diversâ ²⁴numeri musicalis, hoc est notularum proportionem, constitutam; quæ aut tripla, aut sesquialtera, aut hemiolia est. In quâlibet proportionem, duæ semper notulæ ²⁵primogeni[t]æ cujusque speciei in positione, tertia verò in elevatione | 139 | manus recitandæ sunt. Singulas species propriis characteribus notatas distinctè explicavimus, ut musica à confusione vindicaretur, cui hactenus ob parum distincta, nec satis propria signa, adeoque ob notularum valorem dubium, subjecta fuit. Proportio enim non passim, sed cum delectu ingerenda est, exigente id nimirum orationis energiâ ac syllabarum proprietate.

4. Tripla proportio mensuræ inæqualis signatur tantum hoc proprio characterem: .

Suprapositus numerus 3 significat tres notulas semibreves unam mensuram absolvere, quarum unica mensuram ordinariam temporis æqualis implebat. Hæc proportio servat eandem temporis durationem quam

21. Doni: <Nam intervalla singula ...>.

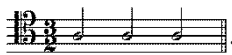
22. Doni: <concordiam>.

23. Doni: nummering van paragrafen in Romeinse cijfers.

24. *Commercium*: <numeris>; Waard: <numereri>.

25. Doni: <primigeniæ>.

mensura temporis æqualis sortitur, ut supra diximus. Tota autem varietas partium inæquali motu constat ut paulo ante insinuavimus numero 3°.

5. Sesquialter à proportio hoc signo notatur, nempe: . Numerus 3 superscriptus [2] ostendit tres notulas semiminimas mensuram facere quarum duæ temporis æquali serviunt. Hæc proportio ferè duplicat velocitatem triplæ, quoad durationem ²⁶mensuræ, hoc est unâ tertiâ parte velociorem exigit mensuram ac motum [temporis æqualis].

6. Hemiolia proportio semitota est sesquialteræ ejusque medietatem valet. Quæ quidem notarum nigre[tu]dine necessariò scribenda est, sed et insuper proprio caractere (qui passim hactenus fuit ternarius) delineanda hoc modo: . Ternarius superscriptus quaternario indicat tres quartas partes mensuræ æqualis temporis, sub hoc signo mensuram adimplere. Hæc proportio duplicat velocitatem sesquialteræ, ejusque duratio tertiâ parte temporis æqualis æstimatur.

7. Singularum mensurarum ac proportionum propria duratio obser-|140|-vanda quotiescumque in qualibet cantilena occurrit.

8. Lenta admodum semper observanda est mensura. Et quamvis velocior interdum designetur, ea semper accelerationi cautela adhibenda est, |232r| ne verborum aut syllabarum justa pronuntiatio, perceptione quoquo modo impediatur.

9. Diminutiones vocales, parcè, nitidè, sine verborum confusione inde futurâ, et suis locis, hoc est absolutâ periodo, seu in cadentiam diductâ, fiant.

10. Semitonia propriis locis adscripta, quia venustatem maximam, suo necessario intervallo, chromaticè, hoc est coloratè, seu alio quasi colore inducunt, rite pronunciantur.

11. Una vox aliam auscultando observet, nec aut justo intensior aut remissior, vel clarior, aut submissior evadens, eloquentiæ oratoriæ officiat.

12. Instrumenta symphonici inserta, si jungantur paucis vocibus quæ passus musicos formant, certam periodi partem pronunciando, suaviter ac modestè et tremulè succinendo pulsantur, ut inde ornatus potius ac dulcedo melodiæ accedat quam aliqua vehementia. Caveant itaque à multis notarum fractionibus, quibus numeri musicalis valor decorque perditur ac mera confusio orationis non intelligendæ generatur.

13. Instrumenta promiscuè observent numerum musicalem dum vocibus juncta pulsantur, tremuloque tactu numerum intervallorum feriant absque ullâ evagatione, ut eodem numero ac tempore verba ac passum musicum absolveant. Fractionem notarum in solis cadentiis et cum grano salis aureque attendenda, faciendæ sunt.

14. Basis continua (quamvis sine illâ constat modulatio nostra) pro multitudine et qualitate vocum, raris crebrisve intervallis, iis gravibus vel acutis modulanda est. Dissonantiæ intermixtæ, ut suis locis in partitura notantur, uno alterove intervallo, pro vocum multitudine exprimuntur.

Dum vox una atque altera passus musicos ad certam periodum formarit, organoedus aures arrigat, caveatque ne earum modulamentum turbet. Sed |141| declinando earum vocum intervalla, super basi suâ aliud modulamentum, vocibus concinnum, ex tempore addat easque tali modo venustiores expeditioresque reddat. Istud autem dexteritate auris adhibet, dum voces canunt, manuumque habilitate vel usu ac exercitatione obtinebitur. Ideoque expedit prius cansionem perlustrare, ut passus observentur, et organoedus, oratorio more, musicæ eloquentiæ serviat.

Cautela generalis. Si musica nostra, eo ritu quem hîc descripsimus, concinnè recitetur, auditores quicumque, tam musici quam philomusi, oratoriam et flexanimam melodiæ virtutem experientur. Nam septem et plures etiam voces, simul concinnes, non solum clarè, distinctè et intelligibiliter, tam singulæ quam simul junctæ, audiri et percipi poterunt; verum etiam speciales affectus animi et pathemata ex singulorum intervallorum naturâ, tam diverso et vario |232v| quam unito in concordiam vocum modulamento observabuntur, idque citra dubium omnino obtinebitur, si eandem cantilenam bis, terve recitare non graventur. Oratoris igitur officium docendo, delectando et movendo præstitum esse philomusi agnoscent, quod hactenus tot sæculis desideratum fuit.

26. Chartres: <musicæ>.

Hæc paucula ad cautelam tuam, philomuse, dicta, boni consule iisque utere ac fruire. Explicatius hæc omnia videre poteris in ‘Disquisitionum musicarum libris quinque’ propediem edendis, quibus musica Græca ac Latina, vetus ac nova ventilatur, ac nova methodus musicæ flexanimæ aperitur. Vale.

Sed heus! Philomuse, quamvis musicæ compositionis, prout hactenus vigit, peritissimus sis, quæso, ne hanc instructionem quasi ingenio tuo inferiorem, negligas aut contemnas. Primariò enim servit ut mentem meam ad legendam et pronunciandam musicam, rectè intelligas. Deinde ut ex hac instructione musicæ flexanimæ ideam rectius percipias, quam profecto nequiquam assequeris nisi studiosè auribus et mente attendas, quid sibi velint singuli et articulati, suisque characteribus distincti sonitus. In quibus intervalli, motus, temporis, numerique varietas tanta est, quantam seriâ cogitatione forte nunquam investigares. Imo tantum tibi difficultatum paries, si hanc instructionem neglexeris, ut ipsam modulationem vocum non satis rectè pronunciare, nedum intelligere, multo minus judicare valeas. Itaque me bono publico studentem, meaue monita, dum in finem destinata, humaniter excipe, et salve.

Harlemi, Kalendis Januariis MDCXXXIX. | 233r |

[BIJLAGE 5BIS]

AVERTIMENTO ALLI CANTORI.

Amici Cantori, acciò che voi bene intendiate il mio concetto di questa musica toccal’anima, eccovi queste poche regole.

1. La battuta de tempo uguale è disegnata per una nota semibreve , laquale si resolve in due minime et 4 semiminime, 8 ²⁷chrome, etc.

2. La battuta bisogna usar adagio in tal modo che quattro note chrome con sue syllabe siano distintamente, facilmente et intelligibilmente pronunciate; et non si dè mai nell’ cantar cangiar la battuta, cioè farsi più tarda e più veloce, se non quando con proprii segni sia notata. Questo segno , semicircolo intiero, disegna battuta tarda come habiamo detto. Ma se sia diviso con una linea così , bisogna che almeno una terza parte sia più breve et veloce, essendo le parole in questa guisa accomodate alla giusta pronunciatione.

3. La battuta del tempo inuguale se ne va alla proportionem laquale overo è tripla, segnata così , o sesquialtera sotto tal segno , overo è hemiolia segnata così ; e vuol dire che tre quarte della semibreve fanno una battuta. La tripla ha la medesima duratione che la battuta uguale, ma il moto dalle parti fa la sola alteratione del senso; la sesquialtera bisogna pronunciarsi una terza parte più veloce che la tripla. Ma la hemiolia si cantara à meza parte più veloce che la sesquialtera. Et in questi modi consiste la varietà dell’ alteratione, che si può intelligibilmente ²⁸dar al senso et all’ animo dell’ uditori.

4. Si dè observar in tutto la proprietà della chiascheduna battuta, laquale bisogna andarne sempre adagio, come ho detto. Et benchè qualche ²⁹volta sia segnata battuta più veloce, nondimeno si dè andar in tal guisa adagio che non si guasti la pronunciatione delle parole et delle syllabe.

5. La diminutione overo coloratura del suono vocale si dè far poco, et con tal gratia che non nasca confusione delle parole alli altri voci accompagnate. Onde [non] nel mezzo, ma nel fine del passo musica si farà la col[or]atura.

6. Gli semitonii siano giustamente pronunciati à suoi luogi.

7. Le voce ascoltandone l’una al altra, siano uguali in forza, con temperatura delli suoni acuti et gravi, così nel modulatione d’una voce sola che di più accompagnati allo concento. Onde la eloquentia musica diventarà più gratiosa et intelligibile.

8. Gli instromenti alla symphonia, essendo giunti con poche voci, lequali fanno passi musici, pronunciando certe parole insieme | 233v | se dè toccar pian piano con suavi tremoletti senza gran forza et

27. <chrone>.

28. <dal>.

29. Waard: <velte>. Het woord is in het handschrift niet meer leesbaar.

senza coloratura (cioé diminutione) a fin' che non si *guasti l'intendimento delle parole, cosa principale di questa nostra musica*. Et le colorature si faranno nelle cadenze, dove si finisce il periodo o sentenza.

9. Il basso continuo (benchè senza questa modulatione nostra può esser gratiosa) secondo la quantità et qualità delle voci sia toccata con pochi ovvero più intervalli, così gravi che acuti; et le dissonanze della partitura segnate con pochi et giusti intervalli siano fatte secondo la moltitudine delle voci et instrumenti.

Mentre che una voce o più voci fanno qualche passo musico, l'organista sia saldo per orecchie, acciò che non guasti loro modulamento. Però declinando gli intervalli del cotala passo sopra il suo basso continuo, faccia un altro modulamento, vicino a gli voci cantati et passeggianti per abbellirle e farle più gratiose. Onde sarà necessario che l'organista, al primo consideri la cantilena et da poi tocchi con gratia ³⁰dandone tutta aita all' eloquentia oratoria delle voce musicali.

Se queste regole delli cantori et sonatori siano bene observate senza fallo, si sentirà la musica flexanima, cioè eloquenza musicale in concerto da sette et più voci chiaramente intesa con sue singolarissime affectioni del cuore, potenti indurre l'animo a tali passioni, lequali par le parole sono significate. Essendo gli intervalli proprii, et il tempo, et il numero di tempo, così naturalmente ridotti a gli ³¹ingeniti accenti, che l'ignorante della lingua che si canta sarà speditissimo alla vera prononciatione delle parole et dalla syllaba con gran forza di toccar l'orechie et mover gli animi per valore di questa musica necessaria chiamata musica toccal' anima, della qual Iddio vi faccia goder a molti anni con quello gusto che gli virtuosi spesse volte hanno sentito; et io desidero che voi sentiate a pienissima contentezza.

Restaro con desiderio d'adoperarmi sempre per vostro servizio.

Il vostro affettionatissimo servitore
Giov. Alberto Bannio.

In Haerlem, il 1° di Gennaio 1639. | 234r | 234v | 235r |

[BIJLAGE 6]

PERIOCHA DISQUISITIONUM MUSICARUM JOANNIS ALBERTI BANNI.

Præfatio Libri I. Plurimos in musicâ perficiendâ laborasse, rem nondum tetigisse, quæ discutienda et demonstranda promittitur.

Caput I. De musicâ Hæbræorum et Græcorum, ac Boethii scriptis generalis discursus.

Caput II. Qualis veterum Græcorum musica fuerit. Et quomodo ea crevisse dicatur ab authoribus per adjunctionem chordarum post tetrachordon Pythagori.

Caput III. De imperfectione musicæ Græcæ et Latinae, veteris ac hodiernæ, ubi examinantur variationes ex Euclide. Item trium generum constitutio. Eaque nugatoria ostenditur systema maximum. Ejusque usus in tribus generibus examinatur. Imo Melopoeia ac concentus modulationis expenditur. Græca musica ut inops et impotens videtur.

Caput IV. Recentiorum quorundam de musicâ Græcâ censuræ examinantur et corriguntur. Primo Vincentius Galilæus pag. 80 et 81 refutatur in multis. In quibusdam contra musicam hœdiernam acutus censor admittitur.

Caput V. De superstitionibus musicæ hodiernæ. 1. Quod oratio non intelligatur. 2. Quod superstitiosè prohibent quintarum consequentiam ut concentus varietati potius quam orationis energiæ serviatur. 3. Nugatoria lex procedendi de consonantiâ unâ ad alteram. 4. Relatio harmonica superstitiosa in multis. 5. Prohibitio semidiapente et tritonis. | 235v | 6. Ignorantia potestatis intervallorum. 7. Quomodo dictæ superstitiones sint corrigendæ. 8. Quomodo contrapunctum fugæ et consequentiæ usurpandæ.

Caput VI. Defectus hodiernæ musicæ aperiuntur ex eo quod supina sit ignorantia virtutis intervallorum ac modorum, quos ego *circulos harmonicos* appello. Nulla notitia nec observantia accentuum verborum

30. <dardone>.

31. Waard: <ingiusti>. Het woord is in het handschrift niet meer leesbaar.

impropria recitatio eorumque à vocibus inter se dissentibus confusio proprios defectus patitur à gentilitio hominum abusu. Verba gratia Itali vagam et scenicam, Galli nimis servilem et torpentem habent, vel potius mimicam, ubi à priori recedunt.

Caput VII. De Cantu choralis ecclesiastico. Hinc totus barbarus et peregrinus à verâ musicâ ostenditur.

Caput VIII. Recentiorum opiniones de perfectione musicæ.

Caput IX. In quo vera perfectio musica consistat.

Caput X. Quomodo de inventione musicæ sit ratiocinandum?

Caput XI. Quomodo musica à Græcis exulta fuerit?

Caput XII. Quomodo musica à Christianis exulta fuerit. Ubi Boëthius, Guido Aretinus, Venerabilis Beda, Joannes Tinctoris, Joannes de Muris, Franchinus, Faber Stapulensis, Ludovicus Follianus, Glareanus, Mondoreus, Salinas, Zarlinus, Galilæus allegantur.

Caput XIII. De Franchino Gaffurio, ³²Salina et Zarlino specialis tractatio. Salomon de Causis, Thomas Morley, Joannes Maria Artusius aliique breviter allegantur. |236r|

Caput XIV. Quomodo musica practica et à quibus præcipuè exulta sit.

Caput XV. De Italicorum musicâ specialis consideratio et duo diagrammata Pomponii Nennæ et Principis Venosæ *Tu m'uccidi* expenduntur.

Caput XVI. De Gallorum musicâ specialis observatio variaque diagrammata excutiuntur.

Caput XVII. De aliarum nationum musicâ brevis discursus.

Caput XVIII. De musicâ instrumentali, organicâ, violinicâ etc. brevis discursus.

Caput XIX. De musicâ poëtica ubi Gallorum ineptia reprehenditur.

Caput XX. Conclusio Libri I et parasceve ad Liber II.

Liber II. Difficultas penetrandi rem musicam ostenditur ab varias rationes. Ubi primò notandum an intervalla ex solius vocis modulatione vel ex concentu consonantium statuenda. Græcorum variæ opiniones præoccuparunt conceptus aliorum et laboriosiore fecerunt viam. Differentia proportionum minimorum intervallorum, toni, semitonii, diesis etc. Item generum nugatoria inventio. Circulorum impropria constitutio, consonantiarum paucitas etc. augent difficultatem.

Liber III. Nova flexanimæ musicæ ratio aperitur. Primò systema maximum in quo tria genera imaginaria Veterum perfectissimè à naturâ prodita assignantur. |236v| Regula harmonica demonstratur et flexanimarum musicarum intervallorum distinctio, consonantiarum perfectio, item dissonantiarum ratio statuitur. Proprietas singulorum intervallorum ad movendos affectus exponitur. Modorum constitutio, numerus, natura et potestas traditur. Ratio musurgiæ et præcepta compositionis explicantur. Varietas delectationis musicæ ex suis elementis traditur, ubi motus, tempus et numerus ostenduntur, et quantum ad flexanimam musicam conferant. Modulamentum ex praxis musurgiæ rationibus et exemplis docetur. Varia genera cantionum, sacra, profana etc. enucleantur. Organica, violonica, flatilis, pulsatilis, trusatilis etc. expenduntur. Item basis continua ejusque accurata ratio ac virtus aperitur. Triviales modulationes et cantus ecclesiasticus, saltationes, musica bellica ac tandem chorus musicus ordinandus explicantur.

Liber IV. Ars cantandi demonstratur.

Liber V. Crisis musica exigitur.

32. Chartres: <Calino>.

Odi profanum vulgus

Étienne Du Chemin

In: Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (1636), L'art de bien chanter, p. 395

[Superius] O - di pro - fa - num vul - gus et ar - ce - o, Fa - ve - te

[Bassus] O - di - pro - fa - num - vul - gus et ar - ce - o, Fa - ve - te

lin - guis car - mi - na non pri - us, Au - di - te Mu - sa -

lin - guis car - mi - na non pri - us, Au - di - te Mu - sa -

rum sa - cer - dos, Vir - gi - ni - bus pu - e - ris - que can - to.

rum sa - cer - dos, Vir - gi - ni - bus pu - e - ris - que can - to.

Re - gum ti - men - do - rum in pro - pri - os gre - ges, Re - ges in

Re - gum ti - men - do - rum in pro - pri - os gre - ges, Re - ges in

i - psos im - pe - ri - um est Jo - vis, Cla - ri, gi - gan - te -

i - psos im - pe - ri - um est Jo - vis, Cla - ri, gi - gan - te -

o tri - um - pho, Cun - cta su - per - ci - li - o mo - ven - tis.

o tri - um - pho, cun - cta su - per - ci - li - o mo - ven - tis.

Est Deus pastor

Jacques Mauduit

In: Marin Mersenne, *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* (1623), kk. 1633-1634

Superius

Est De - us pa - stor mi - hi, non e - ge - bo,

Contra

Est De - us pa - stor mi - hi non e - ge - bo,

Tenor

Est De - us pa - stor mi - hi non e - ge - bo,

Bassus

Est De - us pa - stor mi - hi non e - ge - bo,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

Vertaling

Joan Albert Ban groet de eerwaarde pater Marin Mersenne.

Ziehier in dit pakket voor u onthuld de geheimenissen van de zielroerende muziek, die onder u moeten blijven en niet verspreid mogen worden tenzij ik daartoe een teken geef. Dat ik u hierin kan vertrouwen, daar twijfel ik, op gezag van de heer [René] Descartes, absoluut niet aan. Een en ander heeft enige tijd geduurd, opdat dan alles voluit voor mijn dierbare vriend [Descartes] verzorgd zou zijn, en ik alle beoordelingen oprecht had aangehoord en door dezelfde mijn voorgestelde muziekleer de verschillende kunstminnaars veiliger zou kunnen toevertrouwen.

Daarom heeft u hier alles wat u kunt begeren, en als nu nog meer wilt, zal ik daarvoor zorgen. In dit pakket vindt u: [1.] De brief waarin ik mijn muziekleer in zijn geheel kort beschrijf, van 31 oktober 1638. [2.] Een bundel muziek met de volgende gezangen: *Ego dormio* (à 2); *O Domine Jesu Christe* (à 3); *Jesu dulcedo* (à 4); *Hodie apparuerunt* à 5); *O crux ave* (à 4; tweemaal, in verschillende stijl); *Blessé [d'une playe inhumaine]* (à 4); *Libera Domine* (à 7). [3.] Het boekje [van mijn hand] getiteld *Dissertatio epistolica de musicæ naturâ* [Ban 1637]. [4.] Een 'Anatomia', waarin gezangen van u en mij worden besproken, met daarbij het gregoriaans *O sapientia* en de ode van Horatius [*Dulce et decorum est*]. [5.] De 'Ritus legendi aut pronunciandi musicam' [van 1 januari 1639]. [6.] De synopsis van de 'Disquisitionum musicarum libri V.'

Ik hoop dat hiermee het uitstel voldoende is gecompenseerd door de overvloed. Ik voeg verder niets toe aan wat ik u ³³veertien dagen geleden uitvoerig heb geschreven. Weest door de heer Descartes en door mij van harte gegroet. Het ga u goed en denk aan mij.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

17 april [1639].

[BIJLAGE 4A]

ONTLEDING VAN ZEKERE PARIJSE GEZANGEN,
ZONDER AFGUNST OF NAIJVER VERVAARDIGD.

De gezangen *Est Deus pastor*, *Odi profanum vulgus* en *O crux ave spes unica* zijn noch wat betreft maat en ritme, noch wat betreft accenten en intervallen op de juiste wijze vervaardigd; bovendien is er een onaangename verwarring van woorden en lettergrepen.

Laten we met het geestelijke beginnen. De woorden in Fleury's vierstemmige ³⁴*O crux ave [spes unica]* hebben niet de melodie gekregen van een vragende of aanbiddende, wat nodig zou zijn. Daarom is er ook geen enkele hartstocht uitgedrukt. De zetting voegt evenmin iets ter verbetering toe, waarin nog veel minder de bede om vergeving uitgedrukt is. En dat is toch de kern van het onderwerp van de tekst.

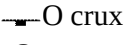
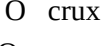
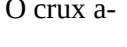
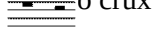
Bovendien is er in alle stemmen een voortdurende verwarring van woorden en lettergrepen, die ongewenst is en de sprekers verstoort. Het ritme gaat in hele noten, halve noten en kwartnoten, enz.

33. De eerdere brief is uiteindelijk 12 april gedateerd, maar deze datering vervangt een doorgehaalde, dus mogelijk eerdere datering.

34. De tekst is uit de zesde strofe van de hymne voor de vespers van passiezondag (tweede zondag vóór Pasen) *Vexilla regis prodeunt*: 6. '*O crux ave, spes unica*, | Hoc passionis tempore, | Piis adauge gratiam, | Reisque dele crimina.'

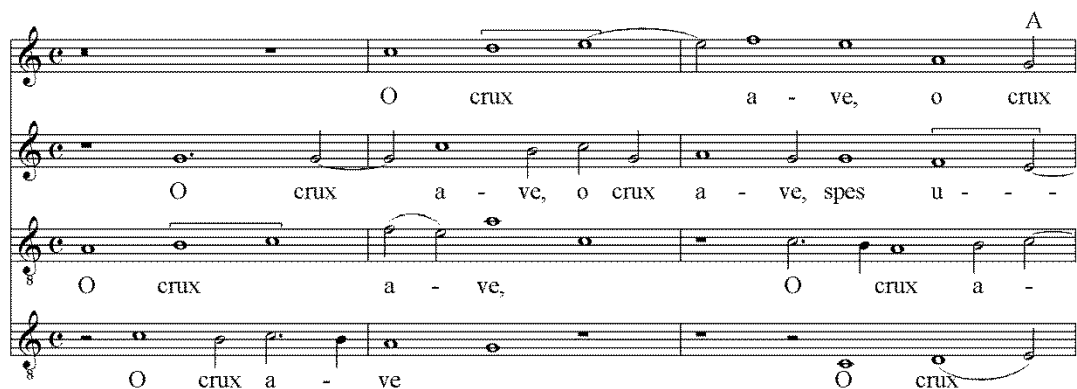
³⁵De citerspeler wordt toch ook uitgelachen,
 die steeds dezelfde toon verkeerd speelt?
 die steeds hetzelfde ritme fout doet?

De fuga's en imitatie die moet dienen voor de versiering van de tekst, verstoren eerder de verstaanbaarheid daarvan. In dit gezang wordt slechts een gerommel als van een leger karren gehoord. De zangers zingen zich hees, voordat ze met zo'n melodie en zetting de toehoorders tot vroomheid brengen. Er is een door-elkaar-zingen van stemmen; wanneer de ene stem zingt "O crux ave", zingt de andere op hetzelfde moment: "Spes unica". Een derde stem zingt steeds weer een van die woorden. Ziehier een en ander aanschouwelijk:

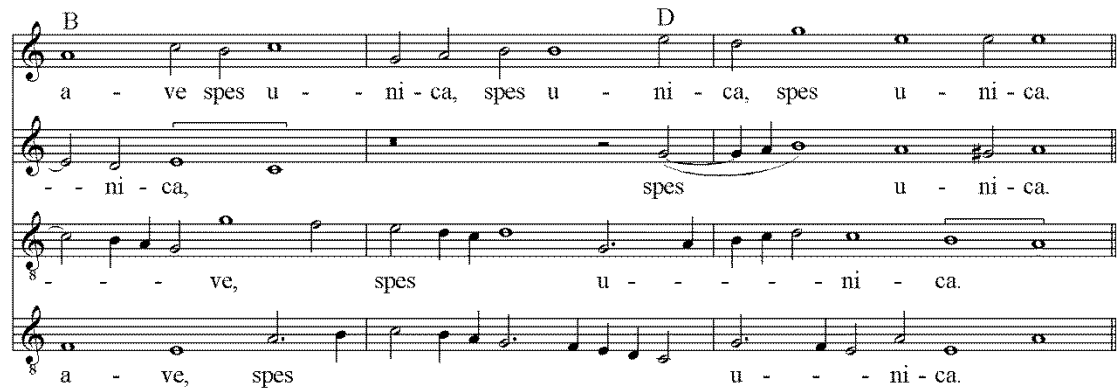
Cantus		O crux	ave, o crux	ave, spes u	nica,	etc.
Altus		O crux	ave, o crux	ave, spes u-	- nica,	
Tenor		O crux	a — — ve,	o crux a-	— ve,	
Basis		O crux a-	ve,	 o crux	ave, spes	

Bovendien worden de lettergrepen uitgesproken tegen het accent van de tekst. Een gravis wordt een acutus of circumflexus. Zo'n laatste weer een gravis of acuta. En een acuta weer een circumflexus of een gravis. We zullen de lettergrepen onderscheiden en daarbij de juiste accenten neerschrijven.

O crux ave, spes unica. Het acutus-accent moet of in toonhoogte hoger zijn of in ritme langer; daarentegen moet het gravis-accent beide lager, resp. korter maken. Het beste is het als dat in alle stemmen gebeurt, maar als de zetting dat niet toestaat, kan dat tenminste in het ritme zo gebeuren. De circumflexus staat in het midden, tussen beide, namelijk acutus en gravis, of blijft op de plaats waar hij was. Hetgeen ik allemaal omstandig en duidelijk in mijn boeken uitleg. In de onderhavige compositie is er een fout in de negende tel van de sopraan, bij de woorden "O crux" (A), waar "crux", hoewel het een circumflexus-accent moet hebben, omlaag is gedrukt alsof het een gravis-accent heeft. En in de woorden die daarop volgen, "Ave" (B), waar de tweede lettergreep een gravis moet zijn, gaat de melodie tegen de natuur omhoog, enz. Ik laat de andere stemmen ter onderzoek aan de kunstminnaar over. Ziehier het voorbeeld van de heer Fleury:

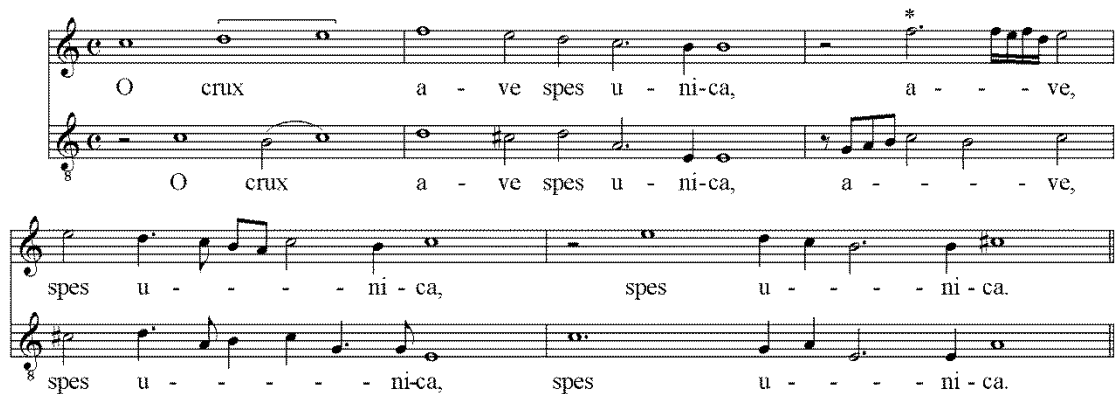

35. Vrij naar Horatius, *Epistolæ*, II, 3 (*De arte poëtica*), 354-357: 'Zoals de schrijver die zich vergist tot in het net, | hoe vaak hij is gewaarschuwd, geen pardon zal vinden, | en de *citherspeler* wordt uitgelachen als hij steeds dezelfde toon verkeerd speelt, | zo bejegt die Chærilus mij, die dikwijls een steekje laat vallen.'

In dit gezang is bijna alles tegen de natuur van de ware muziek. Want de tekst die door de uitspraak de oren en de geesten van de toehoorders moet worden ingeprent, is als een onnutte slaaf onderworpen aan de verwarring der stemmen, terwijl de muzikale compositie en zetting, als de koningin van de tekst, juist dienstbaar moet zijn aan de uitspraak van de woorden.

De melodie zou beter op deze manier kunnen worden ingericht:

Ik heb om uwentwille met twee gezangen dezelfde woorden uitgebeeld. In de eerste plaats om te laten zien hoe de toonhoogtes en het ritme moet worden ingericht, wat kan worden gezien in het eerste gezang; en vervolgens om te laten zien hoe fuga's om de woorden te vertolken moeten worden toegepast, wat in het tweede gezang is te zien. De verstandige muzikkenner en zanger zal, als hij de zaak goed doordenkt, deze daarin duidelijk uitgebeeld vinden. Maar laten we op de andere zaken overgaan.

De Sapphische verzen ³⁶*Est Deus pastor*. Om de beoordeling van verzen die muzikaal moeten worden voorgedragen goed te begrijpen, moet eerst iets worden gezegd over de inrichting van de uitspraak. Ik ben van mening dat de liederen moeten worden uitgesproken met het accent van de spraak en niet met het accent van de dichtkunst. Het accent van de spraak (drievoudig: acutus, gravis, circumflexus) is van nature bij de mens aanwezig. De natuur geeft de accenten aan: acutus, gravis en circumflexus. Want wanneer wij woorden met twee, drie of vier lettergrepen lezen en uitspreken, is het noodzakelijk dat de lucht die uit de longen wordt gedreven door de mond en de keel wordt gevormd, om verschillende klanken onderscheidbaar te maken, in een lettergreep wordt gevoerd, want dezelfde luchtstroom kan niet tegelijk in twee lettergrepen worden gevoerd. Daarom is het van nature dat sommige lettergrepen worden opgeheven (geaccentueerd) en andere worden neergedrukt. Als de eerste wordt opgeheven, wordt de volgende neergedrukt. Als de laatste een acutus is, zal de eerste gravis zijn. Als hij in het midden staat, is de luchtstroom er tussen in, alsof wij

36. Verwijst naar de zetting van Jacques Mauduit (1557-1627). Mersenne's *Quæstiones* (1623), kk. 1633-1664, bevat acht 'pseumes mesurées à l'antique' van hem, waarvan zes op Franse tekst van Jacques-Antoine de Baïf. Moderne uitgave Jacques Mauduit, *Pseumes mesurés à l'antique de J.-A. de Baïf*, (Parijs, 1928 = Florilège du Concert Vocal de la Renaissance 7, publié par Henry Expert). *Est Deus Pastor* pp. 20-21. De tekst is een incurante versie van Psalm 23.

zeggen: die lettergreep bevindt zich tussen opheffen en neerdrukken, en heeft wat weg van allebei, als in het woord «legêntes». Om het onderscheid van de twee andere soorten accent te horen, zijn hier enkele voorbeelden: ‘férimus,’ ‘à féro,’ en ‘ferímus,’ ‘à fério.’ Het verschil in betekenis komt tot uiting in een ander accent.

Het poëtisch accent heeft zich puur als een kunstmatige, menselijke uitvinding verspreid. Want behalve het effect van dubbele klinkers en medeklinkers en het speciale geval van de tweeklanken, heeft de zeggenschap van de mens het onderscheid tussen de korte en de lange lettergreep ingevoerd. Diezelfde zeggenschap heeft de gebruikte lengten weer herroepen door de regel van de sistole (verkorting) en diastole (verlenging):

Sistole als een lange kort wordt, en diastole andersom.

Maar zoals het volstrekt zeker is dat de kunst de natuur niet kan overtreffen, maar daaraan juist ondergeschikt is, zo kan ook de natuurlijke uitspraak niet anders dan als oorspronkelijker en beter dan de kunstmatige worden beschouwd. Dit wordt door mij de grammatische dichtkunst genoemd, die tot nu toe bij de Grieken en Romeinen van kracht was. De muzikale dichtkunst is tot nu toe onbekend gebleven, waarover ik uitvoerig zal handelen in het vijfde boek van de ‘Disquisitionum musicarum libri V,’ eerstdaags door mij uit te geven, en waarnaar ik verwijs in mijn *Dissertatio epistolica [de musicæ naturâ]*, een jaar geleden in druk verschenen, waarvan ik een exemplaar bijsluit.

Daarom moeten verzen van allerlei aard, al hebben ze lettergreepduren volgens de dichtkunst, met hun oratorisch of natuurlijk accent worden uitgesproken, anders is er een verbrokkelde en onwelgevoeglijke uitspraak, opgezet (vergeef mij de woorden) zoals varkens korte plasjes doen. Daarom schrijven de Grieken de natuurlijke accenten bij hun verzen, waarmee ze die willen laten uitspreken zonder de dichtkundige accenten.

Na deze voorbereidingen zullen wij wat over uw verzen zeggen. Als u die goed hebt bestudeerd, zult u bemerken dat zij wat betreft de muzikale uitspraak geheel verkeerd zijn. Niet alleen past de melodie niet bij de woorden, maar de beweging is er vaak tegengesteld aan. Ik noem alleen het einde: «Lene fluentes». De harmonie is niet vloeiend, maar met een zekere kracht juist tegen de natuur. Beter zouden de woorden «Alta

petentes» passen:

Le - ne flu-en - tes.
Al - ta pe-ten-tes.

Verder kan ik nergens in de tekst een cesuur, interpunctie of rust in de stemmen vinden. Even weinig past de harmonie bij ondervraging en bewondering, waartoe gewone frasen niet volstaan, maar die op een heel andere wijze moeten worden uitgedrukt, waarover ik elders nog zal handelen. Als u mijn muziek op uw woorden nauwkeurig hebt onderzocht, zult u de echte muziek vinden.

Over de verzen van Horatius ³⁷[*Odi profanum vulgus*]. Ik geloof dat u zei dat die man een Palladisch sieraad is die de ware grondslag van de muziek bij dichtregels heeft gevonden. Maar ik heb gelachen om die muziek, niet omdat ik die veracht, maar omdat zij niet aan de verwachting beantwoordde. Hij heeft niet als musicus, maar als grammatisch dichter de verzen van de maatrijke Horatius bewerkt. Want bij alle overduidelijke fouten, die ik al heb genoemd, komt nog dat hij de woorden «Carmina non prius», waar geen frasering is, met een rust scheidt van de volgende die daar direct bij horen. Ook zijn de melodie en de tonen duidelijk strijdig met de woorden en lettergrepen.

Ik voeg er nog lyrische strofen aan toe, niet allemaal op dezelfde muziek, omdat de verschillen in strofevorm een gemeenschappelijke melodie, die u *air* noemt, in de weg staan. Maar hierover later meer.

Omdat ik uit het diepst van mijn hart spreek, vraag ik u dat u mij toestaat u als aan de hand naar de waarheid te leiden. Ik heb ook nog andere verzen van Horatius door mij op muziek gezet toegevoegd, en zelfs een Gregoriaans gezang, dat de wens van de kerkvaders die naar Christus verlangen uitdrukt. Ziet, leest en leert de ware idee van de zielroerende muziek, die ik u nooit heb willen onthouden.

37. De tekst is Horatius, *Carmina*, III, 1, 1-8. Zeer waarschijnlijk doelt Ban hier op de tweestemmige zetting van de raadshier Du Chemin die is afgedrukt in *Harmonie universelle* (Parijs 1636), L’art de bien chanter, p. 395.

[BIJLAGE 4B]

EEN ONTLEDING VAN MUZIEK.
VAN JOAN ALBERT BAN AAN PATER MARIN MERSENNE.

Eerwaarde pater, toen u op 15 mei 1638 mij verschillende van uw gezangen toestuurde, vroeg u zich af op welke manier dit of dat interval het gemoed zou bewegen? Of zelfs emoties opwekken? Ik zal antwoorden dat er een natuurkundige en een wiskundige oorzaak is, waarover later meer. Nu zeg ik slechts: Wie niet het door mij beschreven eigen vermogen van de intervallen vanuit de verhouding begrijpt, die ijlt. Wie die vermogens niet met de oren hoort wanneer ze op woorden worden uitgesproken, die is een dove musicus, en³⁸ Leen ezel bij de lier.↓

In de grote O-antifonen die de smeekbeden van de Kerkvaders bevatten, komen uitroepen voor die de zintuigen bekend zijn, en geloften die uit de compositie voldoende duidelijk zijn.³⁹ De woorden «attingens à fine» voltooien de modus, de slag wordt weergegeven door de bovenkwint, «fortiter» door de grote terts, «suaviter» door de kleine terts. Deze intervallen zijn noodzakelijk. De modus (die ik cirkel noem) is voor deze woorden zeer geschikt.

O Adonai. De modus is krijgshaftig en triomfantelijk, zoals het begin al aangeeft. «Veni» is smekend door de kleine sext; van «in brachio» wordt met een kwint omhoog de kracht weergegeven, van «extento» met een stijgende kwart. Ook deze intervallen zijn de allerbeste. En wie durft betere naar voren te brengen? Zo ook met betrekking tot de andere antifonen. En weer zeg ik, als een musicus dat niet hoort, ↓ is hij een ezel bij de lier.↓

In deze compositie tellen alleen de intervallen en de accenten die erbij in acht genomen moeten worden. Maar als deze leven wordt ingeblazen met een ritmische verscheidenheid, dan kunnen ze elke steen van zijn plaats krijgen. Gelooft u het niet, kunstminnaar? Herken hier de leeuw aan zijn klauw, in de volgende ode van Horatius, de tweede uit het derde boek van de *Carmina*.

⁴⁰**Strofe 1. Dulce et decorum est [pro patriâ mori].** De zachtheid («Dulce») gaat met een halve toon, het gepaste («decorum») met een stijgende kwintsprong. De dood («mors») wordt uitgedrukt door de stem te laten zakken in een beweging met halve tonen, zodat er droefheid duidelijk wordt. Het vluchten («fugacem») gaat met een stijgende kwint en gepunteerde kwartnoten en de daaropvolgende achtsten. De bangelijke jeugd («imbellis juventæ») wordt weergegeven door halve tonen, de vreesachtige rug («timido tergo») door een afnemende stem bij een stapsgewijs stijgende melodie.

⁴¹**Strofe 2. Virtus, repulsæ nescia sordidæ.** Deze woorden hebben het passende accent. «Schittert met vlekkeloze [eer]»: De schittering («fulget») wordt waardig uitgedrukt door een aantal zestienden, in een loopje met een stijgende kwint tot aan F en dan dalend tot de grote terts C. En met de 3/2-maat worden de woorden 'Zij neemt niets en stelt niet de bijlen' («Nec sumit aut ponit secures») goed uitgedrukt. De zucht van het volk («populari aura») wordt genoteerd met afnemende stem in een dalende kwartsprong en vandaar stapsgewijs stijgend naar een hoogtepunt.

⁴²**Strofe 3. Virtus recludens [immericitis mori].** Door het tussenvoegen van een kwartrust wordt een scheiding tussen de twee woorden aangebracht. Sterven («mori») heeft lage noten, de hemel («cælum»)

38. Over deze wijd verbreide topos zie M. van Schaik, *De harp in de middeleeuwen* (Proefschrift Utrecht 1988), Hoofdstuk 5, pp. 114-133: "Ὀνοῦ λύρας: De ezel met de harp."

39. De opmerkingen die Ban over verschillende melodische fragmenten van de O-antifonen maakt, lijken geen betrekking te hebben op de traditionele melodie van deze antifonen, die overigens voor alle dezelfde was. Kennelijk gaat het hier om zelf vervaardigde versies.

40. Horatius, *Carmina*, III, 2, 12-16: 'Het is *zacht* en *mooi* om voor het vaderland te *sterven* | *De dood* bereikt ook de *vluchtende* man | En spaart noch de knieën noch de *vreesachtige* rug | Van een *bangelijke* jeugd.'

41. Horatius, *Carmina*, III, 2, 17-20: 'De *deugd*, onbekend met de *schaamte* van de *mislukking*, | *Schittert* met *vlekkeloze* eer, | *Zij neemt niets* en *stelt niet de bijlen* | Ter beschikking aan de *zucht van het volk*.'

42. Horatius, *Carmina*, III, 2, 21-24: 'De *deugd*, die de *hemel* opent voor hen die niet verdienen te *sterven* | *Ze zoekt haar koers* volgens een *ontoegankelijke* weg, | En de *samenscholingen des volks* en het *vochtig* | *moeras* *ontvlucht* zij met een *vluchtige vleugel*.'

echter een grote-sextsprong omhoog vanwege het kalme karakter. Alweer is er een scheiding door een kwartrust. ‘Ze zoekt haar koers volgens een ontoegankelijke weg’ («Negatâ tentat iter viâ») wordt met de geëigende notenwaarden en ritmes weergegeven. ‘De samenscholingen des volks’ («cœtusque vulgares») wordt uitgedrukt door daling van de stem, als naar de aarde. Toch springt de melodie weer een sext omhoog bij ‘het vochtig moeras ontvlucht zij’ («Spernit humum»), en de achtstenbeweging geeft de snelheid van de vleugel («penna») aan.

Dit alles is vooral van toepassing op een onbegeleide melodie. Als u toevallig op de juiste wijze er een bas aan toevoegt, met de juiste samenklanken, zult u door de steeds veranderende consonante intervallen bijzondere eigenschappen bemerken (waarvan sommige in rekenkundige getallen kunnen worden uitgedrukt) die door hun aard noodzakelijkerwijs de ziel moeten roeren.

Behalve de Latijnse gezangen zend ik nu één Frans: *Blessé [d’une playe inhumaine]* à 4. Als u daarin niet de werking van de gemoedstoestanden voelt of als uw musici dat niet begrijpen, dan ben ik bezig mijn tijd te verspillen. *O Domine Christe* (à 3) en *Jesu dulcedo* (à 4) zijn twee juweeltjes. ⁴³*Libera Domine* (à 7) blinkt uit door de verschillende gemoedstoestanden. Deze moeten echt uitvoerig worden onderzocht door alle kunstminnaars.

Maar haast u langzaam bij het leren kennen van dit geheim, anders zal uw voorbarig vernuft u nog een hinder zijn! En zoals één zwaluw nog geen zomer maakt, en men niet met één slok geneest, en niet met één keer een gewoonte verkrijgt, zo zult u ook niet in één keer in één blik geheel hierin zijn ingewijd. Maar

De stage drup doorboort de hardste steen.

U, kunstminnaar, kunt ook de zaak begrijpen door vaak te zingen, totdat u via uw zintuigen en uw intellect, door mijn muziek naast de gewone te stellen en daarmee af te wisselen, een indruk van de idee en van de waarheid verkrijgt, wat ik u van harte toewens.

[BIJLAGE 4C]

NAUWKEURIGE ONTLEDING VAN DE VERZEN *EST DEUS PASTOR*,
VOOR DE EERWAARDE PATER MARIN MERSENNE.

De tekst laat een gezang zien dat met ernstige woorden vrolijkheid uitbeeldt. Daar past de authentieke toonsoort van D, F en A bij, ofwel beter die van D, over F en A naar de hoge D gaat. Daarbij drukt de kleine terts D-F zachtheid uit, de grote terts F-A kracht en majesteit, en de kwint D-A grootse ernst. De toonsoort mag niet naar de onderkwint of bovenkwart worden getransponeerd; anders verliest hij zijn natuurlijke eigenschappen en veroorzaakt slechts verwarring in zijn oneigenlijke en krachteloze vorm.

Ban heeft bij zijn verzen de juiste toonsoort gekozen, waarmee hij de juiste toonhoogtes in het juiste ritme heeft toegepast. Anders is het in het Parijse gezang [van de hand van Jacques Mauduit] dat Mersenne heeft afgedrukt in zijn [*Quæstiones celeberrimæ*] in *Genesim* (1623), kk. [1633-]1634.⁴⁴(

Mersenne vraagt of de melodie in de hoogste of in de laagste stem de beste is. Ik antwoord dat het niet duidelijk is dat de componist in één van de stemmen een melodie heeft geplaatst; maar als ik moet raden, zou ik zeggen dat die in de hoogste stem zit. Hieruit volgt dat de bas ondergeschikt moet zijn aan de hoogste stem. Maar omdat de melodie van de hoogste stem niet past bij de woorden, kan van de daarvan afhankelijke bas niets beters worden gezegd. De gehele compositie is als

⁴⁵Het met graszoden bedekte dak van een arme hut.

43. Responsorie uit de lauden van het dodenofficie.

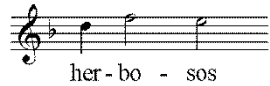
44. Naar Marin Mersenne, *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* (Parijs 1623), kk. 1633-1634.

45. Vergilius, *Eclogæ*, 1, 68.

Over de melodie in de hoogste stem. Bij het woord “Deus” is het accent verkeerd, net als bij “pastor”:

Bij de woorden “Non egebo” moet de vreugde door een kwintsprong of anders een grote-tertssprong worden uitgedrukt. Bij het woord “herbosos” kan beter een kleine terts en een kleine secunde worden toegepast om de rust weer te geven:

Het woord “Fontis” moet door een stijgende kwint en een dalende kleine terts worden uitgedrukt, zodat de vreugde aan de rust beantwoordt:

De woorden “rivos” vereisen een diminutie van noten. Bij “Lene fluentes” moeten de noten geleidelijk dalen, terwijl in uw compositie de melodie door te stijgen tegennatuurlijk wordt vervormd.

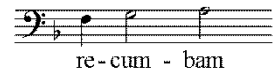
Over de compositie van de laagste stem. Uw bas is zeker een bas, maar noch een goede, noch een die past bij het erboven geplaatste gedrocht. De woorden “me per herbosos” zouden beter als volgt kunnen worden gezet:

secundes instemming uitdrukken. Het woord “fontis” is tegen het accent gezet:

in de hoogste stem niet zo erg vanwege de stijgende stap. “Recumbam”

verschrikkelijke wijze stijgend gezet, terwijl de tonen of op hun plek hadden moeten blijven ofwel hadden moeten dalen. “Lene fluentes”:

De componist raakte de spijker op de kop, maar bij toeval, onbekend met het geheim. Hij heeft het wel echt goed gedaan, met een stapsgewijs dalende lijn en dan ook nog met een halve toon ertussen. De lichtheid (zachtheid) wordt met de halve toon weergegeven, het vloeiende met de dalende lijn. Hoe mooi had hij de hoogste stem van een dalende kleine terts kunnen voorzien! Maar hij is verleid door de tegenbewegingsregel, die ik afwijs.

Tot slot. Hij maakt een fout bij het begin van de zetting, dat niet genoeg gevarieerd is. Hij begint immers met D-d-a-dd, waarin driemaal een eenklank is. Maar waarom hier zo uitvoerig? U ziet hier een door mij verbeterd voorbeeld met bovendien meer afwisseling in het ritme, waarin de ongeschiktheid van de Parijse compositie is weggewerkt, die uitsluitend uit hele en halve noten bestaat zonder afwisseling zodat met walging voortdurend niets anders gehoord wordt dan (men vergeve mij de woorden) het geluid van varkens die een plas doen.

Deze door mij genoteerde zaken zijn aanschouwelijk gemaakt in twee bijgevoegde voorbeelden, het Parijse en het mijne, dat ik gemaakt heb met behoud van vrijwel de gehele tenor. Maar u vindt de beste compositie in nog een andere zetting van mijn hand, die ik speciaal voor u heb vervaardigd.

Zal ik nu niet, eerwaarde pater en geleerde heer, in uw woorden, alle musici ten zeerste aan mij hebben verplicht? Zeker zal ik mij nog meer verplicht voelen aan hen die erkennen dat ze in hoge mate zich aan de waarheid hebben verbonden. Gegroet, waarde Mersenne, en bescherm de waarheid, en denk steeds aan Ban, zoals u gewoon bent.

Haarlem.

[BIJLAGE 5]

JOAN ALBERT BAN GROET DE KUNSTMINNAAR.

Wij vervaardigen onze muziek zodanig, kunstminnaar, dat de uitwerking ervan zielroerend is, als een redevoering om te onderwijzen, te behagen en te roeren. En wij onderscheiden drie manieren:

I. Met uitsluitend stemmen, welke wij vanwege de uitwerking ‘melodie’ noemen.

II. Met uitsluitend instrumenten, blaas- of speelinstrumenten, deze laatste met de hand of de strijkstok of anderszins, welke [muziek] wij ‘harmonie’ noemen. In deze muziek is immers de samenvoeging alleen (die de Grieken *harmonia* noemen), ja de samenvoeging van geluiden en stemmen de voornaamste zaak.

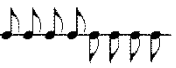
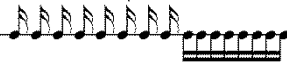
III. Met stemmen en instrumenten, waarvoor wij ‘symfonie’ het juiste woord vinden, omdat daarin natuurlijke en kunstmatige klanken samengaan en de schoonheid van de muziek bepalen.

De kracht van onze muziek bestaat uit melodie en samenklank.

De melodie is de ziel van de zielroerende muziek, en alleen daardoor kan de muzikale welsprekendheid worden verkregen. De kern daarvan is een of andere ‘harmonische cirkel’, door anderen ook wel ‘modus’ genoemd of tonus (welk laatste woord aan het eenstemmige kerkelijke gezang is ontleend). De melodie steunt op de eigenschappen van de intervallen. Want de intervallen hebben al een speciale uitwerking en de eigenschap om te roeren, die wordt bepaald door de beweging, de maatsoort en het ritme. In elke stem is een nauwkeurige verantwoording hiervan vereist, zonder welke de muziek niet zielroerend kan zijn, zoals ook een lichaam zonder ziel noch levend noch krachtig kan zijn. De beweging heeft te maken met het omhoog en omlaag gaan van de intervallen. De maatsoort bepaalt de duur van de beweging. Het ritme tenslotte, immers deel van de maatsoort, bepaalt de duur van elk interval en de beweging daarvan door verschillende noottekens. Uit ritme en maatsoort ontstaat de maat (of slag), die voor onze muziek natuurlijk langzaam moet zijn.

De samenklank behelst het samengaan van verschillende stemmen, bestaande uit verschillende eigen melodieën in elke stem, en deze bepaalt de muzikale slagorde, niet anders dan een talrijk voetvolk de militaire opstelling bepaalt. Daarom moet er in de eerste plaats op worden gelet dat de stemmen, die volgens het juiste ritme de woorden opzeggen, en zonder door elkaar heen te praten de tekstinhoud duidelijk laten overkomen, niet door een te grote snelheid van maatsoort en ritme vervallen tot een verwarde chaos. Daarom wil ik de volgende aanwijzingen voor zangers geven:

DE JUISTE MANIER OM MUZIEK TE LEZEN EN UIT TE SPREKEN.

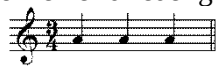
1. De maatsoort is even of oneven, twee- of driedelig. De gewone tweedelige maatsoort (die onze muziek benut) bestaat uit een hele noot . Uit de verdeling ontstaan twee halve noten: , vervolgens vier kwartnoten: , acht achtsten: en zestien zestienden: . Van welke noten de ene helft met het neergaan van de hand, de andere helft door het opheffen van de hand wordt aangegeven. De verdere onzin van de oude musici, zoals *modus*, *prolatio* en *tempus* komen (als zijnde verward en overbodig) niet meer in onze muziek voor.

2. De tweedelige maat moet langzaam zijn, zodanig vertraagd dat vier achtste noten bij afzonderlijke lettergrepen zonder moeite, dat wil zeggen, duidelijk en onderscheiden, zonder verwarring kunnen worden voorgedragen en verstaan. Er mag in het hele gezang nergens een maatwisseling voorkomen, als die niet met de geëigende tekens duidelijk is aangegeven. De halve cirkel zonder dwarsstreep, vooraan de vijflijnige notenbalk, op deze wijze: , geeft altijd deze langzame maat aan. Maar als de halve cirkel wel door een dwarsstreep is doorsneden, aldus: , dan heeft de maat bijna de dubbele snelheid, naar vereiste van de inhoud van de woorden die vraagt om meer vaart in de muzikale voordracht. De andere, verouderde tekens worden niet meer gebruikt.

Over de driedelige maat. 3. De driedelige maat heeft een verschillende duur, al naar gelang die voortkomt uit een verschillende proportie van ritmes, dat wil zeggen noottekens, namelijk de 3/1-, 3/2- en 3/4-maat. In elke proportie worden de twee eerste noten van de maat door het neergaan van de hand aangegeven, de derde door het opheffen. Wij zullen de afzonderlijke soorten met hun onderscheiden muzieknoden apart uitleggen opdat de muziek van de verwarring wordt bevrijd, waaraan zij tot nu toe is blootgesteld vanwege te weinig onderscheiden en eigen tekens, en ook door de onduidelijke duurwaarde van de noottekens. Een proportie moet niet overal maar met beleid worden toegepast, naar vereiste van de zeggingskracht van de tekst en de eigenschap van de lettergrepen.

4. De 3/1-maat wordt door deze muzieknoten weergegeven: . De maataanduiding 3 geeft aan dat drie hele noten een maat volmaken, die even lang duurt als een gewone tweedelige maat. Deze driedelige maat volgt dus dezelfde tijdsduur als die welke de tweedelige maat is toebedeeld, zoals wij al hebben gezegd. Het verschil bestaat geheel uit de ongelijke beweging van de delen, zoals wij net onder punt 3 hebben aangegeven.

5. De 3/2-maat wordt op de volgende wijze genoteerd: . Het getal 3, boven [een 2] geeft aan dat drie halve noten een maat vormen, waarvan er twee gaan in de tijdsduur van een tweedelige maat. Deze maatsoort verdubbelt vrijwel de snelheid van de 3/1-maat, wat betreft de duur van de maat, dat wil zeggen, vereist een maat en beweging die een derde sneller is [dan die van een tweedelige maat].

6. De 3/4-maat is de helft van een 3/2-maat. Deze moet noodzakelijkerwijs met zwarte noten worden geschreven, die vroeger voor elke driedeligheid werden gebruikt, maar die eigenlijk nu alleen hier thuishoren, op deze manier: . De 3 boven de 4 geeft aan dat drie-vierde delen van de tweedelige maat een 3/4-maat vullen. Deze maatsoort verdubbelt de snelheid van de 3/2-maat en de duur ervan komt overeen met een derde deel van de tweedelige maat.

7. Op de eigenlijke duur van de afzonderlijke maten moet steeds worden gelet, overal waar dat in een of ander gezang voorkomt.

8. Er moet op worden gelet dat de maat steeds langzaam is. En als toch een snellere maat is aangegeven, moet die versnelling met zorg worden uitgevoerd, opdat de goede uitspraak van woorden en lettergrepen en het verstaan ervan in het geheel niet worden gehinderd.

9. De vocale diminuties moeten spaarzaam en verzorgd worden aangebracht, zonder dat daardoor verwarring in de woorden ontstaat en op de geëigende plaats, dat wil zeggen aan het einde van een frase, waar de cadens aanvangt.

10. De halve tonen moeten op de geëigende plaatsen worden voorgeschreven, en op de juiste wijze worden uitgevoerd, omdat ze dan aan het noodzakelijke interval de meeste schoonheid toevoegen door de chromatiek, dat wil zeggen de kleur, alsof een andere kleur wordt gebruikt.

11. Elke stem moet door te luisteren rekening houden met elke andere, en niet, wanneer die volgens de regel hoger of lager gaat, door meer op de voorgrond te treden of op de achtergrond de welsprekendheid in de weg staat.

12. De instrumenten die bij de ‘symfonie’ worden gebruikt, moeten, als ze zijn toegevoegd aan weinig stemmen die de muzikale passages vormen, slechts een gedeelte van de frase klinken, en dan zacht en bescheiden en verlegen, opdat bij de melodie liever versiering en zachtheid wordt gevoegd dan iets heftigs. Zie daarom af van al te kleine notenvoorwaarden, waardoor de kracht en de schoonheid van het muzikaal ritme teloor gaan en slechts de verwarring van onverstaanbare tekst ontstaat.

13. De instrumenten moeten steeds het muzikaal ritme van de stemmen in de gaten houden, en de slag van de intervallen volgen zonder uitzondering, opdat ze met hetzelfde ritme en dezelfde maat de woorden en de muzikale passage voltooien. Diminuties zijn alleen toelaatbaar in cadenzen en moeten met beleid en met een oplettend oor worden toegepast.

14. De basso continuo (al doen onze composities het zonder) moet, vanwege de veelheid en de aard van de stemmen, met bijzondere en compacte intervallen, die intervallen in de hoogte en in de laagte volgen. De dissonanten die er in voorkomen, kunnen volgens de partituur met een of ander interval, vanwege de veelheid aan stemmen, worden aangegeven.

Wanneer een of andere stem muzikale passages in een bepaalde frase brengt, moet de organist de oren spitsen en zorgen dat hij de melodie niet stoort. Maar terwijl hij de intervallen van de melodie vermijdt, moet hij op zijn basso continuo ter plekke een andere melodie maken die past bij de stemmen, en op zodanige wijze dat die stemmen mooier en beter uitkomen. Dat wordt verkregen door de oren te gebruiken wanneer de stemmen zingen, alsmede de handen, door ervaring en oefening. Het is daarom ook nuttig om eerst het gezang door te zien, opdat rekening kan worden gehouden met de passages en de organist, volgens de regelen van de redekunst, de muzikale welsprekendheid kan dienen.

Algemene waarschuwing. Als onze muziek op de manier zoals wij die hebben beschreven sierlijk wordt uitgevoerd, zullen alle toehoorders, zowel de beroepsmusici als de liefhebbers, het oratorische en zielroerende vermogen van de melodie ondervinden. Want zelfs zeven of meer stemmen die tezamen klinken kunnen niet alleen helder, duidelijk en begrijpelijk, zowel afzonderlijk als tezamen, gehoord en gevolgd worden, maar zelfs kunnen de speciale gemoedstoestanden en hartstochten van de ziel vanuit de natuur van de afzonderlijke intervallen, zowel door de verschillende melodieën afzonderlijk als in het samengaan der stemmen verenigd worden waargenomen, en dat kan beslist worden verkregen, als men er niet tegen opziet om hetzelfde gezang twee- of driemaal te laten uitvoeren. De kunstminnaars zullen erkennen dat de taak van de redenaar, om te onderwijzen, te behagen en te roeren naar behoren is uitgevoerd, wat tot nu toe al vele eeuwen te wensen is geweest.

Neem deze woorden, kunstminnaar, te uwer onderricht voor lief en wil ze gebruiken en ervan profiteren. U zult alles nog uitvoeriger lezen in mijn ‘Vijf boeken met uiteenzettingen over de muziek,’ die ik eerstdaags zal uitgeven, waarin de Griekse en Latijnse, de oude en de nieuwe muziek worden besproken en een nieuwe methode voor de zielroerende muziek wordt uiteengezet. Gegroet.

Maar ach, kunstminnaar, hoezeer u ook bekwaam bent in de muzikale compositie zoals die tot nu toe gangbaar is, ik vraag u deze instructie, al is deze uw vermogen eigenlijk te min, niet naast u neer te leggen of te veroordelen. In de eerste plaats dient die daarvoor, dat u mijn opvattingen over hoe muziek te lezen en uit te voeren goed begrijpt. Vervolgens opdat u uit deze instructie de idee van de zielroerende muziek beter begrijpt, die u beslist niet kunt begrijpen als u niet met toewijding met uw oren en uw geest er acht op slaat wat de bedoeling is van de afzonderlijke door hun eigen muzieknoden weergegeven geluiden. Waarin de variëteit van interval, beweging, maat en ritme zodanig is, dat u dat met serieuze overdenking misschien nooit zou onderzoeken. U zult u zoveel moeilijkheden oproepen, indien u deze instructie naast u neer zou leggen, dat u een compositie van stemmen niet goed genoeg zou kunnen uitvoeren, evenmin begrijpen, en nog minder beoordelen. Aanvaard daarom met ruimdenkendheid mij als werker voor het algemeen belang en mijn vermaningen voor dat doel bestemd, en wees gegroet.

Haarlem, 1 januari 1639.

[BIJLAGE 5BIS]

RAADGEVING AAN DE ZANGERS

Vrienden zangers, opdat u mijn zienswijze betreffende de zielroerende muziek goed begrijpt, volgen hier een paar richtlijnen.

1. De tweedige maat wordt bepaald door de hele noot , die wordt onderverdeeld in twee halve noten, vier kwarten, acht achtsten, enz.

2. De maat moet zo langzaam zijn dat vier achtste noten met afzonderlijke lettergrepen duidelijk, moeiteloos en verstaanbaar kunnen worden uitgesproken. In het gehele gezang mag nimmer een maatwisseling voorkomen, ofwel langzamer of sneller worden gezongen, als deze niet door de geëigende tekens is aangegeven. Dit teken , de halve cirkel, geeft zoals wij hebben gezegd de langzame maat aan. Maar als dit teken door een streep wordt doorsneden, aldus , dan wordt de maat ten minste een derde korter en sneller, waarbij de woorden zich op deze wijze aanpassen aan de juiste voordracht.

3. De driedelige maat geeft een verhouding aan die ofwel driedelig is, aldus aangeduid , ofwel met het teken , danwel als hemiool aangegeven met ; dat wil zeggen, dat de drie kwarten van de hele noot één maat vormen. De driedelige maat heeft dezelfde tijdsduur als de tweedelige, maar de beweging van de delen vormt de enige verandering ten opzichte daarvan. De 3/2-maat moet een derde sneller worden genomen dan de 3/1-maat, maar de hemiool (3/4-maat) moet de helft sneller worden gezongen dan de 3/2-maat. En in deze

maatsoorten zit de aard van de verandering die men op begrijpelijke wijze aan het verstand en de ziel van de toehoorders kan meegeven.

4. Men moet in alle opzichten het eigen karakter in acht nemen van iedere maatsoort, die altijd langzaam moet worden gehouden, zoals ik heb gezegd. En ofschoon er soms een snellere maat wordt aangegeven, moet men niettemin zo langzaam voortgaan dat men de voordracht van de woorden en de lettergrepen niet bederft.

5. De diminutie of versiering van de stem moet weinig worden gebruikt en op zodanig gepaste wijze dat er geen verwarring ontstaat met de woorden van de andere stemmen. Vandaar dat men niet in het midden, maar aan het einde van de muzikale zin de versiering moet aanbrengen.

6. De halve tonen moeten waar ze voorkomen op de juiste manier worden uitgevoerd.

7. De stemmen moeten door naar elkaar te luisteren even sterk zijn, met de juiste stemming van de hoge en de lage tonen, zowel in de compositie van een enkele stem als van meerdere stemmen, waneer die een samenspel vormen. Aldus zal de muzikale welsprekendheid bevalliger en begrijpelijker worden.

8. De instrumenten van het ensemble, die aan een klein aantal stemmen zijn toegevoegd, die de passages verzorgen, moeten, wanneer ze bepaalde woorden samen uitvoeren, zeer zacht spelen en met zachte trillers, zonder grote kracht en zonder versiering (dat wil zeggen, zonder diminutie), opdat de verstaanbaarheid van de tekst, het belangrijkste van onze muziek, niet nadelig wordt beïnvloed. Versieringen kunnen in de cadenzen worden gemaakt, aan het einde van een periode of zin.

9. De basso continuo (hoewel onze melodie het zonder kan doen) moet al naar gelang van de hoeveelheid en de hoedanigheid van de stemmen met meer of minder ⁴⁶intervallen, zowel lage als hoge, worden gespeeld. De dissonanten in de partituur, aangegeven met weinige en juiste ⁴⁷intervallen, moeten worden uitgevoerd in overeenstemming met de veelheid aan stemmen en instrumenten.

Terwijl één of meer stemmen een muzikale passage uitvoeren, moet de organist goed luisteren, opdat hij hun melodie niet bederft, maar terwijl hij de intervallen van zo'n passage boven zijn basso continuo vermijdt, moet hij een andere melodie maken, die dicht bij de gezongen stemmen en passages ligt om deze te verfraaien en bevalliger te maken. Daarom zal het nodig zijn dat de organist tevoren de zangstem bekijkt om daarna smaakvol te spelen, waarbij alle aandacht kan worden geschonken aan de welsprekendheid van de muzikale stemmen.

Als deze regels voor zangers en spelers zonder mankeren worden opgevolgd, zal men zielroerende muziek horen, dat wil zeggen muzikale welsprekendheid in het samenspel van zeven of meer vervlochten stemmen met hun afzonderlijke beroering van het hart, die in de ziel zodanige hartstochten teweeg kunnen brengen als door de woorden worden aangeduid. Het zijn de geëigende intervallen, de tijdmaat en de maatsoort, aldus op natuurlijke wijze voorzien van de juiste accenten, die de onbekende met deze taal die hij zingt het snelst op de hoogte brengt van de juiste voordracht van de woorden en de lettergrepen om krachtig in de oren te klinken en de ziel te beroeren, dankzij deze muziek, die noodzakelijkerwijs zielroerend moet worden genoemd, en die God u vele jaren zal laten genieten met het genoegen dat de virtuozen vele keren hebben gesmaakt; en ik wens dat u dit tot uw volle tevredenheid zult ervaren.

Ik verblijf met de wens dat u mij altijd tot uw dienst zal willen inschakelen,

Uw toegewijde dienaar
Joan Albert Ban.

Te Haarlem, 1 januari 1639.

46. Dat wil zeggen, tonen.

47. Vermoedelijk wordt hier becijfering bedoeld.

[BIJLAGE 6]

SYNOPSIS VAN
DE ‘[VIJF BOEKEN MET] VERHANDELINGEN OVER DE MUZIEK’
DOOR JOAN ALBERT BAN.

Boek I Voorwoord. Dat verschillenden eraan hebben gewerkt om de muziek te vervolmaken, maar dat ze de zaak niet raken die ze beloven te behandelen en duidelijk te maken.

Hoofdstuk 1. Een algemene bespreking van de Hebreeuwse en Griekse muziek en van de geschriften van Boëthius.

Hoofdstuk 2. Hoe de muziek van de oude Grieken eruit zag. En op welke manier de kenners zeggen dat deze is uitgebreid door de toevoeging van tonen na het tetrachord van Pythagoras.

Hoofdstuk 3. Over de onvolmaaktheid van de Griekse en Latijnse muziek, oud en nieuw, waarin enkele varianten uit Euclides worden besproken. Ook over de opbouw van de genera. Waarbij zal blijken dat het systema maximum onzin is. Het gebruik ervan in de drie genera zal worden bekeken.

Hoofdstuk 4. Nieuwe oordelen van sommigen over de Griekse muziek worden bekeken en verbeterd. Allereerst wordt Vincenzo Galilei pp. 80-81 in veel opzichten verworpen. In sommige opzichten moet hij worden beschouwd als een scherpzinnig beoordelaar van de hedendaagse muziek.

Hoofdstuk 5. Over de waandenkbeelden van de hedendaagse muziek. 1. Dat de tekst niet hoeft te worden verstaan. 2. Dat er overdreven veel waarde wordt gehecht aan het vermijden van parallelle kwinten ten koste van het rekening houden met de kracht van een compositie. 3. De belachelijke wet om van een consonant naar een andere te gaan. 4. De harmonische relatie wordt omgeven door hersenspinsels. 5. Het verbod van de verminderde kwint en de overmatige kwart. 7. Hoe deze waandenkbeelden dienen te worden verbeterd. 8. Op welke wijze het contrapunt van fuga's en imitaties moet worden toegepast.

Hoofdstuk 6. De gebreken van de hedendaagse muziek blijken daaruit dat er een algemeen gebrek is aan kennis over de werking van de intervallen en de modi, die ik tooncircels noem. Het niet in acht nemen van de accenten van de woorden, de onjuiste voordracht daarvan en de verwarring van het door elkaar spreken vormen de grootste gebreken, door de onzorgvuldigheid van bepaalde volken. Zo hebben de Italianen een onduidelijke en theatrale [uitspraak], de Fransen een slaafse en stijve, of ook wel een gekunstelde, waarin zij van de eerstgenoemde afwijken.

Hoofdstuk 7. Over het gregoriaans kerkgezag. Hierin blijken de verworping en vervreemding van de ware muziek.

Hoofdstuk 8. Enkele hedendaagse meningen over de volmaaktheid van de muziek.

Hoofdstuk 9. Waarin de volmaakte muziek bestaat.

Hoofdstuk 10. Hoe wij over de uitvinding van de muziek moeten redeneren.

Hoofdstuk 11. Hoe de muziek bij de Grieken is beoefend.

Hoofdstuk 12. Hoe de muziek bij de Christenen is beoefend. Daarbij komen Boëthius, Guido van Arezzo, Beda, Joannes Tinctoris, Joannes de Muris, Franchinus Gaffurius, Faber Stapulensis, Lodovico Fogliano, [Henricus] Glareanus, [Christophorus] Mondor, [Franciscus] Salinas, Gioseffo Zarlino en Vincenzo Galilei ter sprake.

Hoofdstuk 13. Over Franchinus Gaffurius, [Franciscus] Salinas en Zarlino nog eens in het bijzonder. Salomon de Caus, Thomas Morley en Giovanni Maria Artusi en anderen worden kort behandeld.

Hoofdstuk 14. Hoe de praktische muziek wordt beoefend en vooral door wie.

Hoofdstuk 15. Een speciale beschouwing over de Italiaanse muziek; twee voorbeelden van Pomponio Nenna en [één van] [Carlo Gesualdo] prins van Venosa ⁴⁸(*Tu m'uccidi*) worden bestudeerd.

Hoofdstuk 16. Een speciale beschouwing over de Franse muziek met verschillende voorbeelden.

Hoofdstuk 17. Een korte uiteenzetting over de muziek van andere landen.

Hoofdstuk 18. Een korte uiteenzetting over instrumentale muziek, die voor het orgel, voor violen, enz.

Hoofdstuk 19. Over de poëtische muziek, waarvan de Fransen niets hebben begrepen.

48. Carlo Gesualdo prins van Venosa, *Madrigali a cinque voci ... Libro quinto* ("" 1611).

Hoofdstuk 20. Conclusie van Boek I en inleiding op Boek II.

Boek II. Waarom het zo moeilijk is in muzikale zaken door te dringen wordt vanuit verschillende gezichtspunten duidelijk gemaakt. Waarbij in de eerste plaats de vraag of de intervallen bekeken moeten worden vanuit de compositie voor één stem of van de samenklank van consonanten. De verschillende ideeën van de Grieken hebben bij anderen vooroordelen opgewekt en de te bewandelen weg moeilijker begaanbaar gemaakt. De verschillen in verhouding van de kleinste intervallen, zoals de hele en de halve tonen, de diëze, enz. De onzinnige uitvinding van de genera. De verkeerde opzet van de toonsoorten en het geringe aantal consonanten maken de zaak nog moeilijker.

Boek III. Een nieuwe grond voor de zielroerende muziek wordt getoond. In de eerste plaats het volkomen systeem met de drie denkbeeldige genera die door de Ouden geheel aan de natuur werden toegeschreven. De harmonische regel wordt uitgelegd, alsmede het onderscheid van de intervallen van de zielroerende muziek, de volmaaktheid van de consonanten, en de grondslag van de dissonanten. De kenmerken van de afzonderlijke intervallen om het gemoed te roeren worden uitgelegd. De opbouw van de modi, hun aantal, aard en kracht worden behandeld. De grond van de muziekleer en de voorschriften voor de compositie worden uitgelegd. Dat afwisseling in de muziek behagen schept wordt vanuit de elementen daarvan behandeld, waarbij beweging, maat en ritme worden getoond, en hoeveel zij bijdragen aan de zielroerende muziek. De melodie wordt uitgelegd vanuit de grondbeginselen van de praktische muziekleer en aan de hand van voorbeelden. De verschillende soorten van gezangen, geestelijk, wereldlijk, enz. worden uit de doeken gedaan. Er wordt ingegaan op muziek voor orgels, violen, blaasinstrumenten, slaginstrumenten, rinkelinstrumenten, enz. Ook wordt de precieze grond en uitwerking van de basso continuo getoond. Er wordt uitgelegd hoe gewone composities en kerkgezag, dans, militaire muziek en ook koormuziek zijn opgebouwd.

Boek IV. Een zangmethode wordt getoond.

Boek V. De crisis in de muziek wordt doorbroken.

Odi profanum vulgus

Étienne Du Chemin

In: Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (1636), L'art de bien chanter, p. 395

[Superius] O - di pro - fa - num vul - gus et ar - ce - o, Fa - ve - te

[Bassus] O - di - pro - fa - num - vul - gus et ar - ce - o, Fa - ve - te

lin - guis car - mi - na non pri - us, Au - di - te Mu - sa -

lin - guis car - mi - na non pri - us, Au - di - te Mu - sa -

rum sa - cer - dos, Vir - gi - ni - bus pu - e - ris - que can - to.

rum sa - cer - dos, Vir - gi - ni - bus pu - e - ris - que can - to.

Re - gum ti - men - do - rum in pro - pri - os gre - ges, Re - ges in

Re - gum ti - men - do - rum in pro - pri - os gre - ges, Re - ges in

i - psos im - pe - ri - um est Jo - vis, Cla - ri, gi - gan - te -

i - psos im - pe - ri - um est Jo - vis, Cla - ri, gi - gan - te -

o tri - um - pho, Cun - cta su - per - ci - li - o mo - ven - tis.

o tri - um - pho, cun - cta su - per - ci - li - o mo - ven - tis.

Est Deus pastor

Jacques Mauduit

In: Marin Mersenne, *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* (1623), kk. 1633-1634

Superius

Est De - us pa - stor mi - hi, non e - ge - bo,

Contra

Est De - us pa - stor mi - hi non e - ge - bo,

Tenor

8 Est De - us pa - stor mi - hi non e - ge - bo,

Bassus

Est De - us pa - stor mi - hi non e - ge - bo,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

8 Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Me per her - bo - sos a - get il - le cam - pos,

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

8 Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

Fon - tis ad ri - vos fa - ci - et re-cum - bam, Le - ne flu-en - tes.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | VOORN]
25 MEI 1639
2098

Bruno's eerste brief aan Huygens, na diens vertrek uit Den Haag op 23 mei 1639.

Samenvatting: Bruno doet verslag over de onderwijsmethoden die hij ten opzichte van Huygens' zoons Constantijn jr., Christiaan, Lodewijk en Philips toepast, met name op het gebied van de Latijnse prosodie. In het dagschema is ook ruimte aangebracht voor gamba-spel en verder muziekonderwijs.

Bruno schreef opnieuw op 29 mei 1639 (**2102**).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (enkelvel, 19x31cm, ab | b; autograaf).

Vroegere uitgaven: OC 1, nr. 1a, pp. 537-538: volledig, ten onrechte 24 mei 1639 gedateerd.

— Worp 2, nr. 2098, p. 452: samenvatting.

Namen: Bavius; Dædalus; Erasmus; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Lodewijk Huygens; Philips Huygens; Laocoön; Mævius; Œdipus; Ovidius; Plautus; Josephus Justus Scaliger; Johannes Sleidanus; Terentius.

Titels: 'Rhetoricæ compendium'; *Tristia* (Ovidius).

Glossarium: barbitus (viola da gamba); musica (muziek).

Transcriptie

Aen Mijnheer

Mijnheer Constantin Huigens, Heer tot Zuilichem, etc.

Nobilissimo, amplissimo Domino

Domino Constantino Hugenio, Toparchæ in Zuilichem, etc., Domino meo clementissimo, salutem plurimam dicit.

Perillustris Domine,

Quod mihi discedens imperaveras, ut methodi, quâ in formandis commilitonum studiis utor, rationem redderem, in eo et me et fidem meam præstabo. Præstiturus haud paulò magis cumulatè, nisi temporis opprimeret angustia. Nunc enim (et jam octava est et quod excurrit) modò nuntiatur nuntium ante nonam discessurum, facio autem id lubens, tum officii causâ, tum quia à prolixissimâ humanitate vestrà emendationem expecto, cæterorum judicia, vel æqua vel iniqua, juxta æstimans.

Primum quidem non fugit Amplitudinem Tuam ab octavâ ad usque nonam barbitō operam dare filiōlos majores duos. Interea Ludovicus, quid? ludit, quod ætatulæ ejus tenellæ, lusui, ut sit, impensius ¹deditæ, dandum arbitror. Horas institutionis ad hunc dividimus modum: earum primam Sleidanus, alteram thema vendicant. Si quid autem ab hoc scripto supersit temporis, labyrinthos bellus ego logo-Dædalus, ut cum Plauto loquar, non hortorum Cretensium, sed poëticorum, struere soleo, atque ita versus vel ipsi, aut Bavio aut Mævio pudendos, compono, ut ne sub specie bonorum versuum latentes nævi, in prosodiam impingentes, et *qui latet anguis in herbâ*, primo obtutu se prodant. Quæ quidem, nisi omninò me fallunt omnes rationes, pia, addo utilis, fraus est, maximè quæ, bonâ fide agens, *fallere nisi fefelleris*, identidem inculcet, ne prædictum sibi forte negent. Cæterum, adeò jam nunc emunctæ naris sunt, ut confestim in iis, tametsi ne monuerim, quidem dolus suboleat. Itaque Œdipi magni è vestigio omnes conturbant mihi sphynxes meas et ignavum fucos pecus à præsepibus arcent, et inclusos qui ligno occultantur Achivos, cum fortius, tum etiam

1. <dedito> (verbeterd voor de vertaling).

feliciori omine quam olim Laocoon ille Tros, denudant. Fraude autem demonstrato, ut integritati suæ restituant, injungo, quò praxis prosodiæ appareat.

Thema verò cum Constantinus scribit, ne Christiano importuna illa crux scabies studia omninò destruat, cepi rationem, ut ne illâ quidem horâ otium agat. Atque ut Terentium secum repetat, author sum; de quo quid attinet dicere? quem naturæ extremus conatus Scaliger, et miraculum hominis Erasmus, postquam omnium propè scientiarum perlustrassent adyta, nunquam deposuere.

Ludovico dum in Sleidano agimus, thema præscribo. Horâ autem decimâ Terentium ei explico, undecimâ, verò non continuò, quâ datâ portâ ruunt. Sed dum Philippinum ego, Constantinus Ludovicum instituit in musicis. Tum arithmeticæ dant operam. Hinc in ducendis nitidè litteris occupantur. Christianus, qui jam neutrum agere ob manuum impotentiam potest, musicam utramque excolit, id quod Constantinus à prandio ante tertiam facit. Eâ auditâ, Ludovicus grammaticam repetit.

Nos in ingeniosissimi poëtarum *Tristibus* versamur, majore, me Dius Fidius, voluptate quam ille scripsit. ‘Rhetoricæ compendium’ aggrediemur propediem, in quo, id quod jussisti, tropos duntaxat et schemata observabimus, et ipsum compendium, sive skeleton potius, circumcidemus. Nunc interim themata scribunt. | b | Horâ quintâ, ubi Philippum docui, vel deambulationi, ²si cælum invitet, vel poësi, si Musæ arrideant, indulgent. Alias auroræ, vel quocunque demum extra horas institutionis tempore, Deo illo, qui in eis est, agitante, incaluerint, Parnasso bicipiti litamus.

Sed moror te nimis et in publica commoda pecco, cum tot sustineas et tanta negotia solus. Deus Optimus Maximus Amplitudinem Tuam patriæque tuisque quam diutissimè incolumem conservet. Vale, nobilissime Domine, atque ignosce lituris, humilissimè salutatus ab

Amplitudini Tuæ cliente devotissimo
Henrico Brunone.

Hagæ-Comitis, ex ædibus Amplitudinis Tuæ, VIII Kalendas Junias MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, heer van Zuilichem.

Doorluchtige heer,

Wat u mij bij uw ³vertrek had bevolen, namelijk dat ik rekenschap zou afleggen over de methode, die ik gebruik bij het vormgeven van de studie van mijn strijdmakkers, daarin zal ik mijzelf en mijn trouw bewijzen. Ik zou dat veel uitvoeriger doen, als tijdgebrek mij niet had beperkt. Nu (en het is al over achten) mij juist wordt bericht dat de koerier vóór negen uur zal afreizen, doe ik dat toch graag, zowel uit plichtsbetrachting, als omdat ik verwacht door uw overvloedige kennis te worden verbeterd; de gunstige of ongunstige oordelen van anderen leg ik naast mij neer.

Ten eerst ontgaat het u niet dat uw oudste twee ⁴zoontjes van acht tot negen uur [‘s morgens] op de viola da gamba oefenen. Lodewijk - wat? - speelt in de tussentijd, hetgeen naar ik meen aan zijn aanvallige leeftijd, die meer in het bijzonder - het zij zo - het spel is toegedaan, moet worden toegeschreven. De uren van onderwijs verdelen wij als volgt. Sleidanus neemt het eerste uur in beslag, een opstel het tweede. Mocht er na het schrijven daarvan nog wat tijd over zijn, dan pleeg ik als een aardige woorden-Dædalus labyrinten te ontwerpen, niet, om met Plautus te spreken, van Kretenser maar van dichterlijke tuinen, en maak verzen die mijzelf, of anders wel Bavius of Mævius tot schande zijn, opdat niet te midden van goede verzen de verborgen moedervlekken die inbreuk maken op de prosodie en de addertjes onder het gras bij de eerste blik

2. <se>.

3. Huygens was op 23 mei 1639 naar het leger vertrokken.

4. Constantijn jr. en Christiaan Huygens.

te voorschijn komen. Hetgeen zeker, als niet alle verstand mij heeft verlaten, een vroom - ik voeg daarbij: nuttig - bedrog is, vooral dat welk in goede trouw handelend, herhaaldelijk het ‘tekortschieten als je niet bent tekortgeschoten’ oproept, zodat zij zich het voorgeschrevene niet toevallig ontzeggen. Verder zijn zij al zo scherpzinnig geworden dat dadelijk in die verzen, hoewel ik hen niet heb gewaarschuwd, de fout voor hen duidelijk wordt. Derhalve verstoren die grote Ædipussen direct voor mij mijn sphinxen en houden zij het lui gedierte van de bijenwas [nl. de darren] weg van de korven, en ontmaskeren zij de Grieken die in het houten paard verborgen zijn zowel beter als onder een gelukkiger gesternte als eertijds Laocoön de Trojaan. Wanneer het bedrog echter ontmaskerd is, leg ik uit waarin de praktijk van de prosodie blijkt, zodat zij [de verzen] hun juiste formulering kunnen geven.

Maar wanneer Constantijn een thema maakt, heb ik, opdat niet die ongelukkige schurft Christiaans studies geheel in de war gooit, iets bedacht waardoor hij dat uur niet ledig gaat. Ik heb bedacht dat hij Terentius nog eens ter hand neemt; wat zal men daarover zeggen? De van nature uiterst ondernemende Scaliger en het mensenwonder Erasmus legden, nadat ze de schatten van bijkans alle wetenschappen hadden bestudeerd, die nooit terzijde.

Wanneer wij ons met Sleidanus bezighouden, draag ik Lodewijk een opstel op. Om tien uur leg ik hem dan Terentius uit. Om elf uur maar niet precies rennen zij door een of andere deur naar buiten. Maar terwijl ik Philips in de muziek onderwijs, doet Constantijn hetzelfde met Lodewijk. Dan houden zij zich bezig met wiskunde, en daarna met het netschrijven. Christiaan, die geen van beide kan doen vanwege de problemen met zijn handen, oefent zich in de beide ⁵soorten muziek, iets wat Constantijn doet na de maaltijd tot drie uur. Als dat voorbij is, neemt Lodewijk de grammatica weer op.

Wij wenden ons tot de *Tristia*, van de ⁶allerbeste van alle dichters, met waarlijk nog meer gretigheid dan ⁷hij ze schreef. Eerdaags zullen we het ‘*Rhetoricæ compendium*’ ter hand nemen, waarin wij volgens uw bevel niet meer dan de tropen en de schema’s zullen bestuderen, en dat werk, of liever het geraamte, zullen afschillen. Nu schrijven zij nog wat opstellen. Om vijf uur, wanneer ik Philips heb onderwezen, geven zij zich over aan een wandelingetje, als het weer daartoe uitnodigt, of aan de poëzie, als die hun toelacht. De rest van de dag, of op welke tijd dan ook ze buiten de onderwijsuren zijn opgewarmd door die roerige God die in hen is, offeren wij aan de tweetoppige Parnassus.

Maar ik houd u te veel op en vergrijp mij aan openbaar goed, omdat u alleen voor zovele en zo grote zaken moet zorgen. De goede en allerhoogste God geve dat u zo lang mogelijk ongedeerd blijft, omwille van uw vaderland en de uwen. Vaarwel, edele heer, en vergeef mij de vlekken, nederig gegroet door

uw toegewijde dienaar
Hendrik Bruno.

Den Haag, uit uw woning, 25 mei 1639.

5. Dat wil vermoedelijk zeggen, de vocale en de instrumentale muziek.

6. Ovidius.

7. Ovidius.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER | [VOORN])
29 MEI 1639
2102

Vervolg op Bruno's brief van 25 mei 1639 (**2098**).

Samenvatting: Bruno steekt de loftrompet over Constantijn jr., onder meer op het gebied van de muziek.

Huygens' antwoord is verloren gegaan. Bruno schreef opnieuw op 11 juni 1639 (**2122**).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (enkelvel, 19x30cm, a | b; autograaf).

Vroegere uitgaven: OC 22, nr. I, pp. 20-21: volledig.

— Worp 3, nr. 2102, p. 454: samenvatting.

Namen: Constantijn de Grote [=Huygens]; Constantijn Huygens jr.; Ovidius; Vergilius.

Plaatsen: Leiden.

Titels: *Bucolica* (Vergilius); *Epistolæ e Ponto* (Vergilius); *Metamorphoses* (Ovidius); *Tristia* (Ovidius).

Glossarium: musica (muziek).

Transcriptie

Den Weledele, Hoogh-Achtbare, Wijtberoemde Heere

Mijnheer Constantin Huigens, Heer tot Zuilichem, etc.,

in 't Leger.

Viro Illustrissimo Amplissimo Domino Constantino Hugenio, Toparchæ in Zuilichem, etc., Domino quoad vivam honorando, salutem plurimam dicit.

Non impingam, Herclè, tertiò, Domine, in humanitatem, in patientiam, in negotia tua, nec litteras πολυφύλλας scribam, sed breviter, ut, quia nihil in me quod placere possit est, cito desplicere desinam. Ipsa repullulans scabies, faciem meam insidens, obsidens, orique imminens, minitari mihi videtur, nisi continuerit sese illa lingua benè linguax. Neque cohibere tamen usque adeo, aut in officio tam arctè continere sustineo, quin laudes Constantini adolescentis - bone Deus, quanti! - in Constantini Magni sinum effundat.

Novi nihil præcipuè adfero, nisi Constantini nova, quibus jam tumeo, præconia. Sed profectò nunquam aut mihi, aut meritis omni laude ¹majoribus, satisfacere queo, et injuriam fieri ejus video virtutibus, si eum deprædicare instituum, quasi ullius vox, nedum mea, dignitati respondeat. Infinita vis dicendi, inexhaustum flumen ingenii, ejus meritis duntaxat paria sunt; ubi mereri desinet, moliar et ego schema encomii quaecunque: *nunc laudis illudumat, non potest cani*. Quid enim? Poësis, rhetorica, exercitia styli, musica, arithmetica, (et quid non?) omnia inusitata, sine exemplo. Cæteri, ut et ipsi præconis non fraudandi, ita cum hoc (nam dicendus est) neutiquam sunt conferendi.

Cæterum, *Tristia* Ovidii postquam absolvimus, non abs re videtur, si ad lætiora illa *Bucolica* maximi Maronis accedamus, nisi forte libros *De Ponto* præmittere jubeas, nam *Metamorphosis* quidem arridet quam maximè, et mihi, et nobilissimis commilitonibus, sed nonnihil eorum existimo excedere captum. Quanquan sedulò pro ingenioli modulo explicarem, verum et hic, et ubique, tuum imperium et consilium sequar. Simul oro veniam (vide, amplissime Domine, quantum audaciæ mihi conciliarit benevolentia vestra, quantum confidentiæ) aliquot dies, quæ definire placuerit, Leidæ commorandi. Nam disputandum mihi theologicè propediem erit. Spondeo non invitus, et officii ergo, me etiam atque etiam conaturum, ut lepidissimis filioli, vel absens, præsens sim; præscribam, quid quoquo die, quâque horâ agent.

1. <majoris>.

Sed desino tum ne te morer, tum ne de facilitate vestrâ sacrilegè viderer dubitasse. Felicissimè vale,
præstantissime virorum, humillimè veneratus

ab Amplitudini Tuæ cliente devotissimo
Henrico Brunone.

Raptim, IV Kalendas Junias MDCXXXIX, Hagæ-Comitis.

Vertaling

Aan de weledele, hoogachtbare, wijdberoemde heer Constantijn Huygens, heer van Zuilichem,

in het leger.

Aan de edele heer Constantijn Huygens, heer van Zuilichem, mijn vereerde meester zolang ik leef, een groet.

Niet zal ik, waarlijk, ten derde male een inbreuk maken op uw goedheid, uw geduld en uw bezigheden, en ik zal geen brief ^Lmet vele bladen^J schrijven, maar een korte, opdat ik, aangezien er niets in mij is dat kan behagen, snel ophoud te mishagen. Deze weer uitbottende schurft, die mijn gezicht bewoont, belegert, op mijn mond loert, schijnt mij te bedreigen, als die praterige mond zich niet inhoudt; en toch heb ik die tot nu toe niet kunnen breidelen of strikt beperken tot de taak de lofprijzingen van de jonge Constantijn - goede God, hoevele! - in de boezem van ²Constantijn de Grote uit te storten.

Geen nieuws breng ik met name behalve nieuwe lofzangen op Constantijn [jr.], waarvan ik al vol ben. Maar inderdaad kan ik nooit recht doen of aan mijzelf of aan zijn verdiensten, die alle lof te boven gaan, en ik zie dat er onrecht wordt gedaan aan zijn vermogens, als ik mij ertoe zet om hem aan te prijzen, alsof iemands stem, laat staan de mijne, aan zijn waarde zou beantwoorden. Zijn onvermoeibare inspanning om zich uit te drukken, de niet aflatende stroom van zijn geest zijn allang gelijkwaardig aan zijn verdiensten; waar hij niet meer geprezen kan worden, moge ook ik een of andere regel uit een lofdicht in stelling brengen: 'zoveel lof als hij verdient, kan er niet worden gezongen.' Wat namelijk? Poëzie, retorica, opstellen, muziek, rekenkunde (en wat niet?) alles zeer ongewoon, zonder voorbeeld. De anderen, hoewel zij zelf niet van lofprijzingen verstoken hoeven te zijn, kunnen zich hiermee (het moet worden gezegd) toch geenszins vergelijken.

Verder, nadat wij de *Tristia* van Ovidius hebben afgesloten, lijkt mij het niet ongewenst dat wij ons zouden gaan bezighouden met de wat opgewektere *Bucolica* van de grote [Vergilius] Maro, tenzij u opdraagt de *Epistolæ e Ponto* naar voren te schuiven, want de *Metamorphoses* lachen ons zoveel als kan toe, zowel mij als mijn medestrijders, maar ik denk dat het hun begrip enigszins te boven gaat. Hoewel ik het nauwgezet naar de mate van hun verstandjes zou uitleggen, zal ik werkelijk hier zowel als in alles uw bevel en raad volgen. Tegelijk vraag ik toestemming - zie, edele heer, hoeveel stoutmoedigheid uw goedwillendheid in mij oproept, en hoeveel vertouwen - om enige dagen, die u mag vaststellen, te Leiden te verblijven. Want eerdaags zal ik mijn theologische disputatie moeten houden. Ik beloof volgaarne en op grond van mijn dienstverband dat ik er voortdurend voor zal zorgen om voor uw geestige bloedjes in mijn afwezigheid aanwezig te zijn; ik zal hun voorschrijven wat zij welke dag dan ook op ieder uur moeten doen.

Maar ik stop nu, zowel om u niet verder op te houden als om niet de verdenking op mij te laden op heiligschennende wijze uw vriendelijkheid te betwijfelen. Het ga u goed, voortreffelijkste der mannen, nederig vereerd door

uw toegewijde dienaar
Hendrik Bruno.

In haast, 29 mei 1639, Den Haag.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | VOORN]
11 JUNI 1639
2122

Antwoord op een verloren gegane brief van Huygens. Vervolg op Bruno's brief van 29 mei 1639 (2102).

Samenvatting: Bruno bericht o.m. dat Christiaan betere vorderingen maakt in de muziek dan Constantijn jr.

Bruno schreef opnieuw op 11 juli 1639 (2164)

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, abcd | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: OC 1, nr. 1b, pp. 539-542: volledig.

— Worp 2, nr. 2122, pp. 459-460: samenvatting.

Namen: Apollo (= Christiaan Huygens); Johann Amos Comenius; Erasmus; Hercules (= Christiaan Huygens); Horatius; Constantijn Huygens jr.; Christiaan Huygens; Lodewijk Huygens; Philips Huygens; Ovidius; Terentius.

Titels: *Eunuchus* (Terentius); *Tristia* (Ovidius).

Glossarium: musicus (muzikaal); musica vocalis (vocale muziek).

Transcriptie

Magnifico nobilissimo Domino

Domino Constantino Hugenio, Toparchæ in Zuilichem, etc., Domino in æternum honorando, salutem plurimam dicit.

Quod conatus qualescunque mei, cui maximè optavi et studui, tibi probentur, non possum non triumphare seriò, virorum maxime. Cessit profectò hæc res nimis quam feliciter, supra adeò votum, præter expectationem. Imperita, infantiaque suæ, et sui conscia mens, præclarè secum actum iri sciebat, si atrum carbonem effugisset, nec tremebat minus quam olim Lugdunensem rhetor dicturus ad aram, cum ineptias secum suas sistendas esse nosset supremo omnis eruditionis antistiti, dictatori, omnis subacti, sagacissimi iudicii compendio, coagulo, cui et primo et soli datum Deo proximum ac cognatum illud *Nihil ignorare*. Id itaque (num parva ratio est?) glorior, id impensè gaudeo, et audio garrere denuò, vir incomparabilis, quasi nuper aures parum fatigarim: tinniunt eæ, ac dolent etiam nunc procul dubio, sed ita ignoscas, illustris Domine, ut ipse onus illud tibi imposuisti, cum nugigerulas meas in singulas septimanas duas flagitares, simul, ut singuli in singulis proficiant filioli, facerem certiozem. Brevis responsio *Quam optimè*. Nec adeò ventosus sum ut quicquam mihi, nec adeò aut invidus, aut malignus, ut non omnia illis hic vendicem.

Constantinum maximè loquor, qui haud ita pridem dixit, profiteri patrem verba sibi ad laudes suas tandem defutura, at mihi, verbo dicam, verba jam nunc desunt. In poësi quidem, à quâ non omninò alienum me ante persuaseram mihi stolidus, certè cujus amatorem me etiamnunc maximum profiteor, dudum elinguae fecit. Damno jam pridem, damno, quicquid unquam anilium, veterosarum, febriculosarum, insulsarum, (nihil satis contumeliosè aut acerbè dici potest) nugarum seriò nugatus fui, ac magno conatu peperci. Pudet, pudet, sustulisse tot abortus informes, qui cum vel sibi ipsis displicere possent, tamen placuerunt aliquando mihi, licet soli, nisi forte uni, item et alteri, quibus mecum insanire libuit. Non sivit ultra me furere hunc furorem Constantinus. | b |

Neque posteriores Christianus laturus videretur, siquidem ingenii promptitudini, et ad quidvis audendum versatili, atque expedito animo, manus responderent. Cui, ut omninò alienus est à vulgo poëtastrorum, ita planè diversum, quid scabie suâ evenit, quam scabiosæ isti versificatorum fæci exactè olim (absit verbo assentatio, quam nec didicit, nec fert, Batavus) et ad vivum suis coloribus ab Amplitudine Vestrâ expressæ. Ille quippe ingeniosè se digna nequit meditata sic haud perituræ mandare chartæ. Hæc fæda colluvies, hæc carcinomata poëticae dignitatis, nugamenta hominum, fabulæ, somnia, quibus fatalis illa conscribillandi prurigo, putidum et sine cerebro caput, semper titillans, semper inerrat miseram manum, adeò fatigant, importunè adeò protrudunt, præcipitant, ut mentem hæc semper anticipet, præoccupet. Sacer, atque

epidemicus hoc sæculo, scripturire, quam parturire, versusque Leotrophidè, quod dicitur, ac Thaumantidè, imò pumice macilentiores, aridioresque cudere, præoptante, morbus chiragra est; vitam chartaceam nemo non optat: neque pol capitis periculo comprimere sibi possit istas manus: adeo ut prope adsit cum sub onere librorum fathiscet ac dehiscet terra parens, atque in se ipsâ residet. Attamen amabilem hanc insaniam pauci in se agnoscunt, omnes amant. Qui quidem id unum, etiam atque etiam, magno conatu adnixi, videntur agere, ut ne forte parum nugas agant, ac deridendos se cordiatoribus qui habent salem, propinent. Illi ergo tametsi sapientes eos sibilent, sibi tamen bonâ fide plaudunt, et stulti susurros vulgi captant. Favore, dico, vani popelli et fluctu magis mobilis elati, attoniti, auraque tumidi feruntur inani. Neque sentiunt stipites, id demum rejiciendum, quod ab hoc maxumè summo studio laudatur, prædicaturque.

Interim enimverò quam pulchrum est digito monstrari, et dicier: 'hic est'? Nempe hoc erat, scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter? Quoties mihi splenem movit, ac Democritum fecit, delirium hoc sæculi, in quo servile, venale, imo commune nomen poëta est? Noster Hercules, Apollo, tuam fidem! quicquid esurit hodie, maximè quicquid sitit, quicquid patriâ abligurrierit unquam bonâ, quicquid strenuè pergræcando rem decoxerit, projectum est ad audendum aliquid insani, liquidi, fluidi, ac vinosi carminis, quodque non fontem illum caballinum, sed flumen Bacchicum redoleat, quo profectò haud paulò magis cerebrum proluisse arbitror quam unquam Castalio illo labra olim illi veri, et principes poëtarum. Itaque ergo repente sacri, verè sacri vates proderint, et protrudant aliquid, quod liquet mihi dejerare, nihil poëtæ habet, nihil poëmatis, nisi titulum, nomen, formam, stylum. Quamquam hic imperito facile imponeret, quia (id quod Horatium aliosque satyricos affectasse de industriâ notant critici) versus salebrosi, rancidique, ac duri, scæsurâ carentes, facile se pro prosâ vel hermaphrodito quodam potius, ex | c | utroque conflato, probent.

O aurea carmina scribis, maxime Lolli!

Sed, Deus bone, quam multis nominibus tui, perillustris Domine, filioli ab his qui numerus dumtaxat sunt et fruges nati consumere, maximè spumantem docti haurire pateram, discrepant? Puerili (ætate puerili tenus) ingenio erecto, excitato, et liceat per modestiam vestram verum hic dicere, planè paterno. Breviter eâ sunt fortunâ ut mendicabula versuum dare neutiquam opus habeant, eâ naturâ, eâ elegantîâ ut nugas nec velint, nec possint. Faciunt hæc eo ut compellare confidentius tuam humanitatem non erubescam, de re quam sum dicturus.

Disputationem molior theologicam, cui, si versiculos aliquot uterque adjiceret, nihil est quod malim, neque dici potest, quanto honore, nec injuriâ, me putarem affectum. Curarem addi a typographo utriusque ætatem, quo majori sit admirationi illud nobile par vatum, Clario puerilia quantum vel juvenes deceat, pectora plena Deo. Veniam aut interdictum liceat expectare.

Verum quo me abripit ac transversum agit hæc loquacitas? Nempe dum poëtaistros illos tantopere exagitavi, me ipsum magnæ cum iis affinitatis arguo, quippe qui commune hoc cum eis ipsis habeam, ut loqui incipiam rabula, tanquam nunquam desistendum sit. Tandem anhelò ad alia, et tu, nullus dubito, ad finem.

In rhetoricis etiam adeo pulchrè se habent principia, ut planè illud de se vel nunc promittant: in utrumque paratus. Feci autem ac facio quod jussisti, ordinemque qualem præscripseras, etiam mihi semper præ cæteris probatum, sequor, nec enim unquam placere potuit vaga mens, quæ statim vela pandit in ignotum æquor, nusquam est qui ubique est. Hoc agendum: tramite certo carpere callem oportet, et circumcidenda lascivientia nimium, ac fervida ingenia, quæ brevem corporis anatomen ac synopsis fastidientia, per singula libero pede discurrunt, adeo ut omnia ignorent: contra profectò naturam, quæ à generalioribus ad specialia progreditur. Quia verò sine Græcis hæ sacra non constant, et schemata Græcis elementis expressa sunt, literas prælibavimus, ne in lectione ulla remora injiceretur.

Praxin rhetoricam in Ovidio designamus: cujus librum *Tristium* V propediem absolvemus. Sleidanum jam absolvimus; Idibus Juniis curâ secundâ accuratori, inchoandum, nisi forte aliud quicquam præceperis. Themata quod attinet, cepi consilium, non omninò nisi fallor, insulsum, ut, dum iis occupantur, simul nomenclaturam rerum præcipuarum addiscant, et janua quædam facilis pateat ad Latinæ linguæ solidam cognitionem. Animadvertēbam enim laborare eos ut plurimum in rebus per apta vocabula designandis.

Sequor hic institutum hominis alicujus Germani, Joh. A. Comenii. Hujusmodi autem thematum unum hic exhibemus: | d |

Incendium ex quâvis scintillâ, si permittis, oritur. Nam quicquid ignem concipit, id primum gliscit, deinde ardet; tum flagrat et flammatur, postremum crematum redigitur in faxillas et cineres. Lignum ardens torris appellatur, extinctum titio, particula ejus carbo; et quamdiu candet, pruna: fumus ardens, flamma est: camino adhærens, fuligo.

In musicis ut proficiant judicium ferre nequeo, neque ausim, ne mihi continuò quis illud ne sutor ultra crepidam. Quantum tamen audio Christiano hic palma defertur; credo, quia musicæ vocalis præ Constantino peritus est; ille autem, si eum benè novi, à tergo sese relinqui non feret, nec longè sequetur fratris vestigia, sed calcem calce premet, et jam premit.

Ludovicus in Terentii *Eunucho* mecum versatur, quem jam pene absolvimus; et jam tersius paulò themata scribit. In grammaticam impingit satis rarò: quid? quod heri nullum vitium animadverterim, unico excepto levioris momenti, quod quidem malè pereat, cum per id unum steterit quominus meritò *Doctor* vocaretur.

Restat ut de horum parte primâ Philippo aliquid dicamus. Proficit ut pueruli tales solent, sic tenuiter. Bona tamen me spes habet, cum omnia simul percepturum, itidem ut de magno Erasmo aliquando audivisse recordor, quem ad XII ætatis annum neque natate, neque literarum elementa, nedum litteras novisse affirmabatur. Non credo inquires, nec ego. Sed id uterque nostrum credit, quemadmodum ætatem fluere, non sentimus, fluxisse experimur, et vixisse, non vivere animadvertimus, ita etiam didicisse, non discere unusquisque se videt, videbit et Philippus. Sed omninò oblitus videor, quis, cui, quid, quousque fabuler. Da veniam, perillustis Domine, et vale.

Amplitudini Tuæ humilissimus cliens
Henricus Bruno.

Hagæ-Comitis, ex Musæo vostro, III Idus Junias MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, heer van Zuilichem, die eeuwig in ere gehouden worde, een groet.

Dat al mijn pogingen uw goedkeuring kunnen wegdragen, degene van wie ik die het meest gewent heb en waarop ik mij heb gericht, daarover kan ik mijn triomfantelijkheid in 't geheel niet onderdrukken, o beste der mensen. De ¹zaak is natuurlijk al te zeer gelukkig verlopen, zozeer boven de wens uit, buiten verwachting. De onkundige en zich van zijn onvermogen en van zichzelf bewuste geest heeft duidelijk geweten wat er met hem zou gebeuren, als hij het lelijke zwart [ter correctie] zou zijn ontvlucht, en de redenaar die voor het Leidse altaar zou spreken trilde niet minder dan vroeger, omdat hij wist dat zijn onhandigheden zouden moeten standhouden voor de hoogste ²voorganger van alle kennis, de leider, de samenvatting, het stremsel van het verstandigste oordeel, aan wie in de eerste en enige plaats het aan God gelijke en verwante 'Niets niet weten' is gegeven. Daarom ben ik verheugd (is er immers geen geringe reden voor?) en heel blij, en hoor ik opnieuw het kletsen, onvergelykbare heer, alsof ik onlangs de oren een weinig heb afgemat; zij suizen en doen nu zonder twijfel pijn, maar u vergeeft dat, edele heer, omdat u die last uzelf hebt opgelegd, toen u mijn prulwerk twee weken na elkaar opeiste, tegelijk toen ik u ervan in kennis stelde, hoezeer uw zoons elk afzonderlijk in de afzonderlijke vakken vooruitgaan. Het korte antwoord is 'Hoe geweldig.' En ik ben niet zo ijdel dat ik voor mij iets, en evenmin zo afgunstig of kwaadaardig dat ik hier niet alles voor hen opeis.

1. Bruno heeft kennelijk zijn disputatie voor de Leidse Universiteit aan Huygens voorgelegd en vervolgens een positieve beoordeling gekregen.

2. Huygens kennelijk.

Het meest bezing ik Constantijn, die nog niet zo lang geleden zei dat zijn vader verkondigde dat woorden tot zijn lof hem zouden ontbreken, maar nu, ik zeg het kort, ontbreken mij reeds die woorden. In de poëzie, waarin ik mij vroeger in een domme bui soms niet geheel onbekwaam vond, maar waarvan ik mij zeker nu een groot liefhebber acht, heeft hij mij allang sprakeloos gemaakt. Ik verwerp alles wat ik eertijds ooit aan oudewijven-, slaap- en koortsverwekkende, en flauwsmakende beuzelarijen (het kan niet verwerpelijk en scherp genoeg worden gezegd) in ernst heb gestunteld, en met veel moeite heb voortgebracht. Ik schaam mij, ik schaam mij zoveel afzichtelijke voortbrengsels te hebben verdragen, die, terwijl zij zichzelf nog wel konden mishagen, toch soms mij hebben behaagd, zij het als enige, tenzij toevallig nog iemand en iemand anders die met mij wilden ijlen. Constantijn heeft niet willen dulden dat deze razernij buiten mij zou doorrazen.

En Christiaan zou niet achter zijn geraakt, als zijn handen tenminste hadden beantwoord aan de snelheid van zijn verstand en aan zijn geest, die altijd klaar staat om wat dan ook aan te pakken. Voor hem [geldt dat], zoals hij geheel en al verschilt van de massa van de poëtafkeizers, het duidelijk zo verschillend is wat er uit zijn prikkelingen voortkomt dan voor die schurftige heffe van rijmelaars, die indertijd zo precies (moge in mijn woorden vleierij afwezig zijn, die de Hollander noch heeft geleerd, noch in zich heeft) en in levensechte kleuren door u zijn ³beschreven. ⁴Hij kan immers niet de zaken die hij vernuftig heeft bedacht toevertrouwen aan het geduldige papier. Dit lelijke ⁵mengsel, deze gezwollen van dichterlijke waardigheid, deze menselijke beuzelarijen, deze fabels, deze dromen, waardoor die noodlottige wellust van het bekrabbelen, als een stinkend en hersenloos hoofd, steeds kittelend, steeds rondwaait, vermoeien de ellendige hand zó, stoten die hand zó ongelegen voort, haasten die hand zó, dat die zijn geest altijd voor is, en daarop vooruitloopt. Het heilige en aan deze tijd eigen in schrijvensnood verkeren als ware het in barensnood, en het uithakken van het-volk-voedende verzen, zoals ze dat noemen, die ook bewonderenswaardig zijn, ja zelfs met puimsteen nog magerder en verdorder gemaakt, willens en wetens, is als een jichtziekte van de hand. Het papieren leven wenst iedereen, en bij Pollux kan hij zelfs met levensgevaar zijn handen niet laten rusten, zozeer dat het bijna zover is dat onder de last van zijn boeken de gehoorzame moeder aarde zal splijten en zich zal openen, en in zichzelf tot rust zal komen. Al onderkennen weinigen deze verleidelijke ziekte in zichzelf, allen houden zij ervan. Zij die dat keer op keer met veel inspanning nastreven, lijken erop uit te zijn vooral niet te weinig onzin te maken, en zichzelf, de belachelijken, toe te drinken met zoute drankjes. Al fluiten de wijzen hen uit, zij applaudiseren in goed vertrouwen voor zichzelf, en snakken naar het [bewonderend] gefluister van het domme volk. Uitzinnig en verdoofd door de gunst van het ijdele, zeg ik, gepeupel en de wind van het nog onbetrouwbaarder grauwig, slepen zij zich voort als leeghoofden, gezwollen door ijdele lucht. En die lummels bemerken niet dat zij vooreerst moeten verwerpen wat door het gewone volk met de meeste ijver wordt geprezen en geroemd.

Hoe mooi is het immers niet om met het vingertje te worden aangewezen en te horen te krijgen: hier is het? Het was toch zo dat uw weten niets is als niet iemand anders weet dat u het weet? Hoe vaak heeft deze razernij van onze tijd, waaruit de onderdanige, omkoopbare, ja laag-bij-de-grondse naam van de dichter bestaat, mijn milt bewogen en een Democritus van mij gemaakt? Al waarnaar onze Hercules, grote goden, bij Apollo!, vandaag taalt, vooral alles waarnaar hij dorst, alles wat hij van het goede vaderland zal aflikken, alles wat hij zal laten verkoken door ondernemend niets aan de zaak te doen, dat alles wordt ingezet om iets van een waanzinnig, vloeibaar, doorzichtig en wijnachtig lied aan te pakken, wat niet zozeer naar de paardenbron [der Muzen], maar naar de Bacchus-bron riekt, waardoor natuurlijk, naar ik meen, de hersenen veel meer worden bespoeld, dan ooit de Castalische bron deed met de lippen van die ware en belangrijke dichters van vroeger. Daarom zullen dus ineens die heilige, waarlijk heilige zieneren iets voortbrengen en voortstoten dat volgens mij niets van een dichter of een gedicht heeft behalve de titel, de naam, de vorm en de stijl. Hoewel dit op de onkundige gemakkelijk indruk zou maken, zullen de verzen, omdat (iets waarvan de critici opmerken dat Horatius en de andere satyrici dat met opzet hebben aangepakt) zij hobbelig,

3. Bruno verwijst hier naar Huygens' gedicht 'Een algemeen poëet,' 21 augustus 1623 (Gedichten 2, pp. 1-2), onderdeel van de 'Printen.' Zie Smits 1987.

4. Christiaan Huygens.

5. De 'algemeen poëet.'

stinkend, en hard, zonder cesuren, zijn, gemakkelijk kunnen worden ontmaskerd als proza of liever als een tweeslachtig type, uit beide soorten door elkaar.

O gij schrijft gouden verzen, grote Lollius!

Maar, goede God, in hoeveel opzichten verschillen uw zoontjes, edele heer, van hen die slechts een nummer zijn en [slechts] in staat om vruchten op te eten, vooral de schuimende schaal van het geleerde leeg te scheppen? Door hun kinderlijke opgeheven en actieve geest (maar alleen kinderlijk in leeftijd), en - vanwege uw bescheidenheid mag de waarheid hier worden gezegd - door wat zij van de vader hebben geërfd. Kortom, zij zijn van een zodanig gesternte dat zij beiden geen behoefte hebben om behoeftige verzen te maken, van een zodanige smaak dat zij onzin willen noch kunnen. Zij maken deze zaken zodanig dat ik mij er niet voor schaam brutaalweg een beroep te doen op uw welwillendheid, in de zaak die ik nu ga aansnijden.

Ik werk aan mijn theologische disputatie. Niets liever zou ik willen dan dat beiden daaraan enkele versregels zouden toevoegen, en het kan niet worden gezegd hoeveel eer, en niet ten onrechte, ik mij zou voelen worden gedaan. Ik zou ervoor kunnen zorgen dat de drukker hun beider leeftijd vermeldt, waardoor het edele, de dichters waardig, nog meer bewondering oogst, hun jeugdige harten vol van de god Apollo, voorzover dat de jeugdigen past. Laat mij toestemming of verbod verwachten.

Waar toe zal waarlijk deze welbespraaktheid mij meeslepen en mij dwarszitten? Terwijl ik immers zojuist die poëtafstanders met zoveel inspanning opjoege, beschuldig ik mijzelf van een grote verwantschap met hen, ik die immers dat met hen gemeen heb, dat ik begin te spreken als een advocaat in kwade zaken, alsof er nooit mag worden opgehouden. Toch snak ik nu naar iets anders, en u - ik twijfel er niet aan - naar het einde.

Zelfs in de retorica bestaan zo mooi uitgangspunten dat zij dit duidelijk uit zichzelf of nu beloven: ik sta voor beiden klaar. Ik deed echter en doe wat u mij hebt opgedragen en volg de opzet die u had voorgeschreven en die ik zelfs altijd boven alle andere houd, en niet kon ooit de zwervende geest behagen die direct het zeil hijst naar een onbekende zee, nergens is hij die overal is. Dit moet worden gedaan: het past met een zekere weg de bergpas te nemen, en de te dartele en brandende ideeën moeten worden weggesneden, die, een afkeer hebbende van een korte anatomie of samenvatting van het lichaam, één voor één met vrije voet doorlopen, zodanig dat zij alles negeren: geheel tegen de natuur, waar men van het algemene naar het specifieke voortschrijdt. Omdat echter zonder de Grieken deze heilige regels niet bestaan, en de schemata met Griekse elementen zijn uitgedost, hebben wij de letters er eerst van afgeschept, opdat er in het lezen geen oponthoud meer zou zijn.

De praktijk van de retorica bestuderen wij aan de hand van Ovidius, wiens *Tristia*, Boek V, wij eerdaags zullen afsluiten. Sleidanus hebben wij reeds afgesloten, die vanaf de 13de juni in een tweede, nauwkeuriger ronde zal worden aangepakt, tenzij u net iets anders voorschrijft. Wat de thema's betreft heb ik het advies opgevolgd, niet onaardig als ik mij niet vergis, dat zij, zodra zij zich ermee bezighouden, tegelijk de benaming van de belangrijkste zaken erbij leren, en er een werkelijke eenvoudige deur openstaat naar de degelijke kennis van de Latijnse taal. Ik had bemerkt dat zij zich hoogstens inspanden om de zaken met de juiste woorden aan te duiden. Ik volg hierin de onderwijsmethode van een zekere Duitser, Johann Amos Comenius. Ik laat hier een opstel op deze wijze gemaakt zien:

Een brand ontstaat uit een of andere vonk, als u die laat schieten. Want alwat vlam kan vatten, gloeit eerst, brandt vervolgens. Dan schroeit het en vlamt het, en uiteindelijk vergaat het tot gloeiseltjes en as. Brandend hout wordt brandhout genoemd, uitgedoofd hout verkoold hout, de deeltjes ervan houtskool, en zolang het nog brandt gloeiende kool. Een vlam is gloeiende rook, roet als die zich aan de ovenwand hecht.

Hoe zij voortgaan in de muziek kan ik niet beoordelen, noch durf ik het, opdat ik niet onmiddellijk doorga voor een schoenmaker die zich niet bij zijn leest houdt. Voorzover ik het kan horen, komt Christiaan hier de palm toe; ik geloof dat, omdat hij in het zingen bekwaam is dan Constantijn. Deze laatste, als ik hem goed

ken, duldt niet dat hij achter ligt en zal niet lang de voetsporen van zijn broer volgen, maar de hiel in de renbaan drukken, en dat doet hij al.

Lodewijk verdiept zich met mij in de *Eunuchus* van Terentius, die wij al bijna helemaal hebben doorgewerkt; en reeds schrijft hij zijn thema's een beetje beter. Aan de grammatica stoot hij zich tamelijk zelden. Wat? Dat ik gisteren geen enkele fout heb bemerkt, behalve één van weinig gewicht, zodat het iemand slecht zou vergaan wanneer het van dit ene zou afhangen of hij terecht doctor zou worden genoemd.

Blijft over dat wij over het eerste deel hiervan iets aan Philips vertellen. Hij gaat vooruit zoals zulke jongens dat gewoonlijk doen, zo geleidelijk. Toch heb ik goede hoop dat hij later ineens alles zal begrijpen, zoals ook de grote Erasmus, van wie men, naar ik mij herinner te hebben gehoord, verzekert dat hij tegen zijn twaalfde jaar noch het zwemmen, noch de beginselen van het lezen, noch de letters kende. Ik geloof niet dat u ongerust bent; ik ben het ook niet. Maar wij beiden geloven dat iedereen, zoals wij niet voelen dat de tijd voortgaat, maar ervaren dat de tijd voortgegaan is, en wij niet bemerken te leven, maar te hebben geleefd, ziet dat hij heeft geleerd, niet dat hij leerde, en zo zal ook Philips het zien. Maar ik schijn helemaal te hebben vergeten als wie, aan wie, wat en waartoe ik hier verhalen vertel. Vergeef mij, edele heer, en vaarwel.

Uw nederige dienaar
Hendrik Bruno.

Den Haag, uit uw bibliotheek, 11 juni 1639.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN [GIOVANNI BATTISTA DONI (FLORENCE)]
1 JULI 1639
2148A

Antwoord op een verloren gegane brief van Doni, wellicht van 17 juni 1639 (omdat Doni toen ook aan Mersenne schreef [Waard 8, nr. 744, pp. 437-440]).

Samenvatting: Ban bedankt Doni dat deze naar zijn muziek heeft willen luisteren en tevens dat Doni zijn naam bekend heeft gemaakt bij Pietro della Valle en Rafaele [Magiotti?] uit Florence. Hij biedt opnieuw gezangen op Griekse, Italiaanse en Franse tekst aan.

Door Doni beantwoord op 15 oktober 1639 (**2261A**).

Bijlagen: liederen op Griekse, Italiaanse en Franse teksten (Ban).

Primaire bronnen: Florence, Bibl. Marucelliana, Papieren Doni, Cod. B III 66, fol. 121: brief (dubbelvel, 18x26cm, ab | -; apograaf).

— Florence, Bibl. Marucelliana, Papieren Doni, Cod. A 289-290, fol. 307rv: afschrift (apograaf).

— *Commercium litterarium* (Doni/Gori 1754), nr. 82, kk./cols. 132-133: volledig.

Vroegere uitgave: Waard 8, nr. 748, pp. 461-463: volledig.

Namen: Rafaele Magiotti; Jacques de la Torre; Pietro della Valle.

Titels: *Annotazioni sopra il Compendio* (Doni 1640).

Glossarium: cantio (lied); concentus (meerstemmigheid); modulatio (compositie); musica (muziek); musicus (muzikaal); musurgus (muziekenner).

Transcriptie

¹ ²Illustrissime Domine,

Plurimis benevolentiae tuae modis nodisque me obstrinxisti, quod musicam meam, manibus ³Reverendi et Nobilissimi Domini J. de la Torre Illustrissimae Dominationi Tuae nuper oblatam, benignè acceperis, et inter alia praeclara excellentium ingeniorum opera illam, licet exiguum, auscultare dignatus fueris. Nec hoc solum, verum etiam (ut intellexi) alios omnimodâ scientiarum, linguarumque eruditione excellentissimos viros μουσικοτάτους ad eam auscultandam invitasti. Quorsum hoc? nisi ut me eorum notitiâ ⁴et (quod voveo!) amicitia donares, feliciorumque redderes.

Tua eminentissima opera (quibus tristes illas tot saeculorum tenebras, musicam non sine ingenti Christianae Reipublicae jacturâ obfuscantes, depulisti) saepius obstupui, dum catalogum ad me transmissum perspexi, unumque illud vehementer indolui, et in dies adhuc deploro, me proprio marte ad musicae ⁵flexanimae virtutem eruendam aliquid conantem, tam serò in tui notitiam devenisse. Mederis autem quam maximè malo meo, dum Illustrissimum virum Dominum Petrum della ⁶Valla, musicae ac linguarum omnium, etiam exoticarum, peritissimum, mihi tam liberaliter insinuas; cujus modulationes musicas intellexi rarâ virtute ac praeclarâ eloquentiâ selectiorem non solum superare concentum, verum etiam inter pretiosissima splendissimae Italiae cimmelia haberi. Nec his limitibus tua clauditur in me munificentia, verum alterum

1. Florence, B III 66: door Gori toegevoegd: 'Pmo Giugo 1629' [sic].

Florence, B III 66: in de ondermarge in Bans hand: 'Illustrissimo Domino J.B. Doni, etc.'

Florence, A 289-290: door Gori toegevoegd: '1 Giugo 1629' [sic].

2. Florence B III 66: door Gori aan aanhef toegevoegd: <Jo. Baptistæ Donio, Sacro Consistorio à Secretis Johannes Albertus Bannius.>

Florence A 289-290: aanhef door Gori doorgesluisd en vervangen door: <Illustrissimo Domino Jo. Baptistæ Donio Joannes Albertus Bannius.>.

Commercium: aanhef: <Illustrissimo Domino Jo. Baptistæ Donio Joannes Albertus Bannius salutem.>.

3. *Commercium*: <Reverendissimi>.

4. *Commercium*: <(et quod voveo!)>.

5. Florence B III 66: <flexanima>.

6. *Commercium*: <Valla>.

adhuc excellentissimum musurgum ac linguæ Græcæ peritissimum Dominum Raphaëlem N. Florentinum adjungis, cujus eruditionem et famam, tuo sapientissimo calculo commendatam, omnes in pretio habent. Hos exiguum meorum conatum doctissimos censores et patronos me nactum gloriator, quorum sapientiam, eruditionem gloriamque ex omnimodâ variarum disciplinarum scientiâ, ac præsertim rarâ musicæ intelligentiâ fulgentem, etiam orbis | 121v | noster adorat.

Vestræ exactissimæ censuræ has adjunctas cantiones, Græco, Italico et Gallico idiomate loquentes, summo cum affectu subijcio, tum ut animi mei candorem in studio musico excolendo aperiam, tum ut admirabiles eminentissimæ musicæ vestræ fœtus, licet immeritus, attamen illius studiosissimus quandoque recipiam. Tibi vero, Illustrissime Domine, hoc Palladium musicæ præsidium acceptum refero intimisque votis rogo, ut quem hactenus tam liberaliter in me collocasti affectum, majori deinceps incremento confirmas. Vale. Harlemi, Kalendis Quintilibus MDCXXXIX.

Illustrissimæ Dominationi Tuæ servus
⁷Joannes Albertus Bannius.

Vertaling

Eerwaarde heer,

Met verschillende manieren van uw welwillendheid heeft u mij [aan u] verplicht, omdat u mijn muziek die u onlangs, eerwaarde heer, zo vriendelijk in ontvangst hebt genomen uit handen van de edele heer Jacques de la Torre, en u die, hoewel die niet bijzonder is, hebt willen beluisteren te midden van de belangrijke werken van vooraanstaande kunstenaars. En dat niet alleen, u hebt zelfs (zoals ik heb begrepen) ook andere uitmuntende 'muzikale' mannen met grote kennis van alle kunsten en letteren uitgenodigd ernaar te luisteren. Wat kan dat anders betekenen dan dat u mij wilde begiftigen met uw opmerkzaamheid jegens mijn muziek en (waar ik mij zeer over verheug!) met uw vriendschap en mij daarmee gelukkig wilde maken?

Over uw voortreffelijke werken (waarmee u de duisternis van zovele eeuwen hebt weggenomen die de muziek tot grote schade van de Christelijke gemeenschap heeft overschaduwd) heb ik mij dikwijls verbaasd, sinds ik de mij gezonden ⁸inhoudsopgave heb doorgenomen, en ik heb slechts één ding betreurd en ik betreur dat nog elke dag, namelijk dat ik, die op eigen kracht er iets aan doet om de werking van de zielroerende muziek op te sporen, zo laat in uw blikveld ben gekomen. U maakt echter mijn ongeluk nog zoveel als kan goed, nu u zo vriendelijk hebt willen zijn mij bekend te maken bij de edele heer Pietro della Valle, die bekwaam is in de muziek en in alle, ook exotische talen, wiens composities door hun zeldzame kracht en heldere welsprekendheid - zo heb ik begrepen - het niet alleen winnen van uitgelezen composities, maar zelfs tot de kostbaarste kleinoden van Italië worden gerekend. En zelfs dit is nog niet de grens van uw welwillendheid jegens mij, omdat u daaraan nog een tweede voortreffelijke muzikkenner en kenner van het Grieks, de heer Rafaele ⁹[Magiotti?] uit Florence toevoegt, wiens kennis en roem, door u naar voren gebracht, allen hoog schatten. Ik prijs mij gelukkig dat ik zoveel geleerde beoordelaars en beschermers van mijn onwaardig werk heb verkregen, wier schitterende wijsheid, kunde en roem op alle gebieden van de wetenschap en vooral op het gebied van de muziek iedereen op deze wereld vereert.

Bijgaande gezangen, op Griekse, Italiaanse en Franse tekst, onderwerp ik van ganser harte aan uw scherp oordeel, zowel opdat u mijn oprechtheid in de muziekstudie bemerkt als opdat ik eens, zij het onverdiend, maar toch zeer nieuwsgierig daarnaar, de voortbrengselen van uw voortreffelijke muziek ontvang. Aan u echter, eerwaarde heer, heb ik deze Palladische bescherming in de muziek te danken en van ganser harte vraag ik u de goedgunstigheid die u zo ruim jegens mij hebt betoond in de toekomst in sterkere mate voort te zetten. Gegroet. Haarlem, 1 juli 1639.

7. Florence, B III 666: ondertekening autograaf.

8. Vermoedelijk de inhoudsopgave van de *Annotazioni sopra il Compendio*, die in 1640 zouden verschijnen.

9. Een Don Rafaele Magiotti wordt althans genoemd in de correspondentie van Pietro della Valle met Giovanni Battista Doni. Zie Angelo Solerti, 'Lettere inedite sulla musica di Pietro della Valle a Giovanni Battista Doni,' *Rivista Musicale Italiana* 12 (1905), pp. 271-338, op p. 291 en p. 293. Deze Magiotti was huismeester van Matteo Sacchetti.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | BIJ/NEAR PHILIPPINE]
11 JULI 1639
2164

Vervolg op Bruno's brief van 11 juni 1639 (2122).

Samenvatting: Bruno bericht o.m. over de goede voortgang van de muzikale studies van Christiaan en Constantijn Huygens jr.

Huygens' antwoord is verloren gegaan. Bruno schreef opnieuw op 2 augustus 1639 (Worp 2, nr. 2194, p. 481).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37nr. 2: brief (enkelvel, 20x31cm, a | b; autograaf).

Vroegere uitgaven: OC 1, nr. 1c, pp. 542-543: volledig.

— Worp 2, nr. 2164, p. 473: samenvatting.

Namen: Alexander de Grote; Johannes Heilersieg; Festus Hommius; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Lodewijk Huygens; Philips Huygens; Joannes Sleidanus; Terentius; Vulcanus.

Plaatsen: Leiden.

Titels: *Adelphi* (Terentius).

Glossarium: musicus (muzikaal).

Transcriptie

Per-illustri viro

Constantino Hugenio, Equiti, Zuilichemi Domino, Celsissimo Auriaco Principi à Consiliis et Secretis.

Perillustri Domino

Domino Constantino Hugenio, Domino meo clementissimo, salutem plurimam dicit.

Sententiam Domini Heilersiegii, doctissimi undequaque viri, et, quod hic palmarium, in erudiendâ juventute dexterrimi, exercitatissimi, aperirem, nobilissime Domine, nisi et ab utroque filio, et eo ipso, luculenter scirem præstitum, adeò ut non semel actum agere jure viderer. Judicium suum cum primis judiciosum, quam cumulatè cum hic, tum sæpè alias probarit, dicerem sanè, si aut ego dignè scirem dicere, aut tu, Amplissime Domine, nescire posses, et ille frivolas deprædicationes meas non infinitè superasset. Nisi operam, ut cum ratione insanirem, darem, si calculum hic auderem interponere, aut vel niger ullius momenti, vel niveus pretii esset, unum tacere nequirem, ratione ejus *omnimodis me subscribere*. Restat ut Nobilitati Vestræ placitum suum placeat indicare, cujus jam vocem, id est leges, avidissimè ¹nobiles filiolii, ego et avidissimè, et humillimè, expectamus. Interim quod jusseras et res monet ipsa, sit sedulò, repetimus Sleidanum.

Prosodiæ nuper supremum vale diximus, quod expeditos satis in recitandis ²regulis, ac usu cætera jugique exercitatione comparanda, cum omni, ni fallor, republicâ litterariâ, existumarem. Constantinus quidem, nunquam sine stupore nominandus, acutum heri, atque adeò, penè dixerim ex tempore, in Alexandri Magni mortem, distichon composuit, quod sic habet:

Hic jacet ille ingens (hospes, consiste) Monarcha,
Exceptis fatis singula qui domuit.

1. <nob.>.

2. <regalis>.

Ait plura se additurum, atque, ubi perfecerit, Nobilitati Vestrae missurum. Etiam ego tum subito furore, sed furore, incitatus, nonnulla in eundem conscribillaui, verum nec oculis tuis digna, nec auribus, sed Vulcano confestim mandanda. Rhetoricam jam semel levi brachio percurrimus, curâ secundâ accuratiore curiosius curandam, cujus usum, cum exemplis variis, tum lectione poetarum, ac oratorum, largius percipiemus.

In musicis adeo proficiunt strenue, ut jam omnibus admirationi sint. Neutri hic nunc plus adscribitur; pares sunt ingenio, pares studio, pares laudibus, par, et duplex gloria maximi parentis. Animus meus suspensus, saucius utriusque amore, utrumque inter, et utriusque amorem, versatur dubius, negatque scire, uter sit prior altero duorum, cum par, nec prior altero sit alter, nec par, aut prior, altero sit usquam.

Ludovicus themata Latinius scribet solito. In Adelphis procedit non oscitanter; proficit sic satis feliciter.

Philippus frigidè, sed quid? puerulus est; olim cæteris nihil concedet.

Disputatio mea (quam quod non abnueris Vestrae Nobilitati habeo gratiam) differenda est, quippe ob occupationum segetem, simul quia Synodus Lugduni-Batavorum habetur (in qua et ipse suas obit partes) negat se vacare mihi posse Dominus Regens, Præses meus, ante ferias caniculares.

Vale, amplissime virorum, Domine æternum observande, submissè veneratus

ab Amplitudini Tuæ cliente devotissimo
Henrico Brunone.

Hagæ, V Idus Julias MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de edele heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van Zijne Hoogheid de prins van Oranje.

Aan de heer Constantijn Huygens, mijn meester, een groet.

De mening van de heer [Johan] ³Heilersieg, deze in alle opzichten geleerde man, bedreven en geoefend wat betreft het meesterstuk hier, om de jeugd te ontwikkelen, had ik u laten weten, edele heer, als ik niet wist dat dit al duidelijk was gedaan door zowel uw beide zoons als hemzelf, zozeer dat het mij juist voorkwam het gedane niet nog eens te doen. Zijn weloverwogen oordeel over de twee eerstgenoemden, hoe uitvoerig hij dat niet alleen bij deze gelegenheid maar ook vele andere malen heeft onderzocht, zou ik wel hebben overgebracht, als of ik het op waardige manier zou weten te zeggen, of u, edele heer, dat niet zou kunnen weten, én hij mijn lichtvoetige lofprijzingen niet eindeloos zou hebben overtroffen. Als ik niet de moeite zou nemen om met een bepaalde methode te werk te gaan, of ik zou durven om hier de afweging te maken, of hij zwart van enig belang is of wit van waarde, zou ik niet over dat ene hebben kunnen zwijgen, namelijk dat ik in alle opzichten zijn mening onderschrijf. Blijft slechts dat u uw wens laat weten, wiens woord, dat wil zeggen, de wet, wij, uw edele zonen vurig, en ik even vurig als nederig, afwachten. In de tussentijd, in overeenstemming met wat u had bevolen en de zaak zelf aangeeft, maar toch ijverig, repeteren wij Sleidanus.

De prosodie hebben wij onlangs het laatste vaarwel gezegd, omdat ik hen voldoende bedreven achtte in het oplezen van versregels en wat betreft hun verdere toepassing en voortdurende oefening vergelijkbaar met als ik mij niet vergis de gehele Republiek der Letteren. Constantijn [jr.], wiens naam nooit zonder verbazing mag worden genoemd, heeft gisteren een puntig en ik zou bijna zeggen geïmproviseerd distichon vervaardigd op de dood van Alexander de Grote, als volgt:

Hier rust (bezoeker, sta stil) die grote monarch,
Die alles, het lot uitgezonderd, heeft bedwongen.

3. Huygens had in een brief van 3 juli 1639 aan Johan Heilersieg (Worp 2, nr. 2152, p. 469), onder meer leermeester van Willem II op dat moment, advies gevraagd met betrekking tot de opvoeding van zijn zoons.

Hij zegt er nog andere aan te zullen toevoegen en deze, zodra hij daarmee klaar is, aan u te zullen sturen. Ik heb toen door een plotselinge bezieling, maar met bezieling, aangestoken er een paar op hetzelfde onderwerp neergekrabbeld, die echter uw ogen niet waardig zijn, noch uw oren, maar eerder direct naar het vuur van Vulcanus moeten worden gezonden. Wij hebben de retorica reeds eenmaal rustig doorgenomen, om er met een nauwkeurige tweede blik preciezer op in te gaan, het gebruik waarvan wij zowel door verschillende voorbeelden als door de lezing van dichters en redenaars degelijker in ons zullen opnemen.

In de muziek gaan zij zo goed vooruit, dat zij ieders bewondering afdwingen. Geen van hen beiden kan nu de beste worden genoemd; ze zijn gelijk in begaafdheid, in ijver, in lovenswaardigheid; een gelijke en dubbele roem voor hun roemruchte vader. Mijn onzeker verstand, dronken door de liefde voor henbeiden, verkeert in twijfel tussen hen beiden en de liefde voor hen beiden, en vermag niet te weten wie van de twee meer waard is dan de ander, omdat de een gelijk is aan, en niet meer waard dan de ander, en de een in geen enkel opzicht een tegenstander voor, of een sterkere dan de ander is.

Lodewijk zal zijn thema's in correcter Latijn schrijven dan tevoren; in een niet te traag tempo werkt hij zich door de ⁴*Adelphi*. Aldus maakt hij een redelijke voortgang.

Philips is lui, maar ach, hij is een kind; voorheen deed hij in niets voor de anderen onder.

Mijn disputatie (waarvoor ik u van harte dank zeg, die u wel zult willen aannemen) moet worden uitgesteld, omdat immers ⁵mijnheer de regent mijn voorzitter, vanwege een veelheid van bezigheden en omdat tegelijkertijd te Leiden de [provinciale] ⁶synode wordt gehouden (waaraan hijzelf ook deelneemt), zich niet voor mij kan vrijmaken vóór de zomervakantie.

Gegroet, edele heer, die altijd moet worden hooggeacht, onderdanig vereerd door

uw toegewijde dienaar
Hendrik Bruno.

Den Haag, 11 juli 1639.

4. Terentius, *Adelphi*.

5. Festus Hommius, regent van het Staten-College.

6. De provinciale synode van Zuid-Holland vond plaats van 3 tot 22 juli in een van de gebouwen van de Leidse universiteit.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | LOON-OP-ZAND?]
5 AUGUSTUS 1639
2196

Vervolg op Bruno's brief van 2 augustus 1639 (Worp 2, nr. 2194, p. 481).

Samenvatting: Bruno bericht o.m. over de goede voortgang en de inspanningen van Christiaan en Constantijn jr. wat betreft de muziek.

Huygens' antwoord is verloren gegaan. Bruno schreef opnieuw op 12 augustus 1639 (Worp 2, nr. 2202, p. 483).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (enkelvel, 20x31cm, a | b; autograaf).

Vroegere uitgaven: OC 22, nr. 2, p. 544: gedeelte (<in Poësi quidem ... Nonis Sextilibus MDCXXXIX.>).

— Worp 2, nr. 2196, p. 482: samenvatting.

Namen: Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Lodewijk Huygens; Justinus; Ovidius; Vergilius.

Titels: *Bucolica* (Vergilius); *Eclogæ* (Vergilius); *Metamorphoses* (Ovidius).

Glossarium: musica (muziek).

Transcriptie

Clementissimo Domino meo

Constantino Hugenio, Equiti, Toparchæ in Zuijlichem, Celsissimo Aurationi Principi à Consiliis et Secretis,
etc.

Per-illustri viro

Domino Constantino Hugenio, Domino meo honorando, salutem plurimam dicit.

Quod et liberius fortassis, et prolixius nuper rescripserim, Illustrissime virorum, quam hero famulum par erat, facilitas tua fecit; adeò ut et loquacior essem, et confidentior: atque et modestè liber et liberè modestus esse conatus fuerim; id si non assensus fuero, orarem veniam nisi te jam dedisse scirem prius quam ego vel per somnium petere cogitassem. Et sanè mirum ni mihi ipsi quippe festinanti errores nonnulli exciderint, dum ipse bellum, si dis placet, censorem ago: quod in adolescente quis non ferat, non conniveat? Juventutis enim factum hoc vitio; quin qui materiam habet iudicii, næ ille habet, quo carent omnes. Sunt pueri dum lusitando turres ædificant Babylonicas; idem opus suum nunc struunt, nunc destruunt. Sic hæc ætas secum et cum iudicio suo luctatur in dies, et veniam meretur, dummodo petat, et errorem, si agnoscat, non habet. Lamias enim ego odi profectò, quæ oculos domi cum sunt in oculis habent, at, cum foris, in manu. Et plus, me Hercule, erranti scire ignorare, quam errare nescire est. Alterum enim debent omnes, alterum potest nemo. Tu quidem, generose Domine, (cujus ut supra iudicium meum eruditio, ita supra exiles ineptias indignatio est), et ridens ignosces, et ignosces ridendo.

Cæterum, quod ad mandata de stadio studiorum tua, huc usque non responderim, non equidem veteres istas exsanguis, ac frivolas purgatiunculas adferam: 'Non fuit otium,' 'Non erat tabellarii copia.' Quippe horum hoc mendacii foret nudi nimis, nullâ veri umbraculâ, nullâ ceromâ, aut purpurissâ aliave offuciâ, ne transpareat, tincti tectique. Alterum etiam vel contempti sacrilegè, vel oscitanter neglecti imperii argueret. Imperii, cujus servitio otia mea omnia, omnia negotia qualiacumque æternum sunt occupandâ. Sed neque hic latebras quæram, quod valetudine per hosce dies parum constanti fuerim, nam dudum, si tu, pater patriæ, vales, valeo. Verum id dicam, quid res est, cum te, ut in excelso generis, et dignitatis positum, ita curis immensis undequaque circumvallatum, et religiosè adiri, nec temerè interpellari debere, ferrem; nec ego

interstrepere Amplitudinis Vestrae occupationibus ausus fui, priusquam de singulis plenius planiusque possem facere certiore.

Ac in poësi quidem lemmata exercitii nobilissimis commilitationibus ex Ovidii *Metamorphoseon* libris præscribere soleo. Quod si placet, gaudeo, amplissime Domine; sin minus, oro, quamprimum vetare placeat. Ego certè non omnino absurdè me id instituisse puto, quia simul fabulas nonnullas, hoc est antiquæ sapientiæ penetralia, jam nunc memoriæ discunt imprimere. Ediscendam autem *Eclogam III* poscentibus quoque eam præ cæteris, ut adfiniorem suæ ætati, et apertiore, dedi. Quam nunc plusquam dimidiam recitaverint. Analysin rhetoricam ex *Bucolicis* vatum regis, deducimus, quæ jam secundò pressius auspicabimur.

In musicâ invidendos jam stupendosque profectus fecere; cui dici non potest, quantopere insudent, incumbant. Imo, si nimia, inquam, posset esse diligentia, hic, ita me Di benè ament, nimis laborare eos pronuntiarem.

Sed Vah! ecce de Justino parabam scribere, cum nuntium abiturire nuntiatur; malui itaque imperfectam mittere epistolam potius quam nullam. Vale, illustris vir, bono bonorum omnium, et Reipublicæ nate, ac cætera intra dies pauculos expecta

ab Amplissimo Illustri viro cliente humillimo
Henrico Brunone.

Hagæ-Comitis, Nonis Sextilibus MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, heer van Zuilichem, raad en secretaris van de prins van Oranje, enz.

Aan de heer Constantijn Huygens, mijn vereerde meester, een groet.

Dat ik u onlangs meer vrijuit en uitvoeriger heb geschreven, dan het een knecht past aan zijn meester [te schrijven], kwam door uw gemakkelijke in de omgang. Zozeer zelfs dat ik zowel nogal breedsprakig als nogal vertrouwelijk was, terwijl ik had geprobeerd in bescheidenheid vrij en in vrijheid bescheiden te zijn. Als ik daarin niet ben geslaagd, zou ik uw vergiffenis vragen als ik niet zou weten dat u die al had gegeven voordat ik er zelfs in mijn slaap aan had gedacht die te vragen. En zeker zou het een wonder zijn als mij, immers zelf in haast, niet enige fouten zouden zijn ontsnapt, toen ik zelf, moge het Gode behagen, als een mooie censor optrad. Wie overkomt dat niet in zijn jeugd, wie doet niet eens een oogje dicht? Het is immers gebeurd door het gebrek van de jeugd; ja, hij die reden tot oordeel heeft, heeft waarlijk dat wat iedereen mist. Het zijn kinderen terwijl zij spelenderwijs Babylonische torens bouwen, en hetzelfde werk soms versterken, soms afbreken. Zo strijdt deze leeftijd iedere dag met zichzelf en met zijn oordeel, en verdient vergiffenis, steeds wanneer die wordt gevraagd, en heeft geen fout, als hij die inziet. Ik haat immers natuurlijk de spoken die, wanneer zij thuis zijn, de ogen in kistjes hebben, maar, wanneer buiten, in de hand. En meer is het, bij Hercules, voor de dwalende om te kunnen vergeven dan niet te kunnen dwalen. Het ene moet iedereen, het andere kan niemand. U echter, goedgunstige heer (wiens ontwikkeling zo ver boven mijn oordeelsvermogen gaat als uw misnoegen boven mijn zwakke beperktheden), vergeeft lachend, en vergeeft door te lachen.

Verder zal ik, omdat ik tot nu toe niet heb geantwoord op uw vragen betreffende de voortgang van de studies, zeker niet de oude bloedeloze en krachteloze verontschuldiginkjes aanvoeren, zoals 'Ik had er geen tijd voor' of 'Er was geen gelegenheid om het te sturen.' Want het eerste van deze zou te zeer een naakte leugen zijn, door geen vleugje, geen zalfje, noch purper of blanketsel, om die niet door te laten schijnen, bedekt en bestreken. Het ander zou een bewijs zijn of van een heiligschennend verachten, of van een traag negeren van uw bevelen. Uw bevelen waaraan dag en nacht voor altijd mijn dienstbaarheid moet zijn gewijd. Maar ook zal ik niet nu de uitvlucht zoeken dat ik mij deze dagen niet zo heel lekker voelde, want allang

geldt dat als u, vader des vaderlands, zich gezond voelt, ik dat ook doe. Ik zal hier de waarheid zeggen en dat is dat ik u, aan de top van uw geslacht en uw waardigheid geplaatst en overal door zo verschrikkelijk veel zorgen omgeven, meende angstvallig te moeten benaderen en niet blindelings te onderbreken. En ik heb u niet in uw werkzaamheden durven onderbreken alvorens ik u over alle zaken duidelijk en volledig op de hoogte kon stellen.

Wat de poëzie betreft pleeg ik de edele medestrijders enige oefeningen uit Ovidius' *Metamorphoses* voor te schrijven. Als dat u bevalt, ben ik blij, edele heer; zo niet, dan vraag ik u het zo snel mogelijk te verbieden. Zelf denk ik dat het niet zo gek is dat ik hiermee ben aangevangen omdat zij dan reeds leren om enkele fabels, dat wil zeggen de toegang tot de wijsheid der Ouden, uit het hoofd te kennen. Op hun verzoek heb ik hun toch nog *Ecloga III* om af te maken gegeven, en die vóór het andere, als zijnde meer in overeenstemming met hun leeftijd en begrijpelijker, welke zij nu voor meer dan de helft hebben opgezegd. De retorische analyse halen wij uit de *Bucolica* van de ¹koning der dichters, die wij nu in tweede instantie nauwkeuriger gaan bekijken.

In de muziek hebben ze reeds benijdenswaardige en wonderbaarlijke vorderingen gemaakt; hoezeer zij zich daarvoor inspannen en inzetten kan niet in woorden worden uitgedrukt. Ja, als een te grote ijver zou kunnen bestaan, dan zou ik hier verklaren, de Goden staan mij bij, dat zij zich te zeer afbeulen.

Maar kijk, nu ik over Justinus wil gaan schrijven, word ik gemaand dat de koerier gaat vertrekken. Ik stuur liever een niet voltooide brief dan helemaal geen. Gegroet, beroemde man, bestemd voor het goede van alle goede mensen en de Republiek, en verwacht binnen enkele dagen nog meer van

uw nederige dienaar
Hendrik Bruno.

Den Haag, 5 augustus 1640.

1. Vergilius.

CONSTANTIJN HUYGENS (RIJNBERG)
AAN JOAN ALBERT BAN [HAARLEM]
26 AUGUSTUS 1639
2214

Samenvatting: Huygens stuurt twee brieven van Mersenne aan Ban door. In één ervan worden twee vragen gesteld, de ene betreffende de boventoonreeks van trompetten en de andere betreffende de deeltönen van klokken en bokalen. Huygens beschrijft hoe hij Van Eyck door inademen fluiten deeltönen aan glazen heeft zien ontlokken. Hij vraagt Bans mening daarover. Hij informeert ook waar Bans beloofde boeken over muziek blijven.

Bijlagen: Mersenne aan Ban, 7 en 20 augustus en '1 september' 1639 (verloren).

Door Ban beantwoord op 4 oktober 1639 (**2256**).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., KA XLIV, nr. 279, fol. 343r: ontwerp (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., KA XLV, nr. 279, fol. 98rv: later afschrift naar ontwerp (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgaven: Worp 2, nr. 2214, pp. 487-488: volledig.

— Waard 8, nr. 757, pp. 486-487: volledig.

Namen: René Descartes; Jacob van Eyck; Marin Mersenne.

Glossarium: campana (klok); musicus (muzikaal); sonus (toon); tubicen (trompetter).

Transcriptie

Bannio.

¹Rhynberck, 26 Augusti 1639.

Vir clarissime ac doctissime,

A Mersenno nostro, omnigenæ, sed indigestæ eruditionis viro, non unâ, ut vides, plagâ te ferio. ²Sequuta enim sese sunt hæc epistolia brevissimo intervallo. Quid facias? Ita ingenium est hominis: quem nisi planè fugis et abdicas, ferendum est variâ multâque quæstione ad nauseam exerceri.

³Ad alteram harum si ambigis, vide numquid heroë Descartio digna sit. Latet ⁴hic certè φυσικόν τι, ex quo nondum videre memini qui se satis ⁵commodè expediret, ⁶quanquam inter Gallos Germanosque peritissimos et musicæ non ignaros tubicines ajunt omnes ab imo sursum tonos exprimi, quod fateor equidem vix me adduci ut credam.

Ad priorem quæstionem quod attinet, constat mihi omnem campanam, omnem calicem vitreum, tres diversos, neque uno plures aut pauciores, sonos edere eodem ictu. Campanæ quidem hactenus ⁷experimenta non vidi. In vitro autem novi, qui singulos sonos sibilando ordine eliceret; sibilando inquam, nec emissio quidem flatu, ut solemus, sed attracto, ne vim æris reperiussus suspectam habeas. Demonstrabat hoc vir nobilis et cæcus, sed stupendi auditus et judicii, Van Eickius, cognatus meus, neque, Hercule, investigandis sonis hæsitabat, sed, quasi injectâ manu lictor, singulos, tot sibilis, evocabat; mirabundus interim ac tantum non ægrè ferens, idem à me et cæteris segnius ac prætendendo effici.

1. KA XLV: Plaats/datumaanduiding ontbreekt..

2. KA XLV: <Sequuta>.

3. Huygens nam de tekst van de brief vanaf hier tot aan de slotzin (<Ad alteram harum si ambigis ... ad tempus satisfaciam.>) op in zijn brief aan Mersenne van dezelfde dag (**2215**).

4. In plaats van <hic certè φυσικόν τι> stond er eerst <enim aliquid hic physici>, zoals ook nog in de brief van Huygens aan Mersenne (**2215**).

5. KA XLV: <commodè> ontbreekt.

6. KA XLV: <quamquam>.

7. Er stond eerst <experimentum>, zoals nog in de brief van Huygens aan Mersenne (**2215**).

Tu quid ad rei ⁸causam theoricè allaturus sis, avidè expecto; multò autem avidius libros tuos de re musicâ. Quos quousque frustra καὶ ἐπ' ἀμβλήδην polliceris? Μὴ χρωσίσης. Tandem orbi universo datam fidem libera, aut omnino causam sonticam, quominus id facias, mihi proba, ut sit in antecessum unde cæteris creditoribus, quos inter vides quam hic acer et importunus sit, ad tempus satisfaciam. Vale, Vir amicissime, et me ama.

Planè tuus,
C.H.

Rhenobergæ, VII Calendas Septembres MDCXXXIX.

Vertaling

Aan Ban.

Rijnberg, 26 augustus 1639.

Vermaarde en geleerde heer,

Namens onze [Marin] Mersenne, deze man met zijn grote, maar onverteerde kennis, breng ik u, zoals u merkt, meer dan één slag toe. Deze ⁹briefjes immers zijn kort na elkaar binnengekomen. Wat moet u doen? Zo is dus de aard van die man: wanneer je hem niet duidelijk ontvlucht en je van hem distantieert, moet je het verdragen om door velerlei vragen tot walgens toe te worden gekweld.

Indien u zich richt op de tweede vraag, zie dan eens of deze onze vereerde [René] Descartes waardig is. Zeker gaat hierachter ¹een natuurkundige zaak¹ schuil, waarvan ik me niet herinner dat iemand zich ooit geheel bevredigend hieruit heeft gered, hoewel men de meest ervarene en muzikaal onderlegde Franse en Duitse trompetters hoort zeggen dat alle tonen, van de onderste af omhoog, weergegeven kunnen worden. Ik voor mij beken dat ik mij met moeite ertoe heb gebracht het te geloven.

Wat de eerste ¹⁰vraag die hij behandelt betreft: het staat voor mij vast dat iedere klok, en iedere kristallen bokaal, drie, en niet meer en niet minder, verschillende geluiden door dezelfde slag kan afgeven. Tot nu toe heb ik echter geen experimenten met een klok gezien. Voor een bokaal echter ken ik iemand die door een fluittoon reeksen afzonderlijke klanken [eraan] kan ontlokken. Ik zeg door een fluittoon, en wel door de lucht niet uit te ademen, zoals we gewend zijn, maar door die in te ademen, opdat je niet te maken hebt met de mogelijke werking van de weerkaatste lucht. Deze blinde man van adel, met een verbazingwekkend goed gehoor en beoordelingsvermogen, namelijk [Jacob] van Eyck, een verwant van mij, heeft dat aangetoond, en daarbij aarzelde hij niet welke tonen onderzocht moesten worden, maar riep hij, als ware hij een rechter die ergens beslag op legt, de afzonderlijke klanken op door evenzovele fluittonen. Intussen verwonderde hij zich en nam hij het ons bijna kwalijk dat hetzelfde door mij en anderen alleen maar zwakker en door te doen alsof tot stand kon worden gebracht.

8. Er stond eerst: <probationem>.

9. Deze brieven, vermoedelijk van 7 en 20 augustus 1639 (tenminste, volgens Mersennes datering) zijn niet bewaard gebleven. Zie Huygens' brief aan Mersenne van 26 augustus 1639 (2215).

10. Mersenne had het probleem van de deeltonen van klokken kennelijk al eerder aan Descartes voorgelegd, want deze laatste schreef in zijn brief van 23 augustus 1638 aan Mersenne (Waard 8, nr. 696, pp. 34-69): 'À propos de quoy je vous diray qu'il y a un aveugle à Utrecht, fort renommé pour la musique, qui joue ordinairement sur les cloches de cete haute tour dont vous désirez avoir les mesures, lequel j'ay vu faire rendre 5 ou 6 divers sons à chascune des plus grosses de ces cloches, sans les toucher, approchant seulement sa bouche de leur bord et y entonnant tout bassement le mesme son qu'il leur vouloit faire imiter. Mais il observoit que c'estoit tousjours ou le son naturel de la cloche, ou son octave, ou sa 12. etc.; car autrement elle ne luy eust point respondu, et elle luy respondoit tousjours fort distinctement en forme d'un echo, lequel duroit assez longtems après sa voix.' Waard geeft in noot 3, pp. 57-58 verwijzingen naar een aantal andere brieven over de boventonen van snaren en klokken uit de periode 1630-1640, van onder meer René Descartes, Issac Beeckman en Gisbertus Voetius.

Ik ben benieuwd welke theoretische fundering u met betrekking tot deze zaak naar voren zult gaan brengen, nog meer echter naar uw ¹¹boeken over muziek. Hoe lang nog zult u die ¹luid,¹ maar zonder resultaat, aan mij beloven? ¹Laat ons niet langer wachten.¹ Los nu eens de aan iedereen gegeven belofte in, of geef mij een geheel geldige reden, waarom u dat niet doet, zodat ik iets heb waarmee ik de andere schuldeisers, onder wie, zoals u ziet, zich zo'n strenge en lastige ¹²man bevindt, voorlopig tevreden kan stellen. Vaarwel, goede vriend, en denk aan mij.

Geheel de uwe,
Constantijn Huygens.

Rijnberg, 26 augustus 1639.

11. Bans aangekondigde 'Disquisitionum musicarum libri V' en 'Institutionum musicarum libri IV.'

12. Mersenne.

CONSTANTIJN HUYGENS (RIJNBERG)
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]
26 AUGUSTUS 1639
2215

Antwoord op verloren gegane brieven van Mersenne van 7 en 20 augustus 1639, gezonden met brieven van Mersenne aan Ban, Anna Maria van Schurman en Van Beverwyck ('1 september 1639,' Waard 8, nr. 671, pp. 501-502).

Samenvatting: Huygens bevestigt de ontvangst van brieven, gedateerd 7 en 20 augustus en 1 september, voor hemzelf, Ban, Van Beverwijck en Anna Maria van Schurman. De aan de anderen gerichte brieven zal hij doorsturen. Hij schrijft Mersenne wat hij aan Ban heeft geschreven naar aanleiding van Mersenne's twee vragen aan Ban. Hij wil meer weten over de almérie. In een postscriptum vermeldt hij een vergelijking van *Blessé d'une playe inhumaine* zoals gecomponeerd door Claudin le Jeune en Ban.

Over een antwoord door Mersenne is niets bekend.

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl, KA XLIX, dl. 1, pp. 879-881: afschrift (apograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, nr. 8, pp. 6-8: volledig.

— Worp 2, nr. 2215, p. 488: samenvatting.

— Waard 8, nr. 759, pp. 490-494: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Johan van Beverwijck; Cicero; René Descartes; Jacob van Eyck; Claudin le Jeune; Anna Maria van Schurman.

Plaatsen: Holland; Keulen.

Titels: *Blessé d'une playe inhumaine* (Ban 1639); *Blessé d'une playe inhumaine* (Le Jeune 1585); *La vérité des sciences* (Mersenne 1625).

Glossarium: almérien (almérie); campana (klok); musicus (muzikaal); sonus (toon); tubicen (trompetter).

Transcriptie

Copie.

¹Père Marin Mersenne.

26 d'Aoust 1639, de Rhijnberck.

Monsieur,

Vos deuz pacquets du 7e et 20e de ce mois me furent renduz quasi en mesme temps avant-hier; dont la dernière de ces dates est assurément erronée, lesdits pacquets ayants faict desja un tour en Hollande, et nous estants venuz trouver icy à une journée de Cologne, qui se peut malaysément en quatre jours. Quoy qu'il en soit (et n'importe, car nous ne traictons point d'affaire d'estat), je viens d'escire au Sieur Bannius, pour luy envoyer ensemble ²voz deux questions harmoniques, et vostre dernière lettre, où vous vous estes encor mespris d'avantage, en la datant *Calendis Septembris*, qui sont encor à venir, si je compte bien. Mais, laissant la reste mauvaise critique pour abrégér ma lettre, et me sauver d'un peu de peine, avant fermer celle que j'escris audit Bannius, j'en veux extraire ce qui vous regarde, et nommément lesdites deux questions. Voyci comme je l'en entretiens:

Ecce vero gemina questio à clarissimo Mersenno. ³Ad alteram harum si ambigis, vide numquid heroë Descartio digna sit. Latet enim aliquid hic physici ex, quo nondum videre memini qui se satis

1. Naam geadresseerde en plaats/datumaanduiding autograaf.

2. <voz>.

3. Vanaf hier tot aan het einde van het Latijn (<Ad alteram ... ad tempus satisfaciam>) citeert Huygens zijn brief aan

commodè expediret, quamquam inter Gallos Germanosque peritissimos et musicæ non ignaros tubicines ajunt omnes ab imo sursum tonos exprimi, quod fateor equidem vix me adduci ut credam.

Ad priorem quæstionem quod attinet, constat mihi omnem campanam, omnem calicem vitreum, tres diversos, neque ⁴adeò plures aut pauciores, sonos edere, eodem ictu. ⁵Campanæ quidem hactenus experimentum non vidi. In vitro autem novi, qui singulos sonos sibilando ordine eliceret; sibilando inquam, nec emissio quidem flatu, ut solemus, sed attracto, ne vim aëris reperiussi suspectam habeas. Demonstrabat hoc vir nobilis et cæcus, sed stupendi auditus et judicii, Van Eickius, |880| cognatus meus, neque, Hercule, investigandis sonis hæsitabat, sed, quasi injectâ manu lictor, singulos tot sibilis, evocabat; mirabundus interim ac tantum non ægrè ferens, idem à me et cæteris segnius ac præterdando effici.

Tu quid ad rei probationem theoricè allaturus sis, avidè expecto, multò autem avidius libros tuos de re musicâ. Quos quousque frustra καὶ ἐπ'ἀμβλήδην polliceris? Μὴ χρωνίσῃς. Tandem orbi universo datam fidem libera, aut omnino caussam sonticam, quominus id facias, mihi proba, ut sit in antecessum unde cæteris creditoribus, quos inter vides quam acer sit ⁶ Mersennus, ad tempus satisfaciam.

C'est donq, Monsieur, tout ce qui concerne la dépesche au Monsieur Bannius, duquel nous verrons les solutions à son temps, si mieulx il n'ayme se rapporter de l'une et l'autre à Monsieur Descartes, d'où nous tirerions bien la meilleure décision, et la moins subjecte à appel ou revision.

Pour l'almérien, vous m'y donnez un peu plus de pour que par le passé. Mais je voy que sans le veoir on n'y verra goutte. Il faut attendre quel progresz l'usage y donnera.

Quant à l'expédient de faire monter l'eau morte que vous proposez, il y a longtemps que nous en sçavons la theorie et la pratique. Mais voyez s'il pourroit servir qu'à faire passer l'eau, par exemple, par dessus une maison, *qui cassus labor est*, si ce n'est qu'une partie en puisse estre arrestée là hault, pour après la faire descendre et rejaillir d'en bas, en fontaine vive. Et si pour cest effect vous percez le tuyau vers le hault, estimant de conserver quelque partie de ceste eau par ce moyen, voyez, si la *fuga vacui*, qui est le ressort de la machine, |881| ne s'en va pas interrompue et morte. Si cela n'estoit, le monde se verroit bien embelli à peu de fraiz, et grand gré en auroit l'inventeur; au prix des auteurs de noz moulins, qui sont machines opéreuses de matière, de façon et d'usage. Aussi y en a il une diversité infinie, qui toute revient à la force du vent, ou du cheval, ou de l'homme, ou de quelque ruisseau mouvant; choses ordinaires, et prou cognues par tout le monde, non que de vous, Monsieur, qui n'en voulez point ignorer.

Le livre de la vérité est à La Haye. Si je n'estoy chargé d'affaires, je l'envoyeroi quérir. Mais il me reste peu de loisir icy pour la lecture de quelque grande pièce, et, si Ciceron a dit vray que *⁷nisi quietum, nihil beatum est*, je suis bien loin de la félicité. Je vous la souhaite toute entière, et demeure,

Monsieur,

vostre serviteur
[etc.]

Au Camp à Rijnberck, le 26me d'Aoust 1639.

Vous estes bien de mesme advis que moy en ce qui est de la comparaison de *La playe inhumaine* de Claudin, et de Bannius, et qui en juge autrement me semble bien frappé au cerveau d'une playe plus inhumaine.

Ban van 26 augustus 1639 (**2214**). Het citaat is letterlijk behoudens enkele varianten van ondergeschikt belang.

4. Verbetering voor <uno>, wat in de brief aan Ban (**2214**) nog zo staat.

5. Over de plaatsing van de woorden <Campanæ ... In vitro autem> zie de voetnoot bij de corresponderende passage in de brief aan Ban van 26 augustus 1639 (**2214**).

6. In de brief aan Ban wordt Mersenne hier niet bij name genoemd.

7. Cicero, *De naturâ deorum*, I, 52: 'Nisi quietum autem nihil beatum est.'

J'envoye aujourd'huy-mesme voz lettres au Sieur Beverovicus, mon digne amy, et à Mademoiselle Schurman, qui mérite plus de louange que vous n'en pouviez imaginer.

Vertaling

Aan pater Marin Mersenne.

Rijnberg, 26 augustus 1639.

Mijnheer,

Uw twee pakketten van 7 en 20 augustus kwamen mij eergisteren vrijwel gelijktijdig ter hand. De laatste van deze twee data is zeker onjuist. De pakketten hebben eerst nog een reis door Holland gemaakt en wij bevinden ons hier nog op slechts een dagreis van Keulen, hetgeen moeilijk allemaal in vier dagen kan. Hoe het ook zij (belangrijk is het niet, aangezien het niet om staatszaken gaat), ik heb zojuist aan de heer [Joan Albert] Ban geschreven om hem uw twee vragen op het gebied van de harmonie te zenden, alsmede uw laatste brief, waarin u zich nog meer vergist, omdat die op ^L1 september^J is gedateerd, wat nog moet komen, als ik me niet vergis. Terwijl ik verdere kritiek maar achterwege laat om mijn brief wat korter te maken en mij wat moeite te besparen, wil ik, voordat ik mijn brief aan Ban sluit, de gedeelten die u betreffen en vooral de harmonische vragen, hier voor u weergeven:

Hier is de tweeledige vraag van de beroemde [Marin] Mersenne: ⁸‘Indien u zich richt op de tweede vraag, zie dan eens of deze onze vereerde [René] Descartes waardig is. Zeker gaat hierachter een natuurkundige zaak schuil, waarvan ik me niet herinner, dat iemand deze ooit geheel bevredigend heeft verklaard, hoewel ervaren en muzikaal onderlegde Franse en Duitse trompetters zeggen dat alle tonen, van de onderste af omhoog, weergegeven kunnen worden. Ik voor mij beken dat ik met moeite ertoe gebracht ben het te geloven.

Wat de eerste ⁹vraag die hij behandelt betreft: het staat voor mij vast dat iedere klok, en iedere kristallen bokaal drie, en niet meer en niet minder, verschillende geluiden door dezelfde slag kan afgeven. Tot nu toe heb ik echter geen experiment met een klok gezien. Voor een bokaal echter ken ik iemand die door een fluittoon reeksen afzonderlijke klanken [eraan] kan ontlokken. Ik zeg door een fluittoon, en wel door de lucht niet uit te ademen, zoals we gewend zijn, maar door die in te ademen, opdat je niet te maken hebt met de mogelijke werking van de weerkaatste lucht. Deze blinde man van adel, die verbazingwekkend goed kan horen en oordelen, nl. [Jacob] van Eyck, een verwant van mij, heeft het aangetoond, en daarbij aarzelde hij niet welke tonen onderzocht moesten worden, maar riep hij als ware hij een rechter die ergens beslag op legt, de afzonderlijke klanken op door evenzovele fluittonen. Intussen verwonderde hij zich en nam hij het ons bijna kwalijk dat hetzelfde door mij en anderen alleen maar zwakker en door te doen alsof tot stand kon worden gebracht.

8. Vanaf hier citeert Huygens zijn brief aan Ban van 26 augustus 1639 (**2214**). De relatie tussen citaat en brief is complex, doordat het citaat sommige lezingen bevat die in de brief verbeterd zijn, en tegelijkertijd wijzigingen die niet in de brief zijn opgenomen.

9. Mersenne verwerkte Huygens' opmerkingen over de experimenten van Van Eyck in deze brief (én die van Descartes over hetzelfde in diens brief aan Mersenne van 23 augustus 1638) in twee kantlijnnotities in zijn handexemplaar van de *Harmonie universelle* (Parijs, 1636; zie de facsimile-uitgave). Allereerst in het ‘Livre septiesme des instrumens de percussion,’ p. 36, bij ‘Proposition XVIII’ (‘Expliquer pourquoy une mesme cloche fait plusieurs sons differents en mesme temps’): ‘Un aveugle d’Utrecht poussant ou retirant son vent au bord d’une cloche, ceste cloche résonne à son ton naturel, et à l’octave, à la douzième, etcaet. Il fait la mesme chose avec un verre. Voycy à la 5 proposition.’ En vervolgens in de ‘Nouvelles observations physiques et mathématiques,’ p. 15, bij ‘Observation IV’ (‘Des sons differens que fait une mesme voix en mesme temps.’): ‘A cecy se raporte ce que fait le Seigneur Van Eichino, cousin de Monsieur Huygens de Zuylichem, lequel siflant dans un verre en retirant, et non en poussant son vent, fait faire toute sorte de tons audit verre. Il fait la mesme chose dans les cloches, à ce qu’on m’escrit d’Utrecht.’

Ik ben benieuwd welke theoretische fundering u met betrekking tot deze zaak naar voren zult gaan brengen, nog meer echter naar uw boeken over muziek. Hoe lang nog zult u die ^Lluid,^J maar zonder resultaat, aan mij beloven? ^LLaat ons niet langer wachten.^J Los nu eens de aan iedereen gegeven belofte in, of geef mij een geheel geldige reden, waarom u dat niet doet, zodat ik iets heb waarmee ik de andere schuldeisers, onder wie, zoals u ziet, zich zo'n lastige man als Mersenne bevindt, voorlopig tevreden kan stellen.'

Dat is het, mijnheer, wat betreft de boodschap aan de heer Ban, waarvan we de oplossing te zijner tijd zullen zien, als hij zich niet liever met de twee genoemde vragen tot de heer Descartes zal richten, van wie wij dan een betere oplossing zullen vernemen, met minder mogelijkheden tot herroeping of herziening.

Wat betreft de ¹⁰almérie geeft u mij iets meer informatie dan vroeger. Maar het wordt mij duidelijk dat men zonder het instrument te hebben gezien er helemaal niets over kan zeggen. Het is afwachten hoeveel vooruitgang het gebruik ervan zal geven.

Van het apparaat om stilstaand water omhoog te brengen dat u beschrijft kennen wij al sinds lang de theorie en de praktijk. Maar ziet u eens of het kan dienen om het water bijvoorbeeld over een huis heen te brengen, ^Lwat een nutteloos werk is,^J als niet een deel ervan boven kan worden vastgehouden om het later omlaag te laten gaan en te laten opspuiten als een fontein. En als u tot dit doel in de buis helemaal bovenaan een gaatje maakt in de hoop hierdoor wat water bovenin te bewaren, zie dan of ^Lhet verdwijnen van het vacuüm,^J waarop de werking van de machine is gebaseerd, deze niet teniet doet. Als dat niet zo was, zou de wereld voor weinig geld heel wat worden verrijkt, en zou de uitvinder er veel dank voor ondervinden, ten koste van de makers van onze molens, die ingewikkelde machines zijn wat betreft materiaal, constructie en gebruik. Er is daarin dan ook een enorme verscheidenheid, die in haar geheel teruggaat op de kracht van de wind, het paard, de mens of een stromende beek; dit alles zijn gewone zaken, die ieder mens kent, u ook, mijnheer, die alles erover wilt weten.

¹¹*La vérité des sciences* is in Den Haag. Als ik niet zo bezet was, zou ik het laten halen. Maar er blijft mij hier weinig tijd voor het lezen van zo omvangrijke werken en als Cicero gelijk heeft dat ¹²^Lniets goed is dan wat in rust wordt gedaan,^J dan ben ik hier ver van die gelukzaligheid. U wens ik die volledig toe, en blijf,

mijnheer,

uw dienaar
[enz.]

In het legerkamp bij Rijnberg, 26 augustus 1639.

U bent het wel met mij eens wat betreft de ¹³vergelijking van ¹⁴*Blessé d'une playe inhumaine* door Claudin [le Jeune] en door Ban. Wie iets anders vindt lijkt mij in de hersens getroffen door een nog onmenselijker ziekte.

10. De almérie is een soort luit met twee bruggen en frets in kwarttonen, ontwikkeld door de Franse uitvinder Jean le Maire. De naam is een anagram van Le Maire. De meest uitvoerige beschrijving is te vinden in Mersennes brief aan Haack van 20 januari 1640 (Waard 9, nr. 812, pp. 39-48). Zie ook J.R. Knowlson, 'Jean le Maire, the almérie, and the «musique almérique»: A set of unpublished documents,' *Acta Musicologica* 11 (1968), pp. 86-89.

11. Mersenne, *La vérité des sciences* (Parijs 1625).

12. Cicero, *De naturâ deorum*, I, 52: 'Niets is goed dan wat in rust wordt gedaan.'

13. Kennelijk heeft Mersenne in zijn brief aan Huygens over een vergelijking van beide composities geschreven, met als conclusie een negatieve uitkomst van Bans zetting.

14. Claudin le Jeunes zetting van *Blessé* is te vinden in zijn *Livre de mélanges* (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1685), herdrukt als *Meslanges de la musique à 4, 5, 6, 8 et 10 parties* (Parijs: Adrien le Roy en Robert Ballard, 1587), nr. 3, in moderne uitgave *Mélanges, Premier fascicule*, édition publiée par Henry Expert (Parijs: Leduc, 1903 = Les Maîtres Musiciens de la Renaissance Française 16), pp. 11-20. Het stuk is in drie delen, voor achtereenvolgens vier, drie en vijf stemmen. Bans zetting is verloren gegaan, maar wordt herhaalde malen in zijn correspondentie genoemd.

Ik zend vandaag nog uw ¹⁵brieven naar de heer [Johan] van Beverwijck, mijn gewaardeerde vriend, en naar mejuffrouw [Anna Maria] van Schurman, die meer lof verdient dan u zich kunt voorstellen.

15. Mersenne aan Van Beverwyck, 1 september [sic] 1639 (Waard 8, nr. 761, pp. 501-502). Mersenne's brief aan Anna Maria van Schurman is niet bewaard gebleven. Huygens voegde aan beide brieven een begeleidend schrijven toe: Huygens aan Van Beverwyck, 26 augustus 1639 (Worp 2, nr. 2217, p. 489; Waard 8, nr. 758, pp. 488-489), Huygens aan Anna Maria van Schurman, 26 augustus 1639 (Worp 2, nr. 2218, p. 489; Waard 8, nr. 756, pp. 484-485). In feite stuurde Huygens alles aan Van Beverwyck, met het verzoek aan laatstgenoemde om op zijn beurt de brieven aan Anna Maria van Schurman door te sturen.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER | [RIJNBERG])
26 AUGUSTUS 1639
2216

Antwoord op een verloren gegane brief van Huygens.

Samenvatting: Bruno bericht Huygens over de vorderingen van Huygens' zoons. Christiaan is in sommige vakken achter bij Constantijn, maar in muziek is hij de beste.

Over een antwoord door Huygens is niets bekend. Bruno schreef opnieuw op 8 september 1639 (OC 1, nr. 1e, pp. 547-548; Worp 2, nr. 2224, p. 491).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, a | d; autograaf).

Vroegere uitgaven: OC 1, nr. 1d, pp. 544-546: volledig.

— Worp 2, nr. 2216, pp. 488-489: samenvatting.

Namen: Actæon; Caspar Barlæus; Dædalus; Daniël Heinsius; Nicolaus Heinsius; Hercules; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Lodewijk Huygens; Philips Huygens; Justinus; Daniël Schonck; Sulpicius Severus; Vergilius; Gerardus Vossius.

Plaatsen: Den Haag; Holland; Troje.

Titels: *Exercitationes ad Novum Testamentum* (Heinsius 1639); *Eclogæ* (Vergilius); *Latina grammatica* (Vossius 1631); *Phormio* (Terentius).

Glossarium: musica (muziek).

Transcriptie

Mijn Heere

Mijn Heer van Zuilichem, etc.,

in 't leger.

Illustrissimo viro

Domino Constantino Hugenio, Salutem plurimam dicit Henricus Bruno.

Vir illustris,

Diutius quam oportuit, certè quam expediit, domi relictis Musis peregrinati hodie cum iis demum in gratiam rediimus. Quicquid autem jacturæ factum, quod profectò nonnihil est, diligentia majori resarciendum erit. Reipsâ enim, quam nihil cessandum sit tenellioribus istis ingeniis, experimur. Culpa omnis, cujus ominò expertem me profiteor, in amplissimam amplissimorum virorum, quæ frustra persæpè obnitentes detinuit, humanitatem, derivanda est.

Dominus van Baerle, quique in ædibus Schonckii nobiscum prandium sumsit, clarissimus Barlæus, tum autem maximè, maximus Heinsius, incredibile quantopere trigam istam Nobilissimorum fratrum Belgarum admirati fuerint, atque amplexati. *De Novo autem Heinsii Testamento* ut inquiram, nihil necesse est: ipse mihi in prandio filius dixit jam prodisse. Pater verò, scribendum sibi necessariò ad Amplitudinem Vestram sed occasionem hactenus desiderasse, quod quò perferendæ forent litteræ, ob crebram castrorum mutationis mutationem, atque continua itinera, ignorare. Cui ego tutissimè ad me mitti eas posse, ut per nuntios frequenter huc commeantes curentur, respondi. Probato ille consilio, propediem se scripturum recepit. Interim juxta filium Barlæumque prolixissimam Amplitudini Vestræ salutem dici suis verbis voluit.

Grammaticam novissimis tuis, nobilissime Domine, accepi; quæque adjunxisti mandata, sædulò executurus percepi. Totus nunc sum, quantum temporis quotidianis curis suffurari licet, in describendis, quod jusseras, anomalis. Vossii novissimæ editionis et limatissimæ *Grammaticam* comparavi.

Cæterum quid ais, obsecro, virorum maxime? Egone ut θ nigrum fixerim immortalibus tuis scriptis? Deus avertat ut hoc mihi unquam in mentem. Nunquam non (testis mihi verax Deus) æterna tua monumenta, etiam lusus, admiratus fui: quod unum □κατάληπτα Amplissimi Nominis Tui merita mihi atque orbi adeò universo, reliquum fecere. Tu, quæ ex personâ nasutulorum dixi solo excipies contemptu, qui jamdudum supra mortalium conditionem virtute tuâ evectus es. Sicut enim culices et id genus insecta vestem plerumque hominum lædunt, non ipsos, ita profectò sancta, et famæ sacrata nomina, exiles alulei ludunt, non lædunt; tangunt, non pertingunt, non penetrant. Herculem, ut nosti, ferunt, aliquando placidè dormientem à Pygmæis somno excussum, atque circumventum, nullâ cum doloris significatione secum tulisse omnes, et pro pulice habuisse. Idem et mihi si nuger, et omnibus malè curiosulis. Larvæ umbratiles sumus. Hugenios, Heinsios, si dīs placet, stringamus. Ridebunt illi, ut strepitum hunc et tinnitum probè ulciscantur; tacebunt; nos interim cachinnos eis perpetuos debemus. In Brunone eruditionem qui requireret aut iudicium, næ frustrabitur, qui candorem optimum ætatis nostræ condimentum profectò habebit. Sed longâ purgatione nihil opus est, ne de facilitate tuâ videar dubitasse. Ad alia accingor, ne te morer.

Constantinus jam de Dædalo carmen adornat, quod altius assurgit evolatque, et quod magis quam illud de Actæone mirere! Hoc absoluto, epigramma in Trojæ meditabitur excidium. Christianus tardius eum, ac vix et ne vix quidem insequitur. Sed in musicâ utrâque superat; in thematibus subinde par, in arithmetice non minor, in historicis non parum concedit.

Accuratius longè ad me docentem attendit, et Justini verba haud paulò tenacius memoriæ infigit Constantinus. In authore nostro eadem quam dixi ante methodo usi, ad librum IV progressi sumus, Virgilianæ *Eclogæ 1* analysin rhetoricam ad umbilicum perduximus, 2 hodie aggredimur. Doctrinæ de anomalis si vel præmittamus vel subjungamus lectionem belli grammaticalis, non omninò abs re fore putem, quod ludendo et ridendo, multa quæ isthic quasi aliud agendo id unum tamen agens assignat author, inusitata obsoletaque cum voluptate acuti puelli percepturi videantur. Neque inconsultum existimaverim, si thema nonnunquam ex Sulpicio Severo eis præscripsero, quo sacræ historiæ, cujus æternum apud Justinum silentium est, saltem sciagraphiam habeant.

Ludovicus ad *Phormionem* brevi accedet; themata cum laude componit.

De Philippo scribere quicquam operæ non est pretium, et, ut liberè dicam, tædet me jamdudum docendo nihil docere, et discendo nihil discentem; imo potius dediscentem. Non nisi invitus ad me accedit, et ut coacta virtus nomen amittit suum, sic etiam studia invita fructum.

Vitium illud nimiae prolixitatis optimè et jure in me ab Amplitudine Vestra notatum, jampridem correxissem, si tam facile emendare possem, quam semper in me nolens volens, agnovi et fovi; ita ut ambitiosuli mortales vitiis nostris libenter ignoscimus, et nævos nostros frequentius multò amamus quam detestamur, aversamurque. Interim quod mones, humanissime virorum, adnitor sedulò, et nonnihil jam res videtur processisse. Quod de laxandis studentium animis scribis, cum prælegerem, alacrius quam vellem, excepere. Solvendi aliquando, sed non dissolvendi sunt, laxandi, non nimis relaxandi. Et ne quid dissimilem, sæpius, et ante et nunc imprimis, me ad prodeambulationes sollicitant, quam aut meâ, aut eorum causâ, expediat. Fit hoc quia ingentem aliquam ex chartis istis, quas vocant volatilibus, capiunt voluptatem. Nunquam abnuerem, si horæ foret, aut alterius negotium; sed quia in tres quatuorve protrahunt et sæpissimè circa hæc occupantur relictis seriis, invitum me nunnumquam tergiversari, non invitus fateor.

Quippe et poësi et arithmetice necessariis exercitiis hoc pacto non parvæ fraudi sunt. Denique cur negem? Si nunquam negem, non video quidnam mihi temporis supersit ut ipse paulum studeam, quo promptior ad historias, geographicaque assignanda et quæstiones (quibus creberrimus est, et scatet omninò Constantinus) explicandas accedam. At verò ter minimum, aut bis, sino eos furere istum furorem singulis hebdomadis. Si quid hic pecco, tuus, vir optime præstantissime, peccati perstringendi labor erit, meus confestim corrigendi.

Benè vale, et vive diu, famâ immortalis Domine, cujus ut vita nunquam finita erit, ita mortalitas ut serò finita sit, cum Bataviâ tuâ, opto, et Deum Optimum Maximum humillimè precor

tuus humillimus cliens
Henricus Bruno.

Dabam Hagæ-Comitis, VII Calendas Septembres MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer van Zuilichem,

in het leger.

Hendrik Bruno groet de heer Constantijn Huygens.

Waarde heer,

Later dan het behoorde en zeker later dan dienstig was, zijn we pas vandaag, na een tocht waarbij we de Muzen hadden thuisgelaten, weer bij hen in dank teruggekeerd. Wat er echter aan schade is geschied, wat natuurlijk wel enigszins het geval is, zal met verdubbelde ijver moeten worden goedgeemaakt. Wij ervaren immers werkelijk, hoezeer [het onderwijs] niet mag worden onderbroken voor deze kinderlijke geesten. Alle schuld, waarvan ik mij geheel vrijpleit, ligt in uw vriendelijkheid, die deze voortdurende tegenstrevers tevergeefs in bedwang heeft geprobeerd te houden.

De heer [Caspar] Barlæus, die in het huis van [Daniël] Schonck met ons de maaltijd gebruikte, de edele Barlæus, maar vooral de grote [Daniël] Heinsius hebben dit ¹driespan van Nederlandse broers bewonderd en in hun armen gesloten. Het heeft geen zin meer dat ik naar het ²boek over het Nieuwe Testament van Heinsius informeer: de ³zoon zelf zei mij aan tafel dat het reeds was verschenen. De ⁴vader [zei] dat hij nodig moest schrijven aan u, maar dat de gelegenheid hem tot nu toe ontbrak, omdat hij vanwege de voortdurende verplaatsing van het leger en de voortdurende marsen niet wist waarheen zijn brief te sturen. Ik antwoordde hem dat zijn brief veilig aan mij kon worden gestuurd om hem toe te vertrouwen aan de regelmatig derwaarts reizende koeriers. Nadat dat was afgesproken, nam hij zich voor om eerdaags te schrijven. Ondertussen wilde hij, met zijn zoon en Barlæus, u uit hun naam de hartelijkste groeten doen.

Met uw laatste brief, edele heer, heb ik uw grammatica ontvangen. De bijgevoegde opdrachten zal ik nauwkeurig opvolgen. Ik wijd mij nu geheel, voorzover er enige tijd kan worden afgesnoept van de dagelijkse beslommeringen, aan het opschrijven van de uitzonderingen, wat u hebt besloten. Ik heb de ⁵[*Latina*] *grammatica* van Vossius in een nieuwe en keurige uitgave aangeschaft.

Wat zegt u verder, in hemelsnaam, grootste der mannen? Dat ik een zwart teken aanbreng in uw onsterfelijke geschriften? God moge verhoeden dat dat ooit in mij zou opkomen. Altijd heb ik uw eeuwig blijvende werken (de waarachtige God is mijn getuige), zelfs uw speelse, bewonderd, omdat uw ⁶„onbevattelijke“ verdiensten voor mij en zo voor de hele wereld alles achter zich hebben gelaten. U zult slechts met minachting iets opnemen uit de rol der neuzelaars, u die door uw vermogen allang boven het niveau van de stervelingen bent uitgestegen. Zoals motten en dat soort insecten de kleding van de meeste mensen aantasten, maar niet henzelf, zo spelen vanzelfsprekend de nietige ⁶kletskousen met de heilige en door hun roem geheiligde namen, maar beschadigen zij hen niet; zij raken hen aan, maar zij treffen hen niet, zij dringen er niet in door. Ze zeggen, zoals u weet, dat Hercules, toen hij ergens rustig slapend door dwergen uit zijn slaap werd gehaald en omsingeld, zonder enig teken van pijn hen allemaal met zich meenam en hen

1. Constantijn jr., Christiaan en Lodewijk Huygens.

2. Daniël Heinsius, *Exercitationes ad Novum Testamentum* (Leiden 1639).

3. Nicolaus Heinsius.

4. Daniël Heinsius.

5. Gerardus Johannes Vossius, *Latina grammatica* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 3/1631).

6. Het Latijn geeft hier <alulei>.

voor vlooiën hield. Hetzelfde geldt ook voor mij, als ik babbel, en voor alle kwalijk kleingeestige nieuwsgierigen. Wij zijn schimmige spoken. Laten wij de Huygensen en de Heinsiusen, als het de goden behaagt, vastbinden. Zij zullen lachen om zich te wreken op dit lawaai en geraas; zij zullen zwijgen; wij danken ondertussen aan hen de voortdurende lachpartijen. Jegens Bruno, die onderricht of oordeel zal vragen, zal hij waarlijk worden teleurgesteld, hij die de grootste schittering en versiering van deze tijd heeft. Er is echter geen uitvoerige verontschuldiging nodig, om niet aan uw vriendelijkheid te schijnen te twijfelen. Maar ik gord mij aan tot andere zaken om u niet te vervelen.

Constantijn vervaardigt een gedicht over Dædalus, dat hij verder verbetert en dat veel beter is dan dat over Actæon. Wanneer dat af is, zal hij denken over een epigram over de verwoesting van Troje. Christiaan is trager dan hij en houdt hem net wel of net niet bij. Maar in de beide ⁷soorten muziek is hij de beste, in de thema's is hij allengs de gelijke, in de rekenkunde is hij niet de mindere, in de geschiedenis doet hij niet weinig onder voor Constantijn.

Constantijn is veel aandachtiger wanneer ik lesgeef en prent de woorden van Justinus niet weinig vaster in het geheugen. Jegens onze ⁸auteur gebruiken wij dezelfde methode als ik tevoren heb gemeld, en wij zijn tot Boek IV gekomen. Van de *Ecloga I* van Vergilius hebben wij de retorische analyse tot het einde toe doorgevoerd; met Boek II zullen wij vandaag een begin maken. Als wij de lezing van de grammaticale oorlog laten voorafgaan aan, of laten volgen op 'de leer van de uitzonderingen,' meen ik niet geheel ter zijde van de zaak te zijn dat deze scherpzinnige kinderen spelender- en lachenderwijs vele ongebruikelijke en verouderde zaken met plezier schijnen te zullen oppikken, die de leraar hun leert door schijnbaar met iets anders bezig te zijn, maar in werkelijkheid juist met dit ene. En evenmin achtte ik het ongeraden om hun een opstel uit Sulpicius Severus voor te schrijven. waardoor ze tenminste een globaal idee zullen hebben van de kerkgeschiedenis, waarover Justinus geheel zwijgt.

Lodewijk zal binnenkort met de ⁹*Phormio* beginnen; hij schrijft voortreffelijke opstellen.

Het is niet de moeite waard iets over Philips te schrijven, en, om vrijuit te spreken, ik betreur het dat ik hem met onderwijzen niets kan onderwijzen, en dat hij door te leren niets leert, ja zelfs eerder dingen afleert. Slechts onwillig komt hij bij mij, en, zoals gedwongen deugd die naam niet verdient, zo ook draagt de onwillige studie geen vrucht.

Mijn tekortkoming wat betreft mijn te grote uitvoerigheid, door u duidelijk en terecht in mij vastgesteld, zou ik allang hebben verbeterd, als ik dat zo makkelijk zou kunnen verbeteren als ik het altijd *nolens volens* in mijzelf herkend en gekoesterd heb, zoals wij ambitieuze stervelingetjes onze [eigen] tekortkomingen graag vergeven, en onze [eigen] gebreken veel vaker liefhebben dan haten en ontlopen. Toch zal ik uw vermaning, meest wijze der mannen, nauwgezet ter harte nemen, en er schijnt al heel wat verbetering in te zitten. Wat u schrijft over het ontspannen der geest van de studerenden: zij hebben, toen ik dat voorlas, dat krachtiger aangegrepen dan ik zou willen. Zij moeten zich een beetje losmaken, maar niet uit elkaar vallen; uitrusten, maar niet helemaal inslapen. En ik wil niet verbergen dat zij mij, vroeger [al] en vooral nu, vaker tot ommetjes aanzetten dan mijn of hun zaak dienstig is. Dit gebeurt omdat zij de een of andere geweldige begeerte nemen uit de bladen die zij vluchtig noemen. Ik zou er nooit tegen zijn geweest, als het om een zaak van een uur of twee zou gaan; maar omdat het er vaak drie of vier worden en zij zich hiermee dikwijls bezighouden met verwaarlozing van de serieuze zaken, verklaar ik niet onwillig dat ik mij daar steeds onwillig van afwend.

Ze zijn immers tot niet geringe schade voor de noodzakelijke oefeningen van dichtkunst en rekenkunde. Waarom ik het dus niet goed vind? Als ik steeds zou goedvinden, zie ik niet hoeveel tijd mij overblijft een beetje te studeren, waardoor ik des te gemakkelijker er toe over ga de geschiedenis en de geografie te onderwijzen en vragen (waarvan vooral Constantijn overvol is) te beantwoorden. Maar ik sta tenminste twee of drie keer per week toe dat zij zich aan de manie overgeven. Als ik hierin zondig, edele heer, zal het aan u zijn om deze zonden te berispen en aan mij om ze te corrigeren.

7. Bedoeld zijn de vocale en de instrumentale muziek.

8. Vergilius.

9. Terentius, *Phormio*.

Vaarwel, en leef lang, onsterfelijke door uw roem, wiens leven ik met heel uw Republiek lang wens en wiens dood ver van nu, en waarvoor God nederig bidt

uw nederige dienaar
Hendrik Bruno.

Den Haag, 26 augustus 1639.

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | KRUISPOLDER]
20 SEPTEMBER 1639
2238

Vervolg op Bruno' brief van 8 september 1639 (OC 1, nr. 1e, pp. 547-548; Worp 2, nr. 2224, p. 491).

Samenvatting: Bruno bericht Huygens over de vorderingen die zijn zonen maken in de muziek, onder leiding van Steven van Eyck. Deze is zeer tevreden over Christiaan, maar veel minder te spreken over Constantijn jr.

Bruno's laatste brief van 1639 aan Huygens. Deze laatste was op 12 oktober 1639 terug in Den Haag.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (enkelvel, 20x31, a | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Worp 2, nr. 2238, p. 498: samenvatting.

— OC 22, nr. 4, p. 24: gedeelte (<Pergo. De poësi ... incrementis delibamus.>).

Namen: Antæus; Apollinarius van Laodicea; Atlas; Bellerophon; Calliope; Johan Carion; Ubbo Emmius; Steven van Eyck; Hercules; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Lodewijk Huygens; Philips Huygens; Julianus de Afvallige; Justinus; Melanchton, Philippus; Minerva; Polybius; Raymundus Lullus; Themistocles.

Plaatsen: Azië; Den Haag; Griekenland; Macedonië; Sicilië.

Titels: *Chronicon* (Carion/Melanchton 1617); *Chronologia* (Emmius 1619).

Glossarium: musicus (muzikaal).

Transcriptie

Virtute, et natalium splendore perillustri viro

Domino Constantino Hugenio, Equiti, Toparchæ in Zuilichem, etc., salutem plurimam dicit.

Næ ego λήτης πέδιον sum, ac oblivionis, si Themistocli placet, artem non dico perdidici, sed innatam mihi atque annatam circumfero! Adeò ut quærendus jam sit dudum aliquis, qui artem memoriæ me doceat, Raym. Lullus. Quid enim? Novissimis, quod omninò tamen et opus fuit, et apud animum constitueram, nullam historiæ, geographiæ, chronographiæ musicesque mentionem feci, planè tanquam omnia hæc nihil ad nos quicquam pertinerent. Quæstionem adhibere nihil necesse: habes confitentem reum, amplissime Domine, et damnandus, etiam meâ sententiâ, videor. Nunc autem, quia veniam aliquam maximè apud humilitatem tuam meretur culpæ confessio, et majori eam curâ sarcindam conatus, quod unum queo, operam dabo, ut, si minus maturè, saltem studiosè nomen hoc expungam.

Ac historiis quidem bidui moram Constantini febricula aliqua fecit, sed ea nunc, credo, febriculosas, quos meditabar, diras verita, abiit, excessit. Ille autem, licet animo semper in studiis præsentis occupetur, majori tamen nunc animatus accedit, et, ut Antæus ille olim, robur et vires accipit ab ipso casu. Apud authorem nostrum, non tanquam in speculum in patinas Syrus ille comicus, sed ut Philippus olim libertati Græciæ insidiatus, è speculâ in speculum rerum humanarum intuemur. Ego autem, quia, tanquam Hercules tanto Atlanti succenturiatos olim, sibi commilitiones nobilissimos promittit patria - ex aliis exemplum jam nunc sumere sibi assuescant -, quid facto usus aliquando, quid vitato opus fiet, quid laudi, quid vitio detur, saltem extremâ lineâ notare, sedulò moneo, quæ possum pro meâ sapientiâ.

Atque adeò quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando egerit, spectare autor sum: Hæc enim ut Polybius gravissimè censuit, si quis ex historiâ tollet. Jam quod supererit, velut contentio aliqua, non doctrina erit, et in præsentia jucunditatis quidem fortasse aliquid, postea verò nullam prorsus ad vitam utilitatem præstabit. Philippi autem, vulpeculæ illius Macedonicæ, astutias imprimis juvat contemplari. Quippe hic commissis inter se Atheniensibus, Thebanis, Phocensibus, Corinthiis, Thessaliis, alterius factionis partes tantisper defendit, donec datâ facultate utrasque civili bello intestinisque vulneribus fractas, attristas, confossas, nullo negotio opprimeret. Ita à Romanis, quod nosti probè, maximè virorum, semper factitatum, dum interim gloriabantur, se sociis defendendis terrarum dominos esse factos. Ita Turcarum toto

orbe tremendum nomen Christianorum vel prodizione constat crevisse, vel discordiâ. Et quid alios tango? Ita noster effecit, ut obscuri etiam inter finitimos Macedoniæ populi emergerent, ut Græciæ totius, ut Asiæ deinde omnis imperio, ductu atque auspiciis filii potirentur. Sed reprimō me. Video enim hæc veterem illam garrulitatem meam arguere, et suam Minervæ aliquid narrare.

Pergo. De poësi tamen nihil dico; nam et silentium Constantinus pridem indixit, et utinam quæ vellem loqui, per Christiani infelicitatem liceret? Infelicitatem inquam, nam ille ut ζῆλον planè sit, ut nascenti non riserit Musarum pater, ut Musæ non foverint gremio, nec Bellerephontæo perfuderit ora liquore Calliope; cædat, qui volet, non ego.

In musicis sanè Stephanus (qui diligentissimè, quantum omninò videre possum, nobilissimos discipulos instituit) dici nequit, quantopere Christianum deprædicet, efferat, admiretur; Constantini, quod doleo, et mirari subit, longè parcius præco. Quo hic redeam, equidem non invenio, nisi ad illud, ¹*Non omnia possumus omnes*.

In geographicis Sicilia nos, Græcia, et Macedonia tenent, quarum nunc regionum apud Justinum creberrima ferè mentio est. In temporum ratione notandâ, magnisque epochis, et periodis imperiorum observandis, cum Emmii *Chronologiâ* Carionis, sive Melanthonis potius *Chronicon* comparamus. Atque ex eo nonnulla de Græcorum decrementis et Macedonum incrementis delibamus. Omnes enim res fortunasque utriusque gentis, paulò altius repetere, atque accuratius commemorare videtur. Quod si non placet institutum hoc Amplitudini Vestræ, vir prudentissime, causam non dico, sed ut dicere tibi tria hæc modò verba placeat ‘Aufer mihi ista,’ oro; aut, quod de libro Apollinari ad se scripto Julianus ajebat: ‘Ἀνέυων, ἔυνων, κατέυνων.’

Benè vale, vir illustris.

Amplissimo Nomini Tuo dicatissimus cliens,
Henricus Bruno.

Hagæ-Comitis, XII Calendas Octobres MDCXXXIX.

Anomalis quæ quidem præscriperas, ediscendis, ²numine Dei finem hodiernus dies dedit. Neque video, cur plures quam Mercurii ac Saturni dierum horas deinceps sint flagitatura. Adeò jam ante multa usu (maximè majores duo) perceperant.

Vertaling

Hendrik Bruno groet Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem enz.

Zeker ben ik het veld der vergetelheid, als het Themistocles behaagt, en kan ik zeggen, dat ik mij de kunst van het vergeten grondig niet heb eigen gemaakt, maar als in- en aangeboren met mij mee draag! Zozeer zelfs dat allang iemand moet worden gezocht, die mij de kunst van het onthouden bijbrengt, namelijk Raymundus Lullus. In mijn laatste brief heb ik, wat toch beslist noodzakelijk was en wat ik ook van plan was, geen enkele melding gemaakt van de geschiedenis, de aardrijkskunde, de tijdrekening en de muziek, alsof deze zaken voor ons geen enkel belang hadden. Het is niet nodig daarnaar te vragen; gij hebt al mijn schuldbekentenis, edele heer, en ik lijk al veroordeeld, ja door mijn eigen uitspraak. Nu echter, aangezien deze schuldbekentenis vooral bij uw nederigheid enige vergiffenis verdient en ik met grote inspanning poog deze schuld weer goed te maken - het enige dat ik kan -, doe ik moeite om, indien minder vakkundig, tenminste met ijver deze roep uit te wissen.

Daarbij heeft in de geschiedenis een of andere koorts van Constantijn [jr.] voor een oponthoud van twee dagen gezorgd; maar deze is nu, geloof ik, in angst voor de erge koortsen die ik voorzag, weggegaan en verdwenen. Al wordt hij altijd al bezeten door een geest immer tot studeren bereid, nu pakt hij de zaken [nog

1. Vergilius: *Eclogæ* 8, 62-63: ‘... Vos, quæ responderit Alpheisiboeus, | Dicite, Pierides: *non omnia possumus omnes*.’

2. <N.D.> = ‘numine Dei’?

grondiger] aan, gestimuleerd door een sterkere [geest], en, zoals eertijds Antæus, ontleent hij kracht en krachten aan de val zelf. Bij onze auteur kijken wij, niet zoals die komische Syriër in borden alsof het een spiegel is, maar zoals Philippus toen hij indertijd de vrijheid van Griekenland belaagde, vanuit een uitkijkpost in de spiegel van de menselijke zaken. Ik toch, aangezien het vaderland, net zoals vroeger Hercules eertijds aan Atlas hulptroepen, aan zichzelf deze nobele medestrijders belooft - zij gewennen zich nu om hun voorbeeld aan anderen te ontleen - let er nauwkeurig op dat ze tenminste bij benadering weten wat soms kan worden gebruikt, wat moet worden vermeden, wat lof, wat afkeuring verdient, voorzover ik dat met mijn kennis kan.

En ik zorg ervoor dat erop wordt gelet wie, wat, waar, met wiens hulp, waarom, hoe, wanneer iets heeft gedaan. Dit immers, omdat Polybius het als zeer ernstig beschouwde als iemand iets aan de geschiedenis ontleende. Wat ervan zal overblijven zal een of andere mening zijn, geen leerstelling, en misschien zal het op het moment iets aangenaams, later echter niets nuttigs bijdragen aan het leven. Het is vooral leuk de streken van dat slimme Macedonische vosje Philippus te bekijken. Deze verdedigde immers, toen de Atheners, de Thebanen, de Phocensers, de Corinthiërs en de Thessaliërs onderling streden, de tegenpartij een beetje, totdat hij bij gegeven gelegenheid alle partijen, gebroken door burgeroorlog en interne wonden, verzwakt en verward, zonder enige moeite overweldigde. Zo hebben ook de Romeinen, zoals u goed weet, beste der mannen, dat altijd gedaan, toen zij zich erop beroemden dat zij de heersers van de wereld zijn geworden door hun bondgenoten te verdedigen. Zo komt het ook dat de verschrikkelijke naam van de Turken over de gehele wereld is gegroeid door het verraad of de onenigheid van de Christenen. En wat anders zal ik noemen? Zo heeft ook onze [Philippus] dat gedaan, toen de onbekende volken onder de burens van Macedonië zich roerden, zodat zij zich onder gezag, leiding en opzicht van zijn zoon [Alexander de Grote] van geheel Griekenland en geheel Azië meester maakten. Maar ik houd mij in. Ik zie hier die oude babbelsucht van mij aan het werk, en het zwijgt iets aan Minerva vertellen.

Ik ga door. Over de poëzie zeg ik echter niets, want Constantijn kondigde lange tijd geleden al een stilte aan, en ach, wat ik wilde zeggen, kwam het door Christiaans ongeluk? Ongeluk, zeg ik, want hij is duidelijk amuzisch, alsof de vader der muzen de boreling niet heeft toegelachen, alsof de muzen de schoot niet hebben begunstigd en Calliope de mond niet met Bellerophontische vloeistof heeft overgoten. Wie wil, mag hem neerhouden; ik niet.

Wat betreft de muziek, van Steven [van Eyck] (die, voorzover ik dat kan zien, zijn edele leerlingen met ijver onderwijst) kan men niet zeggen hoezeer hij Christiaan prijst, verheft, bewondert. Over Constantijn is hij veel minder te spreken, wat ik betreurt en wat wonderlijk lijkt. Waartoe ik nu zal overgaan weet ik niet, behalve tot dat ³‘Niet iedereen kan alles.’

In de aardrijkskunde houden Sicilië, Griekenland en Macedonië ons bezig, van welke gebieden bij Justinus vrijwel voortdurend sprake is. Om een idee van de tijden te krijgen, en van de grote tijdperken en perioden van de rijken, vergelijken wij het ⁴*Chronicon* van [Johannes] Carion, of liever van [Philippus] Melanchton, met de ⁵*Chronologia* van Ubbo Emmius. En van daaruit stippen wij enige zaken aan betreffende de verliezen van de Grieken en de veroveringen van de Macedoniërs. Het lijkt immers dat ze al deze zaken en lotgevallen van deze twee volken door ze even later te herhalen zich nauwkeuriger herinneren. Als deze onderwijsmethode u niet bevalt, wijze heer, zal ik deze zaak niet verdedigen, maar ik vraag dat u slechts deze drie woorden wilt zeggen: ‘Ontneem mij dit,’ of, wat Julianus zei over het boek van Apollinarius aan hem geschreven: ^L‘onvriendelijke, vriendelijke en allervriendelijkste [woorden].’^J

Gegroet, waarde man.

Uw toegewijde dienaar,
Hendrik Bruno.

3. Vergilius, *Eclogæ*, 8, 62-63: ‘... Jullie, muzen, zegt wat Alpheisiboeus zou hebben geantwoord: ‘niet iedereen kan alles.’’

4. Philippus Melanchton, *Chronicon [Johannis] Carioni* (Genève 1617).

5. Ubbo Emmius, *Chronologia rerum Romanarum* (Groningen 1619).

Den Haag, 20 september 1639.

Het uit het hoofd leren van de uitzonderingen, die u had voorgeschreven, kon met Godes hulp vandaag worden afgesloten. En ik zie niet waarom die vervolgens meer uren dan op vrijdag en zaterdag zullen vereisen. Zoveel hebben (vooral de twee oudsten) zich reeds eerder door het gebruik eigen gemaakt.

JOHAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | BERGEN-OP-ZOOM]
4 OKTOBER 1639
2256

Antwoord op Huygens' brief aan Ban van 26 augustus 1639 (2214).

Samenvatting: Ban lucht zijn hart over Mersenne. Hij heeft Adam Boreel op bezoek gehad en aan hem zijn muziektheorie uitgelegd. Vervolgens schrijft Ban over zijn correspondentie met Doni. Tenslotte meldt hij dat Descartes hem heeft aangespoord om het systeem van Mersenne [namelijk met 18 tonen per octaaf in zuivere intonatie] in praktijk te brengen.

Ban schreef opnieuw op 16 oktober 1639 (2263).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, abc|d; autograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 4, pp. LXVI-LXVII: onvolledig (<Sed hominem tam ... minimus nutus> met onderbrekingen).

— Worp 2, nr. 2256, pp. 506-507: onvolledig (<Sed hominem tam ... vel minimus nutus> met onderbrekingen, begin en einde samengevat).

— Waard 8, nr. 765, pp. 524-527: onvolledig.

Namen: Adam Boreel; René Descartes; Giovanni Battista Doni; Marin Mersenne.

Plaatsen: Florence; Middelburg.

Titels: *Compendio del trattato* (Doni 1635); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636).

Glossarium: cantio (lied); genus (toongeslacht); modus (toonsoort); musica (muziek); musica flexanima (zielroerende muziek); musicus (muzikaal); μουσικωτάτος (muziektheoreticus).

Transcriptie

Nobilissimo ac generoso viro

Domino Constantino Hugenio, Domino in Zulicom, Equiti, Consiliario et Secretario Suæ Celsitudinis.

Vir nobilissime et generose,

Quod mihi in palestrâ musicâ sponte currenti calcaria addas, exordiumque operis mei μή ἐπαμβλήδην finem esse nolis, adeoque remoram nullam in me patiaris, unde malo chronico vestigium præbeatur, tantum meos conatus adjuvat, quantum nulla ex adversario superato parta victoria. Itaque non temere pro me fidejusseris, datamque omnibus creditoribus fidem brevi liberaveris, si creditorem illum, qui me solvendo esse confitetur, novisque quæstionibus, ad augendam sortem nil facientibus, in dies interpellat, tuâ liberalissimâ humanitate tantisper sedaveris, donec se tibi mihiq̃ue debitorem ultro agnoscat. Sed hominem tam accuratè mihi delineasti, ut cuilibet, lectis tuis literis, præcipuè heroi Descartio, clarissimè innotuerit. Solet ille mihi frequenter dicere hominem esse omnigenæ sed indigestæ eruditionis, aliis tamen verbis, longè latèq̃ue, sed non profundè doctum, et qui ungere potius, non pungere valeat.

Sequius ergo ferendæ sunt illius importunitates, quæ rarò sine usurâ præstandi servitii obveniunt. Fatebatur istud etiam Adamus Boorelius Middelburgensis, vir trilingui ac omnisciâ eruditione præstans, quem Mersennus ad me, ante paucos dies, miserat operis mei musici exploratorem. Cui, licet ignoto hâactenus, horulæ spatio tantum de scientiâ et arte musicâ demonstravi, ut compositâ mente asseveraret se de musicâ tantum hâctenus nec audivisse, nec legisse, nec seriâ cogitatione assecutum esse, quantum unius horulæ spatio ex me acceperat. Spondebat etiam satis in antecessum esse, unde creditoribus omnibus abundè satisfaceret. Mersenno verò paratissimum se nomine meo satisfactorem sua sponte offerebat |b| volebatque ea quæ Mersennus quæreret, deinceps mihi παρ' ἔργα esse. Facile adstipulor, non quod propositas detrectem

quæstiones, sed quod rem scopo meo, totique musicæ flexanimæ inutilem videam. Dabitur melius otium, quo istis præposteris difficultatibus oportunius satisfacere liceat.

Sed ut meos conatus in scopo musico plenius assequare, narrare libet, quomodo cum illustrissimo viro Joanne Babbista Donio Florentino, μουσικοτάτω (Sacri Consistorii Cardinalium à Secretis est, eumque ex Mersenneo primum cognovi) ardua mihi quæstio est de veteri Græcorum musicâ, quam ille restaurare conatur, nullamque aliam possibilem autumat. XV cantiones illi transmissi, brevemque methodum musicæ flexanimæ, quæ omnia cum stupore audivit legitque. Scripsit et literas ad me, quibus ampliorem sententiæ meæ explicationem humanissimè deposcit. Vir profectò doctissimus est, et quem præ cæteris æstimo. Sed quod ad scopum flexanimæ musicæ attinet, plurima quidem operosè et ingeniosè suo libro de generibus et modis congescit. Mystera verò et abdita musicæ non penetrat. Nam positus ipsius principiis, unicâ demonstratione tantum evincam, quantum nec ex iisdem sequi, nec ex meis inferri posse unquam imaginari potuerit. Rem omnem heroi Descartio mihi amicissimo proposui, qui post varia colloquia ante paucos menses asseverabat, me rem sæculis omnibus inauditam facturum, si praxin illam, ex unico ac necessario systemate (cujus diagramma etiam in libris Mersennii exstat) demonstratam juris publici fecerim. Sufficit mihi istius oraculi vel minimus nutus. Sed ut commodè, et ad captum omnium, ac sine præjudicio cujusque nationis, rem inauditam insuetamque proponam, perplacet audire et persentiscere doctissimorum virorum |c| opiniones, ut in antecessum sit, unde quibuslibet actoribus exactoribusque satisfiat. Habes, vir nobilissime et conatuum meorum patrone singularissime, quod de meis studiis progressibusque scire expostulasti. Tantum superest, ut, quo me meosque conatus prosequi soles favore, deinceps promovere non ambigas. Vale.

Nobilissimæ ac generosæ Dominationi Tuæ servus
Jo. Albertus Bannius, 1639.

Harlemi, IIII Nonas Octobres MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, heer van Zuilichem, ridder, raad en secretaris van Zijne Hoogheid.

Edele en goedgunstige heer,

Dat u mij, die vrijwillig de muzikale renbaan afloopt, de sporen geeft, en niet wilt dat het begin van mijn werk tevens 'zachtjes' het einde is, en daarbij geen enkele vertraging van mijn kant duldt, waarvan [alleen] de schijn wordt gewekt door mijn aanhoudende ziekte, dat alles helpt mij meer in mijn werk dan enige overwinning op een reeds overwonnen 'tegenstander'. Daarom zult u niet zonder reden mijn vertegenwoordiger bij hen zijn geweest, en zult u binnenkort de aan alle schuldeisers gegeven belofte kunnen inlossen, als u die ene schuldeiser, die meent dat ik mijn schulden kan afbetalen, en mij dagelijks met nieuwe vragen, die tot niets nieuws leiden, lastig valt, met uw voorkomendheid enigszins tot rust brengt, totdat hij eindelijk beseft dat hij jegens u en mij schuldenaar is. Maar u hebt de man voor mij zo treffend geschetst, dat hij voor eenieder die uw brieven zou lezen, en vooral voor de voortreffelijke [René] Descartes, duidelijk herkenbaar is. Deze zegt mij regelmatig dat het een man is met een zeer brede maar onverteerde kennis, ofwel, met andere woorden, met een geleerdheid die lang en breed is, maar niet diep, en iemand die liever aan de oppervlakte blijft dan dieper tot iets doordringt.

Moeilijker te verdragen zijn zijn vrijpostigheden, die zich zelden voordoen zonder de tol van een te verrichten dienst. Dat vertelde ook Adam Boreel uit Middelburg, een man uitmuntend in allesomvattende kennis in drie talen, die Mersenne enkele dagen geleden naar mij toe stuurde, om mijn werk in de muziek te onderzoeken. Aan hem heb ik, ofschoon hij tot dan toe onwetend was, in een uur tijds zoveel over de wetenschap en de kunst van de muziek uitgelegd dat hij mij, na zijn gedachten te hebben geordend,

1. Mersenne.

verzekerde dat hij tot dan toe nog nooit zoveel over muziek had gehoord, noch gelezen, noch door serieuze bestudering te weten was gekomen als hij in een klein uurtje van mij had vernomen. Hij verklaarde ook plechtig dat het bij voorbaat genoeg was om alle schuldeisers ten overvloede genoegdoening te verschaffen. Hij bood zelfs uit eigen beweging aan om uit mijn naam Mersenne genoegdoening te verschaffen, en wilde dat de vragen die Mersenne stelt, door mij voorlopig ¹terzijde zouden worden gelegd. Daar kan ik makkelijk mee instemmen, niet om mij aan de voorgelegde vragen te onttrekken, maar omdat ik deze zaak vanuit mijn standpunt voor de gehele zielroerende muziek als nutteloos zie. Er zal nog wel een geschiktere gelegenheid zijn om deze misplaatste moeilijkheden beter te pareren.

Maar opdat u geheel op de hoogte blijft van mijn werk met betrekking tot de muziek, wil ik vertellen, hoe brandend voor mij, en met mij voor de vermaarde Giovanni Battista Doni uit Florence, ²een muziekgeleerde (hij is secretaris van de Heilige Raad van Kardinalen, en ik heb hem via Mersenne leren kennen), het probleem van de oude Griekse muziek is, die hij probeert te reconstrueren, en waarbuiten hij geen andere mogelijkheid ziet. Ik heb hem vijftien liederen ³gestuurd, en een korte uiteenzetting over de zielroerende muziek; dit alles heeft hij met grote verwondering gehoord en gelezen. En hij heeft op zijn beurt mij een ⁴brief geschreven, waarin hij op welwillende manier een uitgebreidere uitleg vraagt over mijn standpunt. Het is stellig een zeer geleerde man, en ik acht hem boven alle anderen. Maar wat betreft de zielroerende muziek heeft hij al het een en ander met veel inspanning en vindingrijkheid in zijn ⁵boek over de toongeslachten en de toonsoorten bijeengebracht. Hij dringt echter niet werkelijk door tot de geheimen en verborgenheden van de muziek. Want, nadat de uitgangspunten daarvan uiteengezet zijn, kan ik met een enkele demonstratie meer bewijzen dan wat uit de zijne volgt en meer dan wat hij zich ooit zal kunnen voorstellen wat uit de mijne kan worden afgeleid. Ik heb de hele kwestie aan de voortreffelijke Descartes, mijn vriend, uiteengezet, die mij na verschillende gesprekken enkele maanden geleden verzekerde dat ik een voor alle tijden ongewone zaak zou maken, wanneer ik de praktische toepassing van het enig mogelijke systeem (waarvan ook een diagram in het ⁵boek van Mersenne te vinden is), publiekelijk zou bekendmaken. Voor mij is één wenk van dit orakel voldoende. Maar opdat ik op gemakkelijke en begrijpelijke wijze, en zonder enig nationaal vooroordeel, een ongehoorde en ongewone zaak naar buiten breng, zou ik het prettig vinden kennis te nemen van de meningen van geleerde heren, zodat het bij voorbaat iets is, wat iedere willekeurige aanklager en schuldeiser zal voldoen. Hier heeft u, voornamelijk heer en beschermer van mijn werk, wat u over mijn studie en de voortgang daarvan zo dringend wilde weten.

Rest nog slechts, dat u, met de goedgunstigheid waarmee u gewoon bent mij en mijn werk te begeleiden, niet zult aarzelen dat nog verder te ondersteunen. Gegroet.

Uw dienaar
Joan Albert Ban, 1639.

Haarlem, 4 oktober 1639.

2. Ban aan Doni, 1 maart 1639, gepubliceerd in Giovanni Battista Doni, *Commercium litterarium* (Florence, 1754), nr. 80, kk. 128-130.

3. Doni aan Ban, voorjaar 1639 (verloren).

4. Giovanni Battista Doni, *Compendio del trattato de' generi e de' modi della musica* (Rome: Andrea Fei, 1635).

5. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sebastien Cramoisy, 1636).

GIOVANNI BATTISTA DONI (ROME)
AAN JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
15 OKTOBER 1639
2261A

Antwoord op Bans brief van 1 juli 1639 (**2148A**).

Samenvatting: Doni wil de terugreis van Jacques de la Torre naar de Republiek niet laten voorbijgaan zonder Ban een bedankbriefje te sturen, met een bijgesloten liedje.

Bijlage: liedje.

Door Jacques de la Torre aan Ban gebracht. Over een antwoord door Ban is niets bekend.

Primaire bronnen: Florence, Bibl. Marucelliana, Papieren Doni, Cod. A 289-290, fol. 116r: ontwerp (autograaf).

— Florence, Bibl. Marucelliana, Papieren Doni, Cod. A 289-290, fol. 308r: afschrift van ontwerp (Gori?).

— *Commercium litterarium* (Doni/Gori 1754), nr. 84, kk. 134-135: volledig.

Vroegere uitgave: Waard 7, nr. 770, p. 535: volledig.

Naam: Jacques de la Torre.

Glossarium: μελύδριον (liedje); musicus (musicus).

Transcriptie

Joannes-Baptista Donius Joanni-Alberto Bannio salutem plurimam dicit.
Harlemium.

Nactus occasionem reditus Domini Turrii in istas regiones, committendum non ¹existimavi ut sine litteris meis te viseret; praesertim cum nondum mihi compertum sit an eas receperis, quibus ad tuas humanissimas superioribus diebus rescripseram; quare ne me parum officiosum aut immemorem quid humanitati tuæ debeam, ²existimares, salutatione non vulgari te rursus impertiri volui, ut amorem etiam in te meum minimè vulgarem esse cognosceres. Adjunxi his litterulis musici cujusdam nostratis μελύδριον, sequutus non tam pretium illius, quam brevitatem, quæ ejusmodi est, ut viatorem, quamvis expeditum, onerare non possit. Vale. Romæ, Idibus Octobris MDCXXXIX.

Vertaling

Giovanni Battista Doni groet Joan Albert Ban, te Haarlem.

Nu de gelegenheid zich voordoet van de terugkeer van de heer Jacques de la Torre naar uw streken, heb ik niet willen nalaten hem deze brief voor u mee te geven, vooral omdat ik er niet zeker van ben dat u de brief hebt ontvangen die ik eerder als antwoord op uw vriendelijke brief heb geschreven. Omdat u daarom niet zou denken dat ik uw vriendelijkheid slechts weinig dienstbaarheid en gedachtenis schuldig zou achten, heb ik gemeend u deze keer op bijzondere wijze te gedenken, opdat het u duidelijk zal zijn dat mijn waardering voor u allesbehalve gering is. Bij dit briefje heb ik ¹een liedje¹ van een van onze musici gedaan, waarbij ik niet zo zeer op de waarde ervan, als op de kortheid heb gelet, die zodanig is dat die de reiziger, hoe vaardig deze ook is, niet tot last is. Gegroet. Rome, 15 oktober 1639.

1. *Commercium*: <æxistimavi>.

2. *Commercium*: <æxistimares>.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
16 OKTOBER 1639
2263

Vervolg op Bans brief van 4 oktober 1639 (2256).

Samenvatting: Ban is verheugd over de behouden terugkeer van Huygens, en houdt Huygens op de hoogte wat betreft zijn onderzoek. Over zijn *musica flexanima* (zielroerende muziek) heeft hij met Descartes uitgebreid gesproken. Laatstgenoemde verlangde dat Ban de ideeën die aan de *musica flexanima* ten grondslag liggen zou verduidelijken in een compositie. Hij vindt een bevestiging voor zijn ideeën in de experimenten van Golius en Valckenburg. Tot slot dankt hij Huygens uitgebreid voor diens belangstelling en diens protectie.

Over een antwoord van Huygens is niets bekend.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, ab | d; autograaf).

Vroegere uitgaven: Vloten 4, pp. 257-258: onvolledig (<Heri cum Heroë ... *musicæ deesse queat*>, < Tua obstricante manu... *prima fronte sordescat*>).

— Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 5, pp. LXVII-LXVIII: onvolledig (<Heri cum Heroë ... *musicæ deesse queat*>).

— Worp 2, nr. 2263, p. 509: onvolledig (<Heri cum Heroë ... *spectanda pulsandaque offeram*>, rest samengevat).

— Waard 8, nr. 771, pp. 536-538: onvolledig (<Heri cum Heroë ... *spectanda pulsandaque offeram*>).

Namen: René Descartes; Jacobus Golius; Adriaan van Valckenburg.

Glossarium: *cantare* (zingen); *cantus* (gezing); *chelis* (viola da gamba); *cymbalum* (klavecimbel); *diësis* (kleinste halve toon); *harmonicus* (muzikaal); *gradus* (stap); *instrumentum* (muziekinstrument); *intervallum* (interval); *monochordum* (monochord); *musica flexanima* (zielroerende muziek); *musica instrumentalis* (instrumentale muziek); *musica vocalis* (vocale muziek); *musicus* (muzikaal); *organa* (orgel); *pulsare* (spelen); *semitonium majus* (grote halve toon); *semitonium minus* (kleine halve toon); *semitonium minimum* (kleinste halve toon); *testudo* (luit); *tonus* (hele toon); *vox* (stem-partij).

Transcriptie

Nobilissimo ac generoso viro

Domino Constantino Hugenio, Equiti, Domino in Zulicom, Consiliario et Secretario Suæ Celsitudinis,

Hagæ-Comitis.

Nobilissime ac generose vir,

Ut intellexi te, diu nimiumque absentem, salvum atque incolumem rediisse in patriam, nec animum nec calamum cohibere potui, quin tibi, studiorum meorum singularissimo patrono, gratularer, simulque progressus meos, paulò latius quam ante aliquot dies feceram, aperirem. Heri cum Heroë Descartio mediam diem in colloquiis musicis consumpsi, qui me mirè acriterque instigabat, ut theoriam ad praxim illam redigam, quâ vocalis atque instrumentalis *musicæ flexanimæ* modulatio inclarescat. Eâ in re tantum profeci, ut ex divisione monochordi omnes harmonicos cantus, minutioribus intervallis, ceu vocis gradibus, hoc est, utroque tono, semitoniis majore, minore, ac minimo (quod et *diesis harmonica* nobis dicitur) modulandos, expeditiori viâ luculentissimè demonstrarem.

Et primò quidem vivæ vocis flexio, proportionalibus asperæ arteriæ partibus, tum capacitate laryngis, ubi generatur, tum adæquatâ dilatatione ac constrictione formatricis pharyngis, respondens, ipsaque ars concinnè cantandi, exiguo tempore nulloque negotio, doceri atque apprehendi poterit. Experimenta istius rei viris

clarissimis Golio et Falcoburgio, anatomica subsidia mihi præbentibus, ad oculum ostendi. Deinde vero etiam organa, cymbala, testudines, chelesque, atque alia instrumenta, iisdem planè harmonicis gradibus intervallisque instructa, voci ad amussim respondentia, fabricari poterunt. Ut nihil sit quod flexanimæ musicæ deesse queat. Experimenta post aliquot septimanas præsto erunt, quæ datâ occasione tibi spectanda pulsandaque offeram. Et quoniam tam avidè expectabas intelligere, quantum in stadio musico profecissem, nec unico epistolio omnia perscribi poterant, placuit hocce alterum addere, quo tuis desideriis abundantius satisfaciam, et me tuo favori firmitus | b | innectam.

Quippe qui pro ingenitâ tibi virtute, cum summâ animi voluptate, soles studiosorum ingenia, eorumque conatus non solum amare, verum etiam fovere, omnique benevolentia prosequi, donec partum eorum bono publico feliciter natum videas. Tuâ igitur obstetricante manu, scientiam hanc artemque liberalem in lucem editam, contra mechanicorum hominum sinistra judicia tuendam arbitror, ne, ab ignorantibus insulsè explosa, philomusis etiam primâ fronte sordescat. Tantum est ut te præcipuo Mecænate Christianæ Reipublicæ feliciter conferretur. Vale, vir nobilissime, et me (ut soles) ama.

Nobilissimæ ac generosæ Dominationis Tuæ servus
J. Alb. Bannius, 1639.

Harlemi, XVII Kalendas Novembres MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van Zijne Hoogheid,

te Den Haag.

Edele heer,

Zodra ik hoorde dat u, na een al te lange afwezigheid, veilig en ongedeerd in het vaderland was ¹teruggekeerd, heb ik noch mijn geest, noch mijn pen ervan kunnen weerhouden, om u, als beschermer van mijn studies, geluk te wensen, en tegelijkertijd mijn vorderingen ten toon te spreiden, iets uitgebreider dan enkele dagen geleden. Gisteren heb ik een halve dag een gesprek gehad over muziek met de voortreffelijke [René] Descartes, die mij op wonderlijke en vurige wijze ertoe aanzette, dat ik de theorie in praktijk zou brengen, waardoor een volgens de zielroerende muziek gemaakte vocale of instrumentale compositie duidelijk als zodanig zal blijken. In deze aangelegenheid ben ik slechts zover gekomen, dat ik het vanuit een monochord-verdeling op een gemakkelijke manier duidelijk kan maken, hoe alle harmonische gezangen gecomponeerd moeten worden met de kleinste intervallen, ofwel de stappen van de stem, dat wil zeggen, met de beide ²hele tonen, de ³grote, ⁴kleine en ⁵kleinste halve toon (welke laatste door ons ook harmonische diëze wordt genoemd).

1. Huygens was op 12 oktober 1639 van de veldtocht in Den Haag teruggekeerd.

2. Hiermee worden bedoeld de grote hele toon (*tonus major*) met frequentieverhouding 8:9 (204 cents) en de kleine hele toon (*tonus minor*) met frequentieverhouding 9:10 (182 cents). In de muziektheorie en in muzieknootatie is het onderscheid niet zichtbaar. Welke van de hele tonen in het toonstelsel groot of klein zijn hangt af van de keuze van de theoreticus.

3. De grote halve toon (*semitonium majus*, in Bans *Kort Sangh-bericht* van 1643 “meerder halven toon”) is de diatonische halve toon in zuivere intonatie (bijvoorbeeld *E-F* en *B-C*), met frequentieverhouding 15:16 (112 cents).

4. De kleine halve toon (*semitonium minus*, in Bans *Kort Sangh-bericht* van 1643 “minder halven toon”) is de chromatische halve toon in zuivere intonatie (bijvoorbeeld *C-Cis* en *Es-E*), met frequentieverhouding 128:135 (92 cents). Waar precies dit interval optreedt, is afhankelijk van de ligging van de grote en kleine hele tonen.

5. De kleinste halve toon (*semitonium minimum*, in Bans *Kort Sangh-bericht* van 1643 “minste halven toon”) is eveneens een chromatische halve toon in zuivere intonatie (bijvoorbeeld *F-Fis* en *Bes-B*), met frequentieverhouding 24:25 (70 cents). Waar precies dit interval optreedt, is afhankelijk van de ligging van de grote en kleine hele tonen.

En zeker zal eerst de natuurlijke stembuiging die correspondeert met de proporties van de onderdelen van de luchtpijp, zowel met de capaciteit van het strottenhoofd, waar deze wordt voortgebracht, als met de noodzakelijke wijdde en nauwte van de vormende keel, en vervolgens de kunst van het sierlijk zingen in weinig tijd en zonder moeite kunnen worden onderwezen en begrepen. Experimenten in deze zaak heb ik aan de geleerde heren [Jacob] Golius en [Adriaan van] Valckenburg, die hun anatomische hulpmiddelen aan mij ter beschikking hebben gesteld, voor hun ogen getoond. Vervolgens kunnen daadwerkelijk ook orgels, klavecimbels, luiten, viola da gamba's en andere muziekinstrumenten worden vervaardigd die geheel en al voorzien zijn van dezelfde harmonische stappen en intervallen, en net zo nauwkeurig zijn als de stem. Zodat er niets is wat zou kunnen ontbreken aan de zielroerende muziek. De ⁶experimenten zullen [mij] over enkele weken ter beschikking staan, en, als de gelegenheid zich voordoet, zal ik ze u laten zien en horen. En aangezien u zo gretig ernaar uitzag te vernemen, hoever ik gevorderd ben in het muzikale strijdperk, maar niet alles in een enkele brief kan worden beschreven, leek het mij een goed idee hieraan deze andere toe te voegen, waardoor ik des te overvloediger aan uw wensen voldoe, en mij des te sterker in uw gunst weet.

Immers, u bent gewoon met de deugdzaamheid die u eigen is, en met de grootste toewijding, de talenten van geleerden en hun werk niet alleen een warm hart toe te dragen, maar hen ook daadwerkelijk te steunen, en hen met alle welwillendheid te begeleiden, totdat u de bevalling ervan gelukkig tot stand ziet komen tot algemeen nut. Daarom meen ik, met uw verloskundige hand, deze kennis en kunst aan het licht te moeten brengen, om ze te beschermen tegen het onjuiste oordeel van de mensen die mechanisch denken, opdat die kennis en kunst niet, door onwetenden op laffe wijze uitgeweid, zelfs al de muziekminnaars direct waardeloos voorkomt. De bedoeling is slechts dat vooral door uw bescherming dit ten goede komt aan de gemeenschap der Christenen. Gegroet, verheven heer, en denk aan mij (zoals u pleegt te doen).

Uw dienaar
Joan Albert Ban, 1639.

Haarlem, 16 oktober 1639.

6. De experimentele instrumenten.

[RENÉ DESCARTES (SANTPOORT?)]
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
[OKTOBER 1639]
2266

Vervolg op Descartes' brief van 6 juni 1639 (Roth 1926, nr. 43, pp. 95-97).

Samenvatting: Descartes beveelt Ban en Bloemaert aan in de gunsten van Huygens, in verband met een verzoek dat zij tot de stadhouder zullen gaan richten.

Datering: De brief is ongedateerd overgeleverd, maar is door Clerselier al tussen twee brieven van 27 augustus en 16 oktober 1639 geplaatst, hetgeen in overeenstemming met de inhoud lijkt te zijn.

Descartes schreef opnieuw op 17 november 1739 (Roth 1926, pp. 99-103).

Primaire bronnen: *Lettres ... Tome second* (Descartes/Clerselier 1659), nr. 31, pp. 181-183.

— *Brieven* (Descartes/Glasemaker 1692), Tweede deel, nr. 31, pp. 428-429.

— *Epistolæ ... Pars secunda* (Descartes 1683), nr. 31, pp. 121-122.

Vroegere uitgaven: Adam 2, nr. 173, pp. 583-587: volledig.

— Worp 2, nr. 2266, pp. 210-211: volledig.

— Roth 1926, nr. 43a, pp. 95-97: volledig.

— Adam&Milhaud 3, nr. 211, pp. 244-246: volledig.

— Adam 2R, pp. 683-685 = Roth nr. 43a, pp. 95-97.

Namen: Joan Albert Ban; Augustijn Alsten Bloemaert; Frederik Hendrik.

Plaats: Frankrijk.

Titel: 'Musicae compendium' (Descartes 1618).

Glossarium: air (lied); composer (componeren); musique (muziek).

Transcriptie

Monsieur,

Si vous n'aviez jamais dit aucun bien de moy, je n'aurois peut-estre eu de familiarité avec aucun prestre de ces quartiers, car je n'en ay qu'avec deux, dont l'un est Monsieur Bannius, de qui j'ay acquis la connoissance par l'estime qu'il avoit ouy que vous faisiez du petit traitté de musique qui est autresfois eschappé de mes mains, et l'autre est son intime amy, Monsieur Bloemert, que j'ay connu par mesme occasion. Ce que je n'escriis pas à dessein de vous en faire des reproches: car, au contraire, je les ay trouvez si braves gens, si vertueux, et si exempts des qualitez pour lesquelles j'ay coustume en ce païs d'éviter la fréquentation de ceux de leur robe, que je conte leur connoissance entre les obligations que je vous ay. Mais je suis bien aise d'avoir ce prétexte, pour excuser un peu l'importunité de la prière que j'ay ici à vous faire en leur faveur.

Ils désirent une grace de Son Altesse, et pensent la pouvoir obtenir de sa clémence par vostre intercession. Je ne sçay point le particulier de leur affaire; mais si vous permettez à Monsieur Bloemert de vous en entretenir, je m'assure qu'il vous l'exposera en telle sorte que vous ne trouverez rien d'incivil en sa requeste, ny moins de prudence et de raison en ses discours, qu'il y a d'art et de beauté dans les airs que compose son amy. Et je diray seulement icy que je croy les avoir assez frequentez pour connoistre qu'ils ne sont pas de ces simples que se persuadent qu'on ne peut estre bon catholique qu'en favorisant le party du Roy qu'on nomme Catholique, ny de ces séditeux qui le persuadent aux simples, et qu'ils sont trop dans le bon | 182 | sens et dans les maximes de la bonne morale. À quoy j'ajouste qu'ils sont icy trop accomodez et trop à leur aise, danse la médiocrité de leur condition ecclesiastique, et qu'ils chérissent trop leur liberté pour n'estre pas bien affectionnez à l'estat dans lequel ils vivent. Que si on leur impute à crime d'estre papistes, je veux dire de recevoir leur mission du Pape, et de le reconnoistre en mesme façon que font les catholiques de France et de tous les autres païs où il y en a, sans que cela donne de jalousie aux souverains qui y commandent, c'est un crime si commun et si essentiel à ceux de leur profession que je ne me sçaurois persuader qu'on le veuille punir à la rigueur en tous ceux qui en sont coupables. Et si quelques-uns en peuvent estre exceptez, je m'assure qu'il n'y a point qui le méritent mieux que ceux-cy, ny pour qui vous puissiez plus utilement vous

employer envers Son Altesse. Et j'ose dire que ce seroit un grand bien pour le païs, que tous ceux de leur profession leur ressemblassent.

Vous trouverez peut-estre estrange que je vous écrive de la sorte de cette affaire, principalement si vous sçavez que je le fais de mon mouvement, sans qu'ils m'en ayent requis, et nonobstant que je juge qu'ils ont plusieurs autres amis, dont ils peuvent penser que les prières auroient plus de force envers vous que les miennes, et mesme que je ne sçay que l'un d'eux vous est très-connu. Mais je vous diray qu'outre l'estime très-particulière que je fais d'eux, et le désir que j'ay de les servir, je considère aussi en cecy mon propre interest: car il y en a en France, entres mes faiseurs d'objections, qui me reprochent la demeure de ce païs, à cause que l'exercice de ma religion n'y est pas libre. Mesme ils disent que je ne suis pas, en cela, si excusable que ceux qui portent les armes pour la deffense de cet estat, pource que les interests en sont joints à ceux de la France, et que je pourrois faire partout ailleurs le mesme que je fais icy. À quoy j'ay rien de meilleur à répondre sinon qu'ayant icy la libre fréquentation et l'amitié de quelques ecclésiastiques, je ne sens point que ma conscience y soit contrainte. | 183 | Mais si ces ecclésiastiques estoient estimez coupables, je n'espère pas en trouver d'autres plus innocens en ce païs, ny dont la fréquentation soit plus permise à un homme qui aime si passionnément le repos qu'il veut éviter mesme les ombres de tout ce qui pourroit le troubler, mais qui n'est pas pour cela moins passionné pour le service de tous ceux qui luy témoignent de l'affection, et vous m'en avez desjà témoigné en tant d'occasions, qu'encore que je ne pourrois rien obtenir de vous en celle-cy, je ne laisserois pas d'estre toute ma vie, &c.

Vertaling

Mijnheer,

Als u nooit iets goeds over mij had gezegd, zou ik in deze omgeving geen enkele priester kennen, want ik ken er nu slechts twee, van wie de heer [Joan Albert] Ban er één is, die ik heb leren kennen door de waardering die hij u heeft horen uitspreken over een klein ¹muziektraktatje dat vroeger aan mijn handen is ontsnapt; en de andere is zijn goede vriend, de heer [Augustijn Alsten] Bloemaert, die ik bij dezelfde gelegenheid heb ontmoet. Ik schrijf u niet met de bedoeling u verwijten te maken, want ik heb hen integendeel leren kennen als zulke goede en deugdzame mensen, zo verstoken van de eigenschappen waarom ik gewoonlijk de omgang met lieden in hun habijt in dit land vermijd, dat ik u verplicht ben door het feit dat ik hen ken. Maar ik ben heel tevreden dit voorwendsel te hebben, om daarmee een beetje de ongepastheid te verzwakken van het verzoek dat ik u ga doen ten gunste van hen.

Zij verlangen een gunst van Zijne ²Hoogheid, en denken die te kunnen verkrijgen door middel van uw tussenkomst. Ik ken niet de details van hun zaak, maar als u de heer Bloemaert die aan u laat uitleggen, dan ben ik er zeker van dat hij u die zó uit de doeken zal doen dat u niets ongepasts in zijn verzoek zult vinden, noch minder doordachtheid en rede in zijn uiteenzetting dan er kunst en schoonheid is in de liederen die zijn ³vriend componeert. En ik zeg hier slechts dat ik meen voldoende met hen te zijn omgegaan om te weten dat zij niet tot die simpelen behoren die zich wijsmaken dat men slechts een goede katholiek kan zijn door de partij aan te hangen van de ⁴Koning die zich Katholiek noemt, noch van die bemoeials die dat aan de simpelen wijsmaken, en dat ze [daarvoor] te goed thuis zijn in het gezond verstand en in de stelregels van de goede zeden. Waaraan ik toevoeg dat ze zich hier te zeer wel bevinden en te zeer op hun gemak zijn in de geringheid van hun kerkelijke positie, en dat zij hun vrijheid te zeer koesteren om niet welgevallig te staan tegenover de staat waarin zij leven. Als men hun de misdaad verwijt dat zij papisten zijn, dat wil zeggen hun opdracht van de paus ontvangen, en hem op dezelfde manier erkennen als de katholieken in Frankrijk en alle andere landen doen waar ze zijn, zonder dat dat tot jaloezie leidt van de vorsten die er regeren, dan is dat een zo gewone misdaad en zo wezenlijk voor hun beroep dat ik mij niet zou kunnen voorstellen dat men die per

1. René Descartes, 'Musicæ compendium' (geschreven Breda 1618).

2. Prins Frederik Hendrik.

3. Ban.

4. De koning van Spanje.

se zou willen bestraffen bij al diegenen die er schuldig aan zijn. En als er voor enkelen een uitzondering kan worden gemaakt, dan ben ik er zeker van dat er geen zijn dat die dat meer verdienen dan deze twee, noch dat u uw best zou kunnen doen voor hen bij Zijne Hoogheid. En ik durf te beweren dat dit land er zeer veel baat bij zou hebben als allen in hun beroep op hen zouden lijken.

U zult het misschien vreemd vinden dat ik u op deze manier over deze zaak schrijf, vooral als u weet dat ik dit doe uit eigen beweging, zonder dat ze mij hebben gevraagd dat te doen, en niettegenstaande het feit dat ik denk dat ze verschillende andere vrienden hebben ten aanzien van wie ze reden hebben te denken dat hun smeekbeden jegens u meer effect zouden sorteren dan de mijne, en terwijl ik weet dat één van hen u zeer bekend is. Maar ik zeg u dat ik het, behalve vanwege de achting die ik voor hen koester en de wens die ik heb om hen te dienen, mede doe uit eigenbelang, want er zijn lieden in Frankrijk onder mijn tegenstanders die mij het verblijf in dit land verwijten, omdat de uitoefening van mijn religie er niet vrij zou zijn. Zelfs zeggen zij dat ik in dat opzicht minder te excuseren ben dan zij die de wapens dragen voor dit land, omdat de belangen ervan verbonden zijn met die van Frankrijk, en dat ik overal elders hetzelfde zou kunnen doen als ik hier doe. Waarop ik niets beters weet te antwoorden dan dat ik mij, door de geregelde en vrije omgang en vriendschap met enkele geestelijken, niet voel alsof mijn geweten er gedwongen wordt. Maar als deze geestelijken schuldig zouden worden bevonden, dan heb ik geen hoop om in dit land nog andere geestelijken te vinden die onschuldiger zijn, noch waarmee de omgang meer toegestaan zou zijn voor een man die zó hartstochtelijk de rust bemint dat hij zelfs de schaduw wil vermijden van alles wat die rust zou kunnen verstoren, maar die daarom niet minder hartstochtelijk is in de dienst aan allen die hem genegenheid tonen, en u heeft mij die al bij zovele gelegenheden getoond dat ik, al zou ik in dit opzicht niets meer van u ontvangen, toch niet zou ophouden mijn hele leven te zijn, enz.

RENÉ DESCARTES (LEIDEN)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
[12 DECEMBER 1639]
2280A

Vervolg op Descartes' brief van 1639 (Roth 1926, nr. 45, pp. 104-106).

Samenvatting: Brief over niet-muzikale zaken. In het postscriptum gaat Descartes in op een controverse tussen Huygens en Salmasius. Hij meldt dat hij het nieuwe klavecimbel van Ban gezien heeft. Ban zal zich met Bloemaert nog tot Huygens wenden.

Datering: De datum bij de ondertekening ('12 Décembre 1639') is door Huygens op de brief genoteerd, op grond van Descartes' datering op 'maandagavond.'

Door Huygens beantwoord op 28 december 1639 (Worp 2, nr. 2289, pp. 519-520).

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 23084, fols. 91-92: brief (dubbelvel, 20x32cm, abc | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Roth 1926, nr. 46, pp. 107-111: volledig.

— Adam&Milhaud 3, nr. 220, pp. 284-288: volledig.

— Adam 2R, pp. 695-699 = Roth nr. 46, pp. 107-111.

Namen: Joan Albert Ban; Augustijn Alsten Bloemaert; René Descartes; André Rivet; Claude Saumaise; Jan Janszoon Stampioen; Anton van Surck; Jacobus van Waessenaer.

Plaatsen: Leiden; Utrecht.

Titels: *Aenmerckingen* (Waessenaer 1639); *Algebra* (Stampioen 1639); *De usuris* (Salmasius 1639).

Glossarium: choragus (koorleider); épinette (klavecimbel); système parfait (volmaakt [toon]systeem [van Ban]).

Transcriptie

Monsieur,

Je sçay que vous avez mille occupations, et je crains extrêmement que vous ne pensiez que je suis devenu importun par la contagion de Stampion, ainsy que nos matelots ont esté malades depuis peu à cause de la mauvaise odeur des Espagnols qu'ils avoient prisonniers dans leurs navires. Mais Monsieur van Surck m'ayant fait voir le projet du compromis qu'il a receu de vous et qui est escrit de la main de Stampion, j'ay creu estre obligé de vous le renvoyer avec quelques petites apostilles, que le conseil de Waessenaer a jugé estre à propos d'y ajouter, affin que toutes les conditions y soient tellement limitées qu'il faille nécessairement que l'argent de l'un ou de l'autre se perde. Et ma prière n'est autre sinon qu'il vous plaise le faire voir à Stampion, affin qu'il le signe en ces termes, ou qu'il le refuse, car autant que j'en puis juger il n'y a pas un mot en nos apostilles qui ne soit si raisonnable qu'il ne les sçauroit refuser sans faire clairement connoistre qu'il ne cherche que des subterfuges. Et ainsy en cas de refus, nostre intention est de luy faire insinuer ce mesme compromis par un notaire et, après cela, le faire imprimer pour sauver au moins la réputation de Waessenaer et de celuy que Stampion a voulu nommer le *choragus* de cete comédie. En quel cas je serois bien-aysé aussy de pouvoir garder le compromis que Stampion a escrit de sa main, si vous ne jugez point qu'il soit besoin de luy rendre. Car nous | b | ne l'avons point du tout changé, mais seulement nous avons déterminé le point mathématique, et l'avons limité en telle façon que, si Stampion dit que sa règle ne sert pas à ce qui est nommé là, il doit avouer qu'elle ne sert à rien du tout. Pour les juges nous avons spécifié que Monsieur de Berlikom a esté nommé par Stampion seul, dont vous jugez assez la raison, sans que je l'escrive, et Waessenaer a nommé l'encontre le professeur en mathématique de l'Université d'Utrecht, pour monstrier que de sa part il désire que la vérité se découvre par des personnes qu'on sçait faire profession des mathématiques. Nous ajoutons que Stampion aura un mois pour escrire ses raisons contre les *Aenmerckingen*, et Waessenaer 15 jours pour luy repondre et démontrer la fausseté de sa regle. Car Stampion, ayant mis au contraire que les arbitres n'auront égard qu'à ce qui est desjà dans son livre et dans les *Aenmerckingen*, nonobstant qu'il ne puisse ignorer que l'opinion commune de tous ceux qui ont désjà vu

l'un et l'autre est contre luy, monstre qu'il n'a aucune bonne raison pour se deffendre et qu'il ne se fie que sur l'obscurité de son *Stelregel* et la brièveté des *Aenmerckingen*, le volume desquelles eust esté beaucoup plus gros que celui du *Stelregel*, si on y eust démontré tout au long chascun point particulier, à quoy Waessenaer a pensé supplier, en s'offrant à démonstrer ceux contre lesquels Stampion voudroit gager. Et aussy Stampion le somme expressement en ses 3 *daegvae[r]dbrieven om te bewijzen*, et comme vous pourrez voir au titre de tous trois, et ainsy il ne peut refuser que Waessenaer escrive quelque chose, ce qui servira non pour instruire les juges, car ils verront assez la vérité | c | sans cela, mais pour la faire voir aussy à tous ceux qui ne sçavent que la commune arithmétique, et j'espère que Messieurs vos enfans seront très-capables d'en juger, car Stampion, l'ayant omis, nonobstant qu'il fust très-expressement dans le projet sur lequel il a dressé le sien, cela nous a donné occasion de penser qu'il espère de faire différer à l'infini le jugement par le moien de l'arbitre qu'il a nommé. Nous désirons qu'ils mettent chacun leur sentence par escrit et les donnent à Monsieur le Recteur pour estre communiqué aux parties, et que tous les bons juges désireront aussy, affin que tout le monde puisse sçavoir qu'ils ont bien jugé et il n'y a que ceux qui cherchent des chicaneries injustes, qui puissent y trouver à redire. En quoy Stampion s'est desjà assez decouvert en nommant un arbitre pour luy et ne voulant pas se soumettre à la pluralité des voix, ce qui est autant, ce me semble, que s'il disoit ne vouloir pas pouvoir estre jugé que par soy-mesme. Et son excuse est bien-ridicule, quand il dit qu'en matière de mathématique tous doivent estre de mesme avis, car si desjà luy et Waessenaer ne le sont pas, pourquoy ne s'en peut-il pas encore trouver d'autres? Et comment peut-il craindre de se soumettre à la pluralité des voix, s'il espère les avoir toutes pour luy? Mais je ne vous écris icy que des choses que vous voyez mieux que moy, et je sçay qu'il y a longtems que je vous ennuie. Je suis,

Monsieur,

vostre très-obéissant et très-obligé serviteur
Descartes.

De Leyde, le Lundi au soir.¹

Monsieur,

J'ay esté voir aujourd'huy Monsieur de Saumaise pour le remercier de son 2 *De usuris*, qu'il m'avoit envoyé depuis peu. Il m'a fait ses plaintes de ce que vous aviez pris part à sa préface, de quoy j'ay feint n'avoir point du tout ouy parler à d'autres qu'à luy, et j'ay bien reconnu qu'il est très-faché de vous avoir attaqué, nonobstant que son courage ne luy permette pas de le dire. Seulement m'a-t-il répété plusieurs fois qu'il n'avoit eu aucune intention de vous offenser; qu'il avoit écrit cela mesme à Monsieur Rivet; et que si vous ne faisiez point imprimer vostre repsonse à cete lettre de Monsieur Rivet, il n'y feroit aucune replique. Mais pardonnez-moy, Monsieur, si je vous fais icy souvenir que vous m'avez fait l'honneur de me promettre la lecture de cete réponse, car ce que Monsieur de Saumaise mesme en dit m'en a tellement fait venir l'eau à la bouche, que j'en voudrois achepter une copie au poids de l'or.

J'ay vu la nouvelle épinette de Monsieur Bannius avec le système parfait, qui le contente extrêmement, et quoyque je sois presque sourd, elle me semble avoir quelque chose de plus que le commun.

Je croy qu'il se prépare encore avec Monsieur Bloemard à s'aller jeter entre vos bras pour leur affaire. Si vous nous voulez icy laisser quelques prestres, je vous prie que ce soit plutost ceux-là que d'autres.

Vertaling

Mijnheer,

1. Huygens voegde toe: <12 Décembre 1639.>

Ik weet dat u duizend bezigheden hebt, en ik vrees ten eerste dat u denkt dat ik brutaal geworden ben door de ²besmetting door [Jan Janszoon] Stampioen, zoals onze matrozen kort geleden ziek zijn geworden als gevolg van de slechte geur van de Spanjaarden die zij in hun schepen gevangen hielden. Maar nadat de heer [Antonis] van Surck mij het compromisvoorstel heeft getoond, dat hij van u had ontvangen en dat geschreven is door Stampioen, meen ik dat het mijn plicht is het u terug te sturen, vergezeld van enkele kanttekeningen, die volgens de raad van de heer [Jacobus van] Waessenaer dienen te worden toegevoegd, zodat alle voorwaarden dermate restrictief zijn, dat onvermijdelijk iemand zijn geld ermee verliest. En mijn verzoek is niets anders dan dat u bereid moge zijn het aan Stampioen te tonen, zodat hij het tekent met deze toevoegingen, of dat hij weigert, want voorzover ik het kan beoordelen is er geen woord in deze kanttekeningen zo onredelijk dat hij ze zal kunnen weigeren zonder duidelijk te erkennen dat hij alleen maar uitvluchten zoekt. En in geval van weigering is het ons voornemen hem dezelfde schikking door een notaris te laten voorleggen, en daarna deze te laten te drukken om ten minste de goede naam van [Jacobus van] Wasenaer en van degene die Stampioen als de koorleider in deze komedie heeft aangewezen te redden. In dat geval zou ik ook heel gelukkig zijn wanneer ik het door Stampioen geschreven compromis zou mogen behouden, wanneer u het niet nodig acht het hem terug te sturen. Want wij hebben er niets in veranderd, maar slechts het wiskundig geschilpunt vastgesteld, en dat zo afgebakend, dat wanneer Stampioen zegt dat zijn regel op het daar genoemde geen betrekking heeft, hij zal moeten toegeven dat die regel nergens meer betrekking op heeft. Voor de rechters hebben wij uiteengezet dat de heer [Andreas] van Berlikum door Stampioen alleen is genoemd, waarvan u de reden wel zult doorgronden, zonder dat ik die hier noteer, en dat Van Waessenaer daartegen de ³professor in de wiskunde van de Universiteit van Utrecht heeft genoemd, om zijn intentie duidelijk te maken dat hij wenst dat de waarheid blootgelegd wordt door lieden van wie bekend is dat zij van wiskunde hun professie hebben gemaakt. Wij voegen er aan toe dat Stampioen een maand zal hebben om zijn bezwaren tegen de ⁴Aenmerckingen op papier te zetten en dat Van Waessenaer twee weken zal krijgen om hem te antwoorden en zijn foutieve redenering te weerleggen. Want Stampioen, al heeft hij daartegenover aangevoerd dat de rechters slechts acht dienen te slaan op wat er reeds in zijn ⁵boek staat en in de *Aenmerckingen*, en al moet hij weten dat de mening van al diegenen die beiden hebben gezien zich tegen hem heeft gekeerd, laat zien dat hij geen enkele goede reden heeft zich te verdedigen, en dat hij zich slechts kan verlaten op de onduidelijkheid van zijn *Stelregel* en de beknoptheid van de *Aenmerckingen*, welk werk veel omvangrijker zou zijn geweest dan de *Stelregel*, wanneer men ieder punt afzonderlijk uitgebreid had willen bewijzen, waarop Van Waessenaer een aanvulling heeft willen geven, toen hij aanbood om al die dingen aan te tonen waartegen Stampioen zou willen strijden. En Stampioen noemt ze ook uitdrukkelijk in zijn ‘drie dagvaardingen ten bewijze’, zoals u aan de titels van alle drie zult kunnen zien, hoewel hij Van Waessenaer niet kan verhinderen iets te schrijven, wat overigens niet zal dienen om de rechters op de hoogte te brengen, want de waarheid zal hun zonder dat al duidelijk genoeg zijn, maar om die aan te tonen voor diegenen die slechts een elementaire kennis van wiskunde hebben, en ik hoop dat uw ⁶zonen in staat zullen zijn dit te beoordelen, want nu Stampioen dit heeft nagelaten, ondanks dat hij zich duidelijk gericht heeft op dit plan, waarop hij het zijne heeft gebaseerd, hebben wij reden aan te nemen dat hij hoopt het oordeel tot in het oneindige uit te stellen middels de rechter die hij heeft voorgesteld. Wij verzoeken dat eenieder zijn oordeel schriftelijk zal geven en dat dit vervolgens zal worden overhandigd aan ⁷mijnheer de rector, zodat het tenslotte aan alle partijen kan worden meegedeeld, en wij hopen dat alle goede rechters dat eveneens zullen willen, zodat iedereen zal kunnen zien dat zij juist hebben geoordeeld, en dat het slechts diegenen zijn die oneerlijke uitvluchten zoeken, die er iets in zullen kunnen aantreffen waarop zij aanmerkingen willen maken. Waarin Stampioen overigens al is ontmaskerd, nu hij een rechter voor zichzelf heeft benoemd en zich niet wil onderwerpen aan de meerderheid van stemmen, wat er naar mijn idee op neer komt dat hij

2. Over de kwestie Stampioen-Van Wasenaer zie Bierens 1887, Korteweg 1888b, Annexe II, Bosmans 1927.

3. Bernardus Schotanus.

4. Jacob van Waessenaer, *Aenmerckingen op de Nieuwen stel-regel van Joh. Stampioen d’Jonghe* (Leiden: Joannes Maire, 1639).

5. Jan Janszoon Stampioen, *Algebra, ofte Nieuwe stel-regel* (Den Haag 1639).

6. Constantijn jr. en Christiaan Huygens.

7 Nicolaas Dedel.

aangeeft slechts door zichzelf te willen worden beoordeeld. En zijn reden daarvoor is volstrekt belachelijk, wanneer hij zegt dat waar het de wiskunde betreft iedereen dezelfde visie moet delen, want als hij en Van Waessenaer het al niet eens zijn, zouden er ook geen anderen kunnen zijn [die het niet met Van Waessenaer eens zijn]? En waarom vreest hij onderworpen te zijn aan de meerderheid der stemmen, wanneer hij verwacht dat iedereen op zijn hand zal zijn? Maar ik schrijf u hier slechts over zaken waarin u een beter inzicht hebt dan ik, en ik weet dat ik u al lang verveel. Ik ben,

mijnheer,

uw gehoorzame en verplichte dienaar
Descartes.

Leiden, maandagavond, [12 december 1639].

Mijnheer,

Ik heb vandaag de heer [Claude] Saumaise opgezocht om hem te bedanken voor het tweede ⁸deel van zijn *De usuris*, dat hij mij onlangs heeft toegezonden. Hij heeft mij zijn beklag gedaan over het feit dat u hebt bijgedragen aan zijn voorwoord;⁹ ik veinsde dat ik daarover door niemand anders dan hem had horen spreken. Ik merkte goed dat hij ermee in zat dat hij u had aangevallen, al stond zijn trots hem niet toe dat te bekennen. Alleen zei hij herhaaldelijk dat het niet zijn bedoeling was geweest u te beledigen; dat hij zelfs in die zin aan de heer [André] Rivet had geschreven; en dat hij, als u uw antwoord op de brief aan de heer Rivet niet zou publiceren, er ook niet meer op zou ingaan. Maar vergeef mij, mijnheer, dat ik u hier herinner aan uw vriendelijke belofte mij uw antwoord te laten lezen, want wat de heer Saumaise zelf erover heeft gezegd brengt mij zodanig het water in de mond dat ik een afschrift ervan zou willen betalen met het gewicht in goud.

Ik heb het nieuwe klavecimbel van de heer [Joan Albert] Ban gezien, met het volmaakte systeem, dat hem buitengewoon tevreden stelt. En hoewel ik bijna doof ben, lijkt het mij toch iets meer dan een gewoon instrument.

Ik geloof dat hij zich nog met de heer [Augustijn Alsten] Bloemaert voorbereidt om zich met betrekking tot hun zaak in uw armen te werpen. Als u ons nog enige priesters in dit land wilt laten, smeed ik u dat liever hen te laten zijn dan anderen.

8. Claude Saumaise, *De modo usurarum liber* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1639).

9. Saumaise had zich in het voorwoord tot het tweede deel van *De usuris* uitgesproken tegen een gedicht van Huygens op Heinsius' *Sacrarum exercitationum ad Novum Testamentum libri XX* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1639), achterin dit boek (pp. 963-964) opgenomen. Huygens beklagde zich hierover bij André Rivet, waarop Saumaise zich in een brief aan Rivet verdedigde. Huygens reageerde nog uitvoerig op deze brief van Saumaise. Zie Roth 1926, App. H, pp. 310-337, waar alle stukken *in extenso* zijn weergegeven, alsmede Kluyver 1929, Horst 1934, p. 130.

CASPAR BARLÆUS [AMSTERDAM]
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
28 DECEMBER 1639
2289A

Samenvatting: Barlaeus bezingt de overwinning van de Staatse op de Spaanse vloot bij Duins. Hij prijst Huygens voorliefde voor het verhevene, waaronder harmonische samenklanken.

Over een antwoord door Huygens is niets bekend.

Datering: De brief komt wat betreft tekst grotendeels overeen met de brief van Barlaeus aan Hugo de Groot van 28 december 1639 (Brussel, Kon. Bibl., Hs. II 826, fol. 6; niet in het *Epistolarum liber* en ook niet in de uitgave van Grotius' briefwisseling, waar wel het antwoord van Grotius, van 14 januari 1640 [Meulenbroek 1981, nr. 448, p. 22] te vinden is).

Primaire bronnen: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37, map Barlaeus (III), nr. 132: brief (dubbelvel, 22x33cm, ab | d; autograaf).

— *Epistolarum liber* (Barlaeus/Brandt 1657), nr. 399, pp. 780-782.

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 2284, pp. 517-518: volledig.

Namen: Æolus; Alexander; Cyprius; Fama; Fortuna; Frederik Hendrik; Geronimo Giustiniano; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Susanna Huygens; Jacobus; Mars; Michaël; Neptunus; Orpheus; Papenbroeck; Petrus; Polonia; Teresa; Maarten Harpertszoon Tromp.; Vesta; Maria Tesselschade Roemersdochter Visscher; Vulcanus.

Plaatsen: Athene; Cirrha; Cythera; Paphos; Parnassus.

Titels: 'Auriacus triumphans' (Barlaeus 1639; gedicht); 'In Barlaei epigrammâ de Tesselâ equitante' (Huygens 1639; gedicht); 'In Tesselam equitantem' (Barlaeus 1639; gedicht); *Oratio panegyrica* (Barlaeus 1639).

Glossarium: concentus (samenklank); harmonicus (harmonisch).

Transcriptie

Aan Mijnheer

Mijnheer Constantinus Huygens, Ridder, Heer van Zuijlichem, Raedt ende Secretaris van Zijne Hoocheydt,

woonende
achter 't Hoff.

Port.

Nobilissimo viro Domino Constantino Hugenio, Equiti, Celssismo Principi à Consiliis et Secretis, Zulichemi Domino, C. Barlaeus salutem plurimam dicit.

Pugnavimus, vicimus, triumphavimus, clarissime Zulecheme; ¹arena Martis arenæ Britannicæ fuere; causa libertas; partes Hispanus et Federatus Belgæ; modus certamen navale, commissis inter se classibus et veliferis arcibus; vindex fautorque noster Deus. Succubere Belgarum signis Dî hominesque, vel sacris vel profanis appellationibus clari. Teresas, Polonias, Fortunas, Famas, Orpheos, Petros, | 781 | Jacobos, Michæles, Alexandros, etc. mersimus, exussimus, cepimus. ²De sanctis victoriam retulere gentium dii, Neptunus, Æolus, Vesta, Vulcanus; ut de Christianismo (da veniam verbo) triumphasse videatur Gentilismus. Totius victoriæ momentum in duobus positum est. Primum illud est, quod paucis navibus potentissimam et

1. *Epistolarum liber*: <Arenæ>.

2. *Epistolarum liber*: <De Sanctis ... Gentilismus> ontbreekt.

numerosissimam classem invaserit imperator noster, et in casses truserit. Alterum illud, quod nullo navali facinore major dignitas ac reverentia Reipublicæ nostræ accesserit, quam hoc ipso. Dum alii civium domi gaudent, alii minus ³φιλοπάτριδες dolent; alii festis ignibus lætitiā testantur, ego ad exemplum celebris cynici, triumphantis ob similem victoriam Athenis, literarum mearum vascula, quæ quotidie pauper inhabito, per ora civium non indoctorum pergo volvere et rotare, ne publicâ gaudiâ fastidire videar, et tacitâ morositate damnare aut vilipendere Superum favorem. Elocutus sum ea, quæ scio, et quæ eloqui posse volupè admodum mihi fuit. Sinistra quippe silemus libentius, quam fatemur; circa prospera facundi sumus, et ab argumento eloquentiam mutuamur. Scripsi orationem, quam habui publicè, præsentē Venetorum Legato, qui tum temporis nuptiis intererat filiæ ⁴è Papali braccâ genitæ. Cumque viderem omnes gratulantium voces in Trompium dirigi, Auriacum meum non in laudis partem pertraxisse putavi satis, sed ut victoriæ autorem præcipuum, imperio maritimo, ac auctoritate maximum prædicavi et poëmate, uti meus mos est, celebravi.

Tu, cum non nisi literatis doctorum asellis et | 782 | nullis elegantiarum vesci ames, nec nisi conditos aromatibus, et sesamo aspersos carminum globulos emunctis naribus adhibeas, nihil quoque contingere cures, nisi planum, floridum et vernans; nihil audire, nisi harmonicum et concentibus conspirans; veniam peto obsecroque, ut orationem tumultuariè scriptam et poëma inter deliberationes eroticas natum, mitiore censurâ dstringas. Obstrepuunt sæpe poëtico furori Cyprius, | b | et quia bonam mentem non ejuravi, volui et amator esse et vates, Cirrham et Paphon, Parnassum ac Cythæram concutere. Accipe, amicorum illustre sidus, exemplar unum tibi; altero se oblectet in patrias artes erudiendus Constantinus junior. At illud auratis lineolis fulgens Celsissimo Auriaco pro me offer. Si modestâ prædicatione illud Patriæ Patri probaveris, reliquis hoc ipsum tuis erga me meritis attexam.

⁵Aderit propediem Tessela, quam si in ordinem equestrem adoptare velis ipse, feram, licet impatientius; rivalem nullum alium patiar præter te. Si mutus mutæ ἐφιπιάζεσθαι desideras, non equidem invideo. Epigrammati tuo responderem, sed vereor, ne delabar in abyssum; difficile est modum servare in pruriente argumento. Fallax proculus nolo vocari, sed constantissimus domesticæ felicitatis curator. Verum περὶ τῆς ἱππικῆς coram latius. Vale, præstantissime clarissimeque Hugeni, et me quod facis constanter, ama. ⁶Filiolos saluta et filiam. Raptim Decembribus anno ⁷MDCXXXIX.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van Zijne Hoogheid [de prins van Oranje Frederik Hendrik],

wonende
achter het Hof.

Caspar Barlaeus groet de edele heer Constantijn Huygens, ridder, raad en secretaris van Zijne Hoogheid de prins.

Wij hebben ⁸gestreden, wij hebben overwonnen, wij hebben gezegevierd, edele Zuilichem. De Britse wateren waren het slagveld; de zaak de vrijheid; de partijen Spanje en de Republiek; de wijze een zeeslag, aangegaan tussen vloten en forten met zeilen; de overwinnaar en beschikker is onze God. Onder de Nederlandse vaandels zijn goden en mensen bezweken, beroemd door heilige of wereldse namen. Wij hebben Teresa's, Polonia's, Fortuna's, Fama's, Orpheusen, Petrussen, Jacobussen, Michaels, Alexanders,

3. *Epistolarum liber*: added '[Patriæ amantes].'

4. *Epistolarum liber*: <Papenbroeckia> in plaats van <è Papali braccâ>.

5. *Epistolarum liber*: <Aderit propediem ... coram latius> ontbeekt.

6. *Epistolarum liber*: <Filiolos ... Raptim> ontbreekt.

7. *Epistolarum liber*: <1639.>.

8. Barlaeus bezingt hier de Zeeslag bij Duins (The Down), waarbij op 21 oktober 1639 de overwinning werd behaald door Maarten Harpertszoon Tromp op de Spaanse vloot.

enz. laten verdrinken, verbranden, gevangen genomen. De goden der heidenen, Neptunus, Æolus, Vesta, Vulcanus, hebben de overwinning aan de heiligen ontnomen, zodat het lijkt alsof het heidendom over het Christendom (vergeef mij het woord) heeft gezegevierd. Het belang van de hele overwinning ligt in twee zaken. In de eerste plaats daarin dat onze aanvoerder met weinig schepen een machtige en talrijke vloot aanviel en in de val dreef. En in de tweede plaats daarin dat met geen zeeslag onze Republiek meer waardigheid en ontzag is toegefallen dan met deze. Terwijl sommige burgers thuis zich verheugen, zijn er andere, minder ⁹vaderlandslievende,¹ die treuren; sommige tonen hun vreugde met feestvuren, [maar] ik ga, naar het voorbeeld van de beroemde cynicus, toen Athene feestvierde vanwege een soortgelijke overwinning, door de vaten van mijn geletterdheid, waarin ik dagelijks armzalig ben gehuisvest, door de monden van de geleerde burgers te draaien en te wentelen, opdat ik niet de openbare vreugde lijkt te versmaden en door mijn zwijgende laksheid de gunst van de Hoogste te versmaden en te minachten. Ik heb gezegd wat ik kan en wat ik met volle begeerte kon uitspreken. Over slecht nieuws zwijgen wij liever dan dat wij erover spreken; over het goede nieuws zijn wij spraakzaam en aan het onderwerp ontleen wij welsprekendheid. Ik heb een ⁹redevoering geschreven die ik in het openbaar heb uitgesproken, in aanwezigheid van de ¹⁰gezant van Venetië die toen aanwezig was vanwege het huwelijk van de ¹¹dochter van Papenbroeck. En toen ik zag dat alle gelukwensen naar [Maarten Harpertszoon] Tromp gingen, heb ik het beter geoordeeld mijn ¹²Oranje niet naar een deel van de lof te slepen, maar heb ik hem geloofd als de voornaamste maker van de overwinning, als de hoogste in bevel en autoriteit op zee, en heb hem, zoals mijn gewoonte is, met een ¹³gedicht geëerd.

U, aangezien u er niet van houdt zich te voeden met iets anders dan de geletterde ezels van de geleerden en de barbelen [vissen] van het schone geslacht en u uw scherpe neus niets anders voorhoudt dan balletjes van verzen die smakelijk zijn door geurstoffen en besprenkeld met sesam, moge er voor zorgen ook niets aan te raken dan iets wat helder, bloeiend en fris is; niets te horen dan dat wat harmonisch is en samenklanken vormt; ik vraag en smee om vergiffenis opdat u de in allerijl gemaakte redevoering en het tussen de amoureuze overwegingen door ontstane gedicht met een wat milder oordeel uiteenrafelt. Cyprius schreeuwde dikwijls door de dichtelijke razernij heen, en omdat ik de goede geest niet heb afgezworen, wilde ik minnaar en dichter zijn, en zowel ¹⁴Cirra als ¹⁵Paphos, zowel ¹⁶Parnassus als ¹⁷Cythera raken. Neem, vermaarde ster onder mijn vrienden, dit ene exemplaar aan; moge uw zoon Constantijn jr. zich vermaken met het andere om zich in te wijden in de vaderlandse kunsten. Maar bied het exemplaar dat schittert door de goudopdruk aan de verheven ¹⁸prins van Oranje aan. Als u die met een bescheiden lofzang aan de Vader des Vaderlands hebt aangeprezen, zal ik hemzelf uw overige verdiensten jegens mij voorhouden.

Eerdaags zal [Maria] Tesselschade hier zijn van wie ik zal toestaan dat uzelf haar in de rijen der ruiters ¹⁹schaart, zij het niet van harte; behalve u zal ik geen andere rivaal ²⁰dulden. Als u zwijgend met de zwijgende dame wenst ¹paard te rijden,¹ benijd ik u stellig niet. Ik zou uw epigram wel hebben beantwoord, maar ik vrees dat ik in een ravijn zal vallen; het is moeilijk om de maat te houden in een wellustig onderwerp. Ik wil niet een bedrieglijke vrijer worden genoemd, maar een voortdurende verzorger van huiselijk geluk. Maar meer ¹over de amazone¹ wanneer wij elkaar spreken. Gegroet, voortreffelijke en

9. Caspar Barlaeus, *Oratio panegyrica de victâ Hispanorum Regis classe* (Amsterdam 1639). De redevoering was op 13 november 1639 uitgesproken.

10. Geronimo Giustiniano.

11. Anna van Papenbroeck (1621/22-1695), oudste dochter van de Amsterdamse koopman Marten van Papenbroeck (1567-1640) trouwde op 11 november 1639 met Bernardin Moens (1605-1641).

12. Prins Frederik Hendrik.

13. Caspar Barlaeus, 'Auriacus triumphans, sive In victam ... Hispaniarum Regis in freto Britannico classem poëmation' (*Poëmata I*, 307).

14. De haven van Delphi.

15. Stad op Cyprus met Venustempel.

16. Berg van de Muzen.

17. Een aan Venus gewijd eiland.

18. Prins Frederik Hendrik.

19. 'In Barlaei epigramma de Tessellâ equitante: Ad ipsam,' 19 oktober 1639 (Gedichten 3, p. 128).

20. Caspar Barlaeus, 'In Tessellam equitantem,' ... 1639 (*Poëmata II*, p. 433).

beroemde Huygens, en denk aan mij, wat u al steeds doet. Groet uw ²¹zonen en uw ²²dochter. In haast,
december 1639.

21. Constantijn jr. en Christiaan Huygens.
22. Susanna Huygens.